

ΟΙ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ

1. ΛΟΓΟΣ, ΚΕΙΜΕΝΟ, ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΕΙΔΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΠΕΔΟ ΥΦΟΥΣ

- 1.1. **Λόγος**
- 1.2. **Κείμενο και κειμενικό είδος**
- 1.3. **Επίπεδο ύφους**

2. ΓΕΝΗ ΚΑΙ ΕΙΔΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

2.1. Γένη του λόγου

- 2.1.1. **Εισαγωγή**
- 2.1.2. **Περιγραφή**
- 2.1.3. **Αφήγηση**
- 2.1.4. **Επιχειρηματολογία**

2.2. Είδη του λόγου

- 2.2.1. **Εισαγωγή**
- 2.2.2. **Ο εκφραστικός λόγος**
- 2.2.3. **Ο λόγος της πειθούς**
- 2.2.4. **Ο πληροφοριακός λόγος**
- 2.2.5. **Ο λογοτεχνικός λόγος**

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ: Α.-Φ. Χριστίδης

Συντονίστρια: Μαρία Θεοδοροπούλου

Ομάδα εργασίας

Μαρία Αραποπούλου
Μαρία Θεοδοροπούλου
Ελένη Μότσιου
Γιώργος Παπαναστασίου
Περικλής Πολίτης
Θεόφιλος Τραμπούλης

1.1. ΛΟΓΟΣ

Βασιλική Μητσκοπούλου

Η έννοια του όρου **λόγος** (discourse στην αγγλική και discours στη γαλλική γλώσσα), όπως θα αναπτυχθεί εδώ, βασίζεται στην άποψη ότι η γλώσσα αποτελεί πηγή κοινωνικά οριοθετημένων νοημάτων και όχι μέσο έκφρασης ατομικών ιδεών. Η συγκεκριμένη οπτική μάς επιτρέπει να κατανοήσουμε ότι η διαφορά στους τρόπους ανάγνωσης μηνυμάτων και στις μορφές γλωσσικής παραγωγής δεν οφείλεται στις ιδιοσυγκρασιακές διαφορές των ομιλητών μιας γλώσσας, αλλά συνδέεται με τη χρήση της στα πλαίσια συγκεκριμένων κοινωνικών θεσμών, ο κάθε ένας από τους οποίους προσδιορίζει και προσδιορίζεται από τις πρακτικές, τις αξίες και τις έννοιες που συγκροτούν τον λόγο του. Ο κάθε λόγος, δηλαδή, –όπως υποστηρίζει και ο Kress (1989, 7) ο οποίος υιοθετεί τις αντιλήψεις του γάλλου φιλοσόφου Michel Foucault– είναι μια συστηματικά οργανωμένη ομάδα δυνάμει δηλώσεων μέσω των οποίων λεκτικοποιούνται τα νοήματα ενός θεσμού. Ο κάθε θεσμός (λ.χ. ο θεσμός της οικογένειας, της εκπαίδευσης, της θρησκείας, των κομμάτων κλπ.) καθορίζει, περιγράφει και περιορίζει το τί είναι πιθανόν να ειπωθεί ή να γραφτεί και τί όχι (και κατ' επέκταση, τί είναι εφικτό να γίνει και τί όχι). Ο λόγος του κάθε κοινωνικού θεσμού, δηλαδή, παρέχει ένα σύνολο δηλώσεων για μια συγκεκριμένη περιοχή γνώσης και πρακτικών, ενώ παράλληλα οργανώνει και διαγράφει τον τρόπο με τον οποίο θα συζητηθεί ένα θέμα, μια διαδικασία κλπ. Με αυτή την έννοια, παρέχει, κανόνες, περιορισμούς και απαγορεύσεις για τους τρόπους (επικοινωνιακής) δράσης.

Η οπτική αυτή έχει ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, να βλέπουμε τον λόγο σε συνάρτηση με όλες τις άλλες κοινωνικές πρακτικές και να τον προσεγγίζουμε ως διαδικασία και δραστηριότητα –όχι ως κατάσταση ή αντικείμενο. Ως διαδικασία που εξελίσσεται στο πλαίσιο του πολιτισμικού γίνεσθαι και ως κατεξοχήν κοινωνική δραστηριότητα, καθορίζεται από τις ευρύτερες κοινωνικές και ιδεολογικές συνθήκες παραγωγής του. Επομένως, ο λόγος δεν είναι ένα φαινόμενο ατομικό.

Είναι μέσα από τη θέση μας ως κοινωνικά υποκείμενα που δρούμε στα πλαίσια των κοινωνικών θεσμών για να κατανοήσουμε ή να παραγάγουμε γραπτά ή προφορικά κείμενα. Ένα κείμενο σχολικού παιδαγωγικού λόγου, για παράδειγμα, έχει διαφορετικό νόημα για κάποιον που έχει θέση μαθητή ή μαθήτριας και διαφορετικό για εκείνον που έχει τη θέση καθηγητή ή καθηγήτριας. Οι τρόποι ανάγνωσης του κειμένου αυτού διαφέρουν στις δύο περιπτώσεις όχι μόνο επειδή ο παραγόμενος λόγος εξυπηρετεί διαφορετικούς σκοπούς σε κάθε περίπτωση αλλά και γιατί η κοινωνική θέση που καταλαμβάνει καθένας μας στο πλαίσιο των θεσμών της εκπαίδευσης προσδιορίζει τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνουμε τα μηνύματα που εκπέμπονται. Αντίστοιχα, η θέση που καταλαμβάνουμε κάθε φορά καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο παράγουμε τα μηνύματά μας. Έτσι, για παράδειγμα, διαφέρει η μορφή του παιδαγωγικού λόγου που παράγει ο μαθητής ή η μαθήτρια από εκείνον που παράγει ο εκπαιδευτικός όταν έχει τη θέση του καθηγητή στην τάξη ή, αντίθετα, του εκπαιδευομένου καθηγητή που παρακολουθεί κάποιο επιμορφωτικό πρόγραμμα.

Θα μπορούσε κανείς να αναφέρει άπειρα παραδείγματα σχετικά με το πώς η θέση που καταλαμβάνει καθένας μας –θέση κοινωνικού υποκειμένου, κατά την ορολογία– καθορίζει και τον τρόπο με τον οποίο παράγουμε και κατανοούμε τον λόγο. Θα περιοριστούμε εδώ σε ένα ακόμη παράδειγμα που έχει συζητηθεί αρκετά από ειδικούς επιστήμονες και μη. Πρόκειται για την κατανόηση και παραγωγή λόγου από τη θέση ως θηλυκού ή αρσενικού κοινωνικού υποκειμένου. Πολλή συζήτηση έχει γίνει γύρω από το ζήτημα του γυναικείου και ανδρικού λόγου, ενώ αρχίζει να γίνεται συνείδηση ότι και οι προσλαμβάνουσες διαφέρουν ανάλογα με το φύλο, αφού το κοινωνικό φύλο προσδιορίζεται ιδεολογικά.

2. ΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΕΙΔΟΣ

Βασιλική Μητσκοπούλου

Σύμφωνα με το θεωρητικό μοντέλο που αναπτύσσεται εδώ, «κείμενο» (text στην αγγλική και texte στη γαλλική γλώσσα) είναι το σύνολο φράσεων που απαρτίζουν ένα ολοκληρωμένο νόημα και συνιστούν ένα κοινωνικά οριοθετημένο μήνυμα. Το κείμενο, όπως λέει και ο Kress (1989, 18), είναι εκείνο το οποίο αποτελεί τη σημαίνουσα μονάδα της γλώσσας, ανεξάρτητα από το εάν το αντιμετωπίζουμε στην αισθητική, κοινωνική ή εκπαιδευτική του διάσταση. Κάθε κείμενο διαμορφώνεται από τον λόγο στον οποίο εντάσσεται, εγγράφοντας κοινωνικές περιστάσεις επικοινωνίας και τις έννοιες που αναπτύσσονται από τους μετέχοντες στις περιστάσεις αυτές. Οι έννοιες είναι διαπραγματεύσιμες μέσα στα κείμενα στη διάρκεια της κοινωνικής διεπίδρασης. Με άλλα λόγια, το κείμενο συνιστά υλική πραγμάτωση του λόγου. Γι' αυτό και τα νοήματα των κειμένων είναι εν μέρει τα νοήματα των λόγων από τους οποίους προέρχονται και έχουν διαμορφωθεί.

Υιοθετώντας τη συγκεκριμένη έννοια περί κειμένου, καταλαβαίνουμε πως μπορούμε να μιλάμε για «είδη» κειμένων. Μπορούμε δηλαδή να μιλάμε για «κειμενικά είδη» –όρος που αποδίδεται ως *genre* (γαλλική και αγγλικά) [1] και ο οποίος αναφέρεται στα κείμενα που το καθένα τους εμπίπτει σε συγκεκριμένες κατηγορίες. Οι κατηγορίες κειμενικών ειδών προσδιορίζονται με βάση τις συμβάσεις σύμφωνα με τις οποίες συγκροτείται το κείμενο. Τα κειμενικά είδη περιέχουν μορφές και έννοιες οι οποίες απορρέουν και εγγράφουν τις λειτουργίες, τους σκοπούς και τα νοήματα κοινωνικών περιστάσεων. Αποτελούν έτσι ενός είδους δείκτη και κατάλογο του συνόλου των κοινωνικών περιστάσεων μιας κοινότητας σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή. Ανάμεσα στην πληθώρα κειμενικών ειδών που συναντούμε καθημερινά μπορούμε να αναφέρουμε τη συνέντευξη, τη διαπροσωπική συνδιάλεξη, την έκθεση ιδεών, τη διαφήμιση, το άρθρο εφημερίδας, το κήρυγμα, το ανέκδοτο, το υπόμνημα, το διήγημα, το μάθημα σε μια τάξη ή την ακαδημαϊκή διάλεξη, τις οδηγίες χρήσης ενός αντικειμένου, τη συνταγή μαγειρικής, το διδακτικό κείμενο του σχολικού βιβλίου της φυσικής, της ιστορίας, κλπ.

Το κάθε κειμενικό είδος, όπως ορίζεται εδώ, αποτελεί ένα ειδικής μορφής πεδίο γνώσης και δράσης, το οποίο χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένο θεματικό περιεχόμενο, ύφος και δομή (πρβ. Bakhtin 1986). Για να λειτουργήσει κανείς εποικοδομητικά στις όποιες περιστάσεις επικοινωνίας δεν αρκεί να γνωρίζει τους κανόνες γραμματικής, να έχει πλούσιο λεξιλόγιο και ικανότητες γραφής και ανάγνωσης. Πρέπει να γνωρίζει τους κανόνες και τις συμβάσεις σύνταξης διαφορετικών κειμενικών ειδών, τα οποία είναι συνυφασμένα με την πολιτισμική διάσταση της γλώσσας, ώστε να έχει τη δυνατότητα να συμμετέχει στα κοινωνικά δρώμενα. Για να μάθει κανείς τους κανόνες, τις συμβάσεις και τις τεχνικές τους, πρέπει να διδαχθεί με τον τρόπο που διδάσκεται άλλου τύπου κανόνες και στοιχεία γνώσης. Για να μπορεί κανείς να ετοιμάσει ένα άρθρο, ένα φυλλάδιο προώθησης ή παρουσίασης μιας εκδήλωσης, να κάνει μια συνέντευξη, να παραγάγει ένα κείμενο ανάλογο με αυτό που εμφανίζεται στο σχολικό βιβλίο της κοινωνιολογίας ή της βιολογίας, πρέπει να γνωρίζει πώς δομούνται τα κειμενικά αυτά είδη και ποιοι κανόνες τα διέπουν.

Η αντίληψη του κειμενικού είδους, όπως αναφέρεται εδώ, αναπτύχθηκε σημαντικά στο πλαίσιο της συστημικής λειτουργικής γλωσσολογίας και ορίστηκε ως μια κοινωνική διαδικασία με κειμενική δομή πολιτισμικά και ιδεολογικά προσδιορισμένη, που χρησιμοποιείται για διάφορους σκοπούς σε διάφορα συγκεκριμένα πλαίσια.. Αρκετοί επιστήμονες (π.χ. Cope & Kalantzis 1993· Hasan 1995· Martin 1989· Rothery 1996· Threadgold 1989) έχουν συνεργαστεί με εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Αυστραλία για την κατάρτιση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, όπου τα κειμενικά είδη αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του προγράμματος σπουδών στο σχολείο.

Η εκπαίδευση με βάση τα κειμενικά είδη έχει γίνει σε ορισμένες περιπτώσεις κύριος σκοπός του σχολικού προγράμματος κατά τη γλωσσική αγωγή των μαθητών μέσω του συνόλου των μαθημάτων, με το σκεπτικό ότι τα κειμενικά είδη παιδαγωγικού λόγου διαφέρουν ανάλογα με το γνωσιακό αντικείμενο προς διδασκαλία. Η εκπαίδευση αυτού του τύπου θεωρείται ως μέσο

για την ενδυνάμωση των μαθητών με γλωσσολογικούς «πόρους», με στόχο όχι μόνο τη σχολική τους επιτυχία αλλά και τη μελλοντική τους κοινωνική επιτυχία. Υιοθετώντας την άποψη ότι η διδασκαλία των κειμενικών ειδών αποτελεί ζήτημα κοινωνικής δικαιοσύνης, οι εμπνευστές της «εκπαιδευτικής των κειμενικών ειδών» [genre-based education] ισχυρίζονται ότι όσο ο μαθητικός πληθυσμός δεν εξοικειώνεται με τις κοινωνικές χρήσεις της γλώσσας θα υπάρχει σημαντικό πρόβλημα κοινωνικής δικαιοσύνης. Ο παραπάνω ισχυρισμός απορρέει από τη διαπίστωση ότι ορισμένα κειμενικά είδη παρέχουν στους χρήστες τους τη δυνατότητα πρόσβασης σε συγκεκριμένους χώρους κοινωνικής επιρροής και εξουσίας. Στην προσπάθειά τους να παρέχουν σε όλους τους μαθητές ίσες δυνατότητες εκμάθησης των τεχνικών και κανόνων που διέπουν διαφορετικά κειμενικά είδη, οι εκπαιδευτικοί που εφάρμοσαν τέτοιου τύπου προγράμματα σε ερευνητική βάση ανέπτυξαν μια συγκεκριμένη προσέγγιση διδασκαλίας της μητρικής γλώσσας, η οποία στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε και για τη γλωσσική αγωγή νεοεισερχόμενων μεταναστών στη γλώσσα του τόπου που εγκαταστάθηκαν.

Στόχος της προσέγγισης αυτής είναι να μεταφερθούν οι γνώσεις επιτυχημένης ανάγνωσης και συγγραφής κειμένων από το σχολείο στην εργασία, αλλά και σε διάφορες άλλες κοινωνικές δραστηριότητες. Η διαδικασία «από τη διδασκαλία στη μάθηση» (Rothery 1996) συντελείται σε τέσσερα στάδια: Πρώτα είναι το στάδιο της παρουσίασης του «μοντέλου», κατά το οποίο ο εκπαιδευτικός εξηγεί ποια είναι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός κειμενικού είδους και των υποκατηγοριών του, των λειτουργιών που αυτά τα χαρακτηριστικά του στοιχεία επιτελούν, των τρόπων οργάνωσης των πληροφοριών του και της δόμησής του. Εξηγεί επίσης το είδος των λεξικογραμματικών επιλογών που συνηθίζεται στο συγκεκριμένο κειμενικό είδος. Δεύτερο είναι το στάδιο της «από κοινού σύνθεσης», όπου ο εκπαιδευτικός βοηθά τους μαθητές να αναπτύξουν το δικό τους κείμενο βάσει των αρχών που διέπουν το συγκεκριμένο κειμενικό είδος. Το τρίτο είναι το στάδιο της «αυτόνομης σύνθεσης», όπου οι μαθητές επιχειρούν τη δική τους, ανεξάρτητη συγγραφή κειμένου, ενώ το τέταρτο και τελευταίο είναι το στάδιο στη διάρκεια του οποίου επιδιώκεται η ανάπτυξη γνώσεων σχετικά με τις κοινωνικές συνθήκες παραγωγής του κειμενικού είδους που αποτελεί το αντικείμενο διδασκαλίας. Βεβαίως, αυτό δεν σημαίνει –τονίζουν οι εμπνευστές της εκπαιδευτικής προσέγγισης των κειμενικών ειδών– πως η γλωσσική αγωγή πρέπει να εστιάζει στη στεία αναπαραγωγή της προκαθορισμένης μορφής και δομής του κειμενικού είδους. Αντιθέτως, το κειμενικό είδος, υποστηρίζουν, θα πρέπει να προσεγγίζεται ως συνεχώς μεταβαλλόμενη κατηγορία, η οποία είναι σε απόλυτη συνάρτηση με τους επίσης συνεχώς μεταβαλλόμενους κοινωνικούς παράγοντες.

Μια άλλη κατεύθυνση θεωρητικής σκέψης, η λεγόμενη «νέα ρητορική» (Freedman & Medway 1994) που αναπτύχθηκε στη βόρεια Αμερική, θεωρεί ότι το κειμενικό είδος δεν ορίζεται από τον θεσμικά οριοθετημένο λόγο, αλλά από το έργο που καλείται να επιτελέσει. Επιστήμονες της νέας ρητορικής σχολής χρησιμοποίησαν εθνογραφικές μεθόδους έρευνας (λ.χ. παρατήρηση και συνέντευξη) για την ανάλυση κειμενικών ειδών και έκαναν λεπτομερείς περιγραφές τόσο του χώρου παραγωγής τους (ακαδημαϊκού, επαγγελματικού κλπ.) όσο και των κοινωνικών σκοπών που επιτελούν στον κάθε χώρο. Το σκεπτικό τους ήταν ότι οι χώροι και συνθήκες παραγωγής των κειμενικών ειδών παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με τα ρητορικά στοιχεία που επιλέγονται. Η βασική υπόθεση είναι ότι όσο πιο κατανοητοί είναι οι στόχοι που θα επιτευχθούν μέσω ενός συγκεκριμένου κειμενικού είδους, τόσο πιο αποτελεσματική θα είναι η επιλογή των ρητορικών στοιχείων που χρησιμοποιούνται. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι, ενώ πραγματοποιήθηκε η σχετική έρευνα που κατέληξε σε προτάσεις για διδασκαλία των κειμενικών ειδών, δεν έχει προταθεί μια συγκροτημένη εκπαιδευτική πρόταση. Αυτή η έλλειψη συγκεκριμένων εφαρμογών δεν είναι τυχαία αλλά αντανakλά μια βασική θέση της σχολής αυτής, σύμφωνα με την οποία η απευθείας διδασκαλία των κειμενικών ειδών συνεισφέρει πολύ λίγο στην ανάπτυξη ή βελτίωση των συγγραφικών ικανοτήτων. Αντιθέτως, προτείνεται η έκθεση των φοιτητών/τριών σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ποικιλία (ακαδημαϊκών) κειμενικών ειδών και άλλων συνοδευτικών εργασιών, όπως συζητήσεις στην τάξη, γραπτές ασκήσεις κ.ά. που θα τους/τις παρακινούν να χρησιμοποιούν κάποια συγκεκριμένα κειμενικά είδη, χωρίς να έχει προηγηθεί διεξοδική διδασκαλία της κάθε κατηγορίας και υποκατηγορίας αυτών.

Μία τρίτη κατεύθυνση έρευνας και εκπαιδευτικών προτάσεων προέρχεται από τον χώρο της διδακτικής της ξένης γλώσσας για ειδικούς σκοπούς, και συγκεκριμένα της αγγλικής ως ξένης γλώσσας, η οποία ορίζει τα κειμενικά είδη ως «επικοινωνιακά γεγονότα» που χαρακτηρίζονται από επικοινωνιακούς στόχους και από στοιχεία δομής, ύφους, περιεχομένου και του

ακροατηρίου στο οποίο απευθύνονται (Swales 1990· Bhatia 1993). Ένα από τα βασικά στοιχεία ενός κειμενικού είδους είναι, σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι ρητορικές δομές που το απαρτίζουν. Έτσι, για παράδειγμα, η συγγραφή μιας επιχειρηματικής επιστολής ή ενός επιστημονικού δοκιμίου αντιμετωπίζονται ως μια διαδοχική παράθεση ρητορικών δομών. Στόχος της ανάλυσης είναι η καταγραφή των ρητορικών δομών που συναντώνται σε διαφορετικά κειμενικά είδη, κυρίως σε επιστημονικά και ακαδημαϊκά κειμενικά είδη.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην αξιοποίηση των πληροφοριών, που προκύπτουν από μια τέτοιου είδους ανάλυση, στη διδασκαλία της ξένης γλώσσας για ακαδημαϊκούς σκοπούς και επαγγελματική επικοινωνία. Υποστηρίζεται ότι η διδασκαλία ρητορικών δομών βοηθά τους μη φυσικούς ομιλητές μιας γλώσσας κατά την ανάγνωση και συγγραφή κειμένων που θα συναντήσουν στην ακαδημαϊκή και επαγγελματική τους ζωή, καθώς τους παρέχει χρήσιμες πληροφορίες για την οργάνωση και το ύφος αυτών των κειμένων. Παρ' όλη όμως την έμφαση της ερευνητικής αυτής κατεύθυνσης στη διδασκαλία, δεν έχουν αναπτυχθεί σχετικές εκπαιδευτικές εφαρμογές και μαθησιακό υλικό. Επίσης, η σχολή αυτή επικρίνεται ότι με την έμφαση που προσδίδει στις ρητορικές και άλλες δομές δεν εστιάζει καθόλου στους κοινωνικούς παράγοντες που οδηγούν στην επιλογή των συγκεκριμένων γλωσσικών δομών στα ακαδημαϊκά και επαγγελματικά κείμενα.

[1] Ο όρος *genre* είναι ίσως γνωστός από το χώρο της λογοτεχνίας, όπου μιλάμε για λογοτεχνικά είδη (*literary genres*) και εννοούμε την ποίηση, την πεζογραφία και το δράμα. Ο όρος *genre* έχει επίσης ανεπιτυχώς μεταφραστεί στα ελληνικά ως «δείγμα κειμένου» (πρβ. Οικονόμου 1996). Επίσης, έχει αποδοθεί ως «γένος λόγου», όπως θα δούμε στο επόμενο μέρος, αλλά τόσο ο ελληνικός όσο και ο αγγλικός/ γαλλικός όρος έχουν διαφορετική έννοια από εκείνη που συζητιέται στο παρόν κείμενο.

3. ΕΠΙΠΕΔΟ ΥΦΟΥΣ

Βασιλική Μητσοικοπούλου

Όπως είδαμε πιο πάνω, το κειμενικό είδος καθορίζει τις γλωσσικές επιλογές στο επίπεδο της δομής του κειμένου ως ολοκληρωμένου μηνύματος με αρχή, μέση και τέλος, όπως λ.χ. ένα έγγραφο από τη δημόσια διοίκηση με τη μορφή φόρμας και οδηγιών για τη συμπλήρωσή του. Το επίπεδο ύφους, από την άλλη μεριά, –το οποίο αποτελεί μετάφραση του αγγλικού όρου *register*– πραγματώνει γλωσσικές επιλογές στο επίπεδο της σύνταξης των φράσεων του κειμένου και του λεξιλογίου του (πρβ. Couture 1986). Έτσι, στην περίπτωση του δημόσιου εγγράφου, για παράδειγμα, οι γλωσσικές επιλογές μπορεί να είναι τέτοιες που να συγκροτούν ένα κείμενο η γλώσσα του οποίου μπορεί να έχει ύφος γραφειοκρατικό ή φιλικό προς το αναγνωστικό κοινό. Οι γλωσσικές επιλογές μιας συνέντευξης μπορεί να της προσδίδουν ύφος δημοσιογραφικό ή επιστημονικό. Οι γλωσσικές επιλογές ενός σχολικού κειμένου μπορεί να το καθιστούν κείμενο διδακτικό ή μαθησιακό. Με άλλα λόγια, το επίπεδο ύφους αφορά στις γενικευμένες γλωσσικές επιλογές που προσδιορίζουν το γενικό ύφος του κειμένου.

Τη δεκαετία του '50, όταν άρχισε να χρησιμοποιείται ο όρος *επίπεδο ύφους* θεωρήθηκε ως μια ακόμη κειμενική ποικιλία (Reid 1956), όπως κειμενική ποικιλία θεωρείται ακόμη –σύμφωνα με ορισμένες σχολές κοινωνιογλωσσολογικής σκέψης– η γλώσσα των νέων, το γκράφιτι, η επιστολή. Τη δεκαετία του '60 ξεκινά το ενδιαφέρον για την ανάλυση των λεξικογραμματικών στοιχείων που προσδιορίζουν διαφορετικά επίπεδα ύφους, το οποίο κατέληξε σε πληροφορίες για τη συχνή ή σπάνια χρήση συγκεκριμένων λέξεων ή συντακτικών δομών σε συγκεκριμένου τύπου κείμενα. Αν και χρήσιμες οι πληροφορίες αυτές, δεν μας βοήθησαν να κατανοήσουμε το πώς δομείται η πληροφορία σε συγκεκριμένου τύπου κείμενα, ούτε τους λόγους που οδηγούσαν στην επιλογή κάποιων λεξικογραμματικών στοιχείων αντί άλλων. Έτσι, στη δεκαετία του '70 πλέον, εμφανίζονται ποικίλες και διαφορετικές προσεγγίσεις και ορισμοί για το επίπεδο ύφους.

Η πιο ολοκληρωμένη άποψη για την έννοια «επίπεδο ύφους», η οποία τελικά έχει κυριαρχήσει, είναι η άποψη που διατυπώθηκε από τη σχολή της συστημικής λειτουργικής γλωσσολογίας. Ολοκληρωμένη, γιατί ορίζει το επίπεδο ύφους σε σχέση με την οργάνωση του κειμένου αλλά και του συγκεκριμένου του πλαισίου (*context* στην αγγλική και *contexte* στη γαλλική γλώσσα). Σύμφωνα με τους Halliday & Hasan (1989), το επίπεδο ύφους αναφέρεται σε μια συσχέτιση νοημάτων που συνδέονται με –και σε μεγάλο βαθμό καθορίζονται από– τα στοιχεία του άμεσου συγκεκριμένου πλαισίου, και συγκεκριμένα από:

- α.** Το «πεδίο» (*field* στην αγγλική γλώσσα), το οποίο αφορά στον σκοπό της εκφοράς λόγου ως κοινωνικής (επικοινωνιακής) πράξης και προσδιορίζει το περιεχόμενο του κειμένου (π.χ. αν ο σκοπός του κειμένου είναι δημοσιογραφικός ή πολιτικός).
- β.** Το «συνομιλιακό ρόλο» (*tenor* στην αγγλική γλώσσα), που προσδιορίζει τις κοινωνικές σχέσεις εκείνων που μετέχουν σε μια περίπτωση επικοινωνίας, την κοινωνική θέση και στάση τους (π.χ. σχέση ισότητας, όπως στην περίπτωση δύο φίλων, ή ανισότητας όπως στην περίπτωση εργοδότη-υπαλλήλου).
- γ.** Τον «τρόπο» (*mode* στην αγγλική γλώσσα) εκφοράς του λόγου που έχει σχέση με το κανάλι επικοινωνίας. Αν ένα κείμενο είναι προφορικό, γραπτό, γραπτό που θα διαβαστεί, ομιλία που δεν στηρίζεται σε γραπτό κείμενο κλπ., τα ρητορικά και γλωσσικά του στοιχεία θα διαφέρουν.

Τα τρία αυτά στοιχεία δεν αποτελούν γλωσσικές κατηγορίες αλλά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του συγκεκριμένου πλαισίου του κειμένου που καθορίζουν και το επίπεδο ύφους του. Για παράδειγμα, ξέρουμε πως τα προφορικά κείμενα που

παράγουν οι διευθυντές μιας επιχείρησης κατά τη διάρκεια σύσκεψής τους διαφέρουν ως προς το επίπεδο ύφους από τα κείμενα που παράγει μια ομάδα γονέων κατά τη σύσκεψή τους σχετικά με ένα πρόβλημα που προέκυψε στο σχολείο των παιδιών τους. Το επίπεδο ύφους κατά τον αθλητικό σχολιασμό ενός ποδοσφαιρικού αγώνα από το ραδιόφωνο διαφέρει από εκείνο του σχολιασμού στην τηλεόραση μιας καλλιτεχνικής εκδήλωσης, ενώ αυτή διαφέρει ως προς το επίπεδο ύφους όταν σχολιάζεται σε μια κοινωνική συγκέντρωση μεταξύ φίλων. Βλέπουμε δηλαδή ότι όσο πιο πολλές πληροφορίες διαθέτουμε για τις συνθήκες παραγωγής του κειμένου, τόσο πιο συγκεκριμένα μπορούμε να προσδιορίσουμε το επίπεδο ύφους του και να κατανοήσουμε τις γλωσσικές επιλογές του. Μάλιστα, σκοπός της ανάλυσης του επιπέδου ύφους ενός κειμένου είναι ο προσδιορισμός των γενικών εκείνων αρχών και επικοινωνιακών παραμέτρων που καθορίζουν τις εκάστοτε γλωσσικές επιλογές του. Το επίπεδο ύφους, ως ένα σύνολο εννοιών, το οποίο πραγματώνεται μέσα από συγκεκριμένες λεξικογραμματικές επιλογές, κατάλληλες για συγκεκριμένη περίπτωση επικοινωνίας, αποτελεί μια σημασιολογική κατηγορία που μας βοηθά να κατανοήσουμε ότι η γλώσσα που μιλάμε και γράφουμε ποικίλλει ανάλογα με το συγκεκριμένο της πλαίσιο.

Στη μελέτη της θεωρητικής έννοιας «επίπεδο ύφους», όπως ορίζεται πλέον σήμερα, διακρίνονται δύο κατηγορίες. Η πρώτη αναφέρεται σε «κλειστά επίπεδα ύφους» και περιλαμβάνει κείμενα των οποίων η γλώσσα είναι αυστηρά προσδιορισμένη, ενώ υπάρχουν ελάχιστα περιθώρια επιλογών. Παραδείγματα τέτοιων κειμένων αποτελούν οι διάφοροι στρατιωτικοί κώδικες που χρησιμοποιούνται σε περίπτωση πολέμου, οι προσευχές και τα δελτία καιρού. Η δεύτερη κατηγορία αναφέρεται σε «ανοικτά επίπεδα ύφους» και σε αυτή συγκαταλέγονται κείμενα που η γλώσσα τους δεν είναι τόσο αυστηρά προκαθορισμένη. Παράδειγμα τέτοιου κειμένου είναι μια προσωπική επιστολή ή ένα ρομαντικό διήγημα ενός περιοδικού για κορίτσια στην εφηβεία. Στις κατηγορίες αυτές υπάρχουν βέβαια και διαβαθμίσεις, με αποτέλεσμα το ύφος ενός κειμένου να είναι σχετικά περιορισμένο, όπως για παράδειγμα το επίπεδο ύφους που έχουν οι ευχετήριες κάρτες και οι διάφορες αιτήσεις σε δημόσιες υπηρεσίες. Το επίπεδο ύφους των τίτλων άρθρων σε εφημερίδες είναι σχετικά πιο ανοιχτό από εκείνο των συνταγών μαγειρικής κλπ. Πάντως, παρ' όλες τις διαβαθμίσεις των περιορισμών για τις επιλογές στη γλώσσα που χρησιμοποιείται στα κείμενα, οι περιορισμοί στο επίπεδο ύφους πάντα υπάρχουν, γιατί τους επιβάλλει το συγκεκριμένο πλαίσιο του κειμένου.

2.1.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Περικλής Πολίτης

Η συστηματική μελέτη του κειμένου ή του λόγου [discourse] (συνεχούς, δηλαδή μονολογικού, ή συνομιλιακού), που αποτελούν γλωσσικές οντότητες υψηλότερου επιπέδου από αυτό της πρότασης, ξεκινά από τον προσδιορισμό της ιδιαίτερης φύσης τους, δηλαδή του «υλικού» μέσου ή καναλιού με το οποίο μεταφέρεται από τον συγγραφέα/ ομιλητή στον αναγνώστη/ ακροατή ένα «μήνυμα». Οι συμβάσεις και οι περιορισμοί του γραψίματος (είτε σε χαρτί είτε στην οθόνη του υπολογιστή) είναι –μαζί με άλλους– παράγοντες διαμορφωτικοί της παραγωγής αλλά και της ερμηνείας του κειμένου, ενώ ανάλογες συμβάσεις και «κανόνες» είναι ρυθμιστικοί παράγοντες του (συνομιλιακού κυρίως) λόγου. Αλλά το γράψιμο και η ομιλία είναι μόνο γενικές κατηγορίες περιγραφής του κειμένου/ λόγου και δεν επαρκούν για μια λεπτομερή διερεύνησή τους.

Συμπληρωματικά, πρέπει να εξετάσει κανείς τις *κοινωνικές* ή *επαγγελματικές ταυτότητες* (σε μια συνομιλία γιατρού-ασθενούς, για παράδειγμα, ή σε μια συνέντευξη υπουργού σε δημοσιογράφο ή, ακόμη, σε ένα αυτοβιογραφικό σημείωμα) και τους *συνομιλιακούς ρόλους* (ας πούμε, ποιος ζητά και ποιος παρέχει μια πληροφορία ή ποιος δίνει και ποιος αποδέχεται ή εκτελεί μian εντολή), ταυτότητες και ρόλους που αποδίδουμε στον παραγωγό και τον αποδέκτη ενός «μηνύματος» προφορικού ή γραπτού. Έχει σημασία, λοιπόν, να δούμε ποιος μιλά σε ποιον/ ποιους (ή ποιοι μιλούν σε ποιον/ ποιους) και ποιος γράφει σε ποιον/ ποιους (ή ποιοι γράφουν σε ποιον/ ποιους). Ούτε, όμως, η μελέτη των βασικών συντελεστών μιας επικοινωνιακής δραστηριότητας μας εξασφαλίζει τις αναγκαίες πληροφορίες για τη σύσταση και το περιεχόμενο ενός κειμένου ή λόγου.

Επιπρόσθετα, μπορούμε να μελετήσουμε και την *καταστασιακή* και *πολιτισμική* «συνθήκη» που σημαδεύει ένα κείμενο/ λόγο. Ο χώρος και ο χρόνος παραγωγής και πρόσληψης/ ανάγνωσης του λόγου, το θεσμικό ή άτυπο πλαίσιο του, δηλαδή το πόσο προσωπική και οικεία, ή απρόσωπη και ανοίκεια είναι η σχέση ανάμεσα στους συντελεστές ενός «συμβάντος λόγου», καθώς επίσης και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του πομπού και του δέκτη, αλλά και οι γνωστικές, συναισθηματικές και άλλες προϋποθέσεις που συνοδεύουν τη «σύνταξη» και ερμηνεία του κειμένου/ λόγου [1], είναι ορισμένοι από τους εξωγλωσσικούς παράγοντες που υποχρεωτικά ενσωματώνονται σ' αυτό.

Το κείμενο/ λόγος ως διαμορφωμένο *γλωσσικό* προϊόν (όπως είναι η περίπτωση του προσχεδιασμένου γραπτού λόγου) ή σε εξέλιξη γλωσσικό προϊόν (όπως είναι η περίπτωση του απροσχεδίαστου συνομιλιακού λόγου) μελετάται κατά βάση με κριτήριο το *είδος* της πραγματικότητας –αν μπορούμε να το πούμε έτσι– που αναπαριστά. Η απάντηση στο ερώτημα «ποιο είναι το αντικείμενο ενός κειμένου ή λόγου», δηλαδή η απάντηση στο ερώτημα για το «τι» ενός κειμένου ή λόγου (σε αντιδιαστολή προς το «γιατί», τον σκοπό του, που συνδέεται με το γραμματειακό του *είδος*, όπως θα δούμε στη συνέχεια), *μας οδηγεί στην επικράτεια των τρόπων ή γενών του λόγου* [2]. Επειδή κάθε γλωσσική χρήση που εκτυλίσσεται στο πλαίσιο της ανθρώπινης διεπίδρασης ανακλά αναπόφευκτα τη φυσική και κοινωνική πραγματικότητα, η φύση της πραγματικότητας ή, μάλλον, ο τρόπος με τον οποίο το υποκείμενο (ομιλητής/ συγγραφέας) την αντιλαμβάνεται, μπορεί να αποτελέσει κριτήριο ταξινόμησης των γενών του λόγου, δηλαδή των τρόπων γλωσσικής αναπαράστασης του πραγματικού. Με την εμπειρική σύλληψη και απόδοση της πραγματικότητας συνδέονται κατεξοχήν η *περιγραφή* και η *αφήγηση*, ενώ με τη νοητική επεξεργασία της *επιχειρηματολογία* (αιτιολόγηση/ αξιολόγηση) (Kinneavy 1971).

[1] *Κείμενο 1*: Renkema, J. 1993. *Discourse Studies. An Introductory Textbook*. John Benjamins, σελ. 90-93.

Ταξινόμηση ειδών λόγου

Μια εξαντλητική συνόψιση των πολλών διαφορετικών ειδών λόγου, από τις τηλεφωνικές κλήσεις μέχρι τους τηλεφωνικούς λογαριασμούς, από το μυθιστόρημα έως τις ανακρίσεις, θα εκτεινόταν σε πολλές σελίδες. Οι ονομασίες των διαφόρων ειδών λόγου υποδηλώνουν πως υπάρχει διαφορά ανάμεσα σε ένα επιστημονικό άρθρο και σε ένα δοκίμιο, σε ένα κήρυγμα και σε έναν πολιτικό λόγο, κλπ. Προκειμένου να χαρτογραφηθούν οι διαφορές μεταξύ των ειδών λόγου, είναι απαραίτητη η ταξινόμηση. Αυτό που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι το γεγονός πως οι χρήστες της γλώσσας μπορούν να διακρίνουν τα διαφορετικά είδη λόγου: «Αυτό δεν είναι επαγγελματική επιστολή, είναι προσωπική». Οι άνθρωποι μπορούν να αναγνωρίσουν ταξινομικά λάθη: «Αυτό λέγεται παραμύθι, αλλά στην πραγματικότητα είναι μια επική αφήγηση». Μπορούν επίσης να παρατηρηθούν και αλλαγές στον χαρακτήρα του λόγου: «Σε αυτό το σημείο το έκτακτο δελτίο απέκτησε τον χαρακτήρα κυρίου άρθρου εφημερίδας». Οι άνθρωποι έχουν επίσης άποψη για την καταλληλότητα δεδομένων ειδών λόγου για συγκεκριμένους τύπους μηνυμάτων: «τέτοιου είδους σχόλια δεν είναι για να γράφονται στα πρακτικά». Και τέλος, τα είδη λόγου μπορούν να παρωδούνται: μια ιστορία μπορεί να μεταπλαστεί ώστε να έχει τη μορφή ημερολογίου ενός εξερευνητή, ή τη μορφή μιας δημοσιοϋπαλληλικής επιστολής. Φαίνεται πως οι άνθρωποι έχουν διαισθήσεις όσον αφορά τα είδη του λόγου. Προκειμένου να διαπιστώσουμε πού βασίζεται αυτή η διαίσθηση, είναι απαραίτητο να έχουμε ένα σύστημα ταξινόμησής τους, εντός του οποίου να μπορούν τα χαρακτηριστικά του λόγου να συσχετιστούν με τα είδη.

Πολλές προσπάθειες έχουν γίνει για τον σχεδιασμό ενός ταξινομικού συστήματος. Ένας μεγάλος αριθμός αυτών των προσπαθειών θυμίζουν τη φιλολογική επιστημονική έρευνα που έγινε στην περιοχή της θεωρίας των λογοτεχνικών ειδών, στην οποία τα τέσσερα είδη «παραμύθι», «μύθος», «έπος» και «θύλος» είχαν διαχωριστεί με βάση τους δύο παράγοντες «θρησκευτικό» και «ιστορικό». Οι διαφορές ανάμεσα σε αυτά τα τέσσερα επικά είδη λόγου μπορούν να αναπαρασταθούν ως εξής.

(7) Παράδειγμα ταξινόμησης ειδών λόγου

	Θρησκευτικό	Ιστορικό
Παραμύθι (η Κοκκινোসκουφίτσα)	–	–
Έπος (Γουλιέλμος Τέλος)	–	+
Μύθος (Το έπος του Γκίλγκαμες)	+	–
Θρύλος (Βασιλιάς Αρθούρος)	+	+

Στην ταξινόμηση του γραπτού και του προφορικού μη λογοτεχνικού λόγου, μπορούμε να διακρίνουμε δύο προσεγγίσεις. Στην πρώτη προσέγγιση, μπορούν να χρησιμοποιηθούν βασικές αφηρημένες μορφές για τη διάκριση διαφόρων γενικών ειδών λόγου, οι οποίες μπορούν να χρησιμεύσουν ως κατηγορίες στις οποίες μπορούν να ενταχθούν διαφορετικά είδη λόγου. Σύμφωνα με τη δεύτερη προσέγγιση, ένα μοντέλο ειδών λόγου μπορεί να αναπτυχθεί μέσω του συσχετισμού του λόγου με τα χαρακτηριστικά της κειμενικής περίπτωσης. Ακολουθούν παραδείγματα και των δύο προσεγγίσεων.

Στην τυπολογία ειδών λόγου του Egon Werlich (1982), διακρίνονται πέντε βασικές ή ιδανικές μορφές που είναι θεμελιώδεις για τα είδη του λόγου. Ο Werlich υποστηρίζει την επιλογή αυτών των πέντε βασικών μορφών, κάνοντας αναφορά στις έμφυτες στην ανθρώπινη σκέψη δυνατότητες κατηγοριοποίησης. Οι βασικές μορφές δίνονται στην πρώτη στήλη του ακόλουθου διαγράμματος.

(8) Η τυπολογία ειδών λόγου του Werlich

	Βασικές Μορφές	Υποκειμενική	Αντικειμενική
(1)	Περιγραφική	ιμπρεσσιονιστική περιγραφή	τεχνική περιγραφή
(2)	Αφηγηματική	αναφορά	είδηση
(3)	Επεξηγηματική	δοκίμιο	εξήγηση

(4)	Επιχειρηματολογική	σχόλιο	επιχειρηματολογία
(5)	Καθοδηγητική	οδηγίες	κατευθύνσεις, κανόνες, ρυθμίσεις και θεσμοί

Ο Werlich συσχετίζει αυτές τις βασικές μορφές με συγκεκριμένες προτασιακές δομές. Ο χαρακτηριστικός τύπος πρότασης για την «καθοδηγητική» μορφή, για παράδειγμα, είναι η προστακτική. Η «αφηγηματική» απαιτεί έναν τύπο δηλωτικής πρότασης που περιέχει ένα ρήμα σε παρελθόντα χρόνο μαζί με ενδείξεις χρόνου και τόπου, όπως στην πρόταση: «Οι επιβάτες έφτασαν στη Νέα Υόρκη στη μέση της νύχτας».

Καθένα από τα πέντε βασικά είδη μπορεί να παρασταθεί με δύο τρόπους: τον υποκειμενικό (η αντίληψη του συγγραφέα) και τον αντικειμενικό (που μπορεί να επαληθευτεί από τους αναγνώστες). Και εδώ επίσης κατονομάζονται τα χαρακτηριστικά του λόγου. Η παθητική φωνή είναι, κατά τη γνώμη του Werlich, χαρακτηριστική της αντικειμενικής παρουσίασης, ενώ η ενεργητική φωνή χαρακτηρίζει τα υποκειμενικά είδη λόγου. Τα είδη λόγου που καθορίζονται με αυτό τον τρόπο πρέπει στη συνέχεια να υποδιαιρεθούν με βάση το «κανάλι» μέσω του οποίου διοχετεύονται, όπως για παράδειγμα το προφορικό σε αντιπαράθεση με το γραπτό. Μετά και από αυτή την υποδιαίρεση, τα είδη λόγου μπορούν να συγκεκριμενοποιηθούν. Τότε, παρατηρεί ο Werlich, θα γίνει ξεκάθαρο ότι ένα συγκεκριμένο είδος λόγου μπορεί να περιέχει διαφορετικές βασικές μορφές, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση μιας ιστορίας που ξεκινάει με μια ιμπρεσιονιστική περιγραφή. Ένα σημαντικό σημείο για συζήτηση στην προσέγγιση του Werlich είναι η υπόσταση των πέντε βασικών μορφών. Η ύπαρξη των έμφυτων δυνατοτήτων κατηγοριοποίησης είναι δύσκολο να αποδειχτεί. Για τον λόγο αυτό, έχουν γίνει προσπάθειες για τη δημιουργία υποδιαίρεσεων με βάση άλλα κριτήρια.

Στην κατηγοριοποίηση του προφορικού λόγου που πραγματοποιήθηκε από τον Hugo Steger κ.ά (1974), το σημείο εκκίνησης είναι η περίπτωση μέσα στην οποία εκτυλίσσεται ο λόγος. Με βάση κοινωνιολογικά κριτήρια, διακρίνονται έξι περιστάσεις λόγου, κάθε μια από τις οποίες ανταποκρίνεται σε ένα διακριτό είδος λόγου: 1) «παρουσίαση», 2) «μήνυμα», 3) «αναφορά», 4) «δημόσια συζήτηση», 5) «συνομιλία», 6) «συνέντευξη». Τα εισαγωγικά δηλώνουν πως δεν πρόκειται για καθημερινούς προσδιορισμούς αλλά για αφηρημένους τύπους λόγου. Για να διαχωρίσουμε αυτές τις περιστάσεις λόγου, μπορούμε να στηριχτούμε σε μια πληθώρα γνωρισμάτων. Παρακάτω δίνονται κάποια παραδείγματα.

(9) Κατηγοριοποίηση από τον Steger κ.ά

		1	2	3	4	5	6
Αριθμός ομιλητών	Ένας ομιλητής	+	+	+			
	πολλαπλοί ομιλητές				+	+	+
Θέση	Ισότιμη				+	+	
	Ανισότιμη	+	+	+			+
Καθορισμός του θέματος	Προκαθορισμένο θέμα	+	+	+	+		+
	Μη προκαθορισμένο θέμα					+	
Μέθοδος χειρισμού του θέματος	Περιγραφική		+	+			
	Επιχειρηματολογική	+			+		+
	Συνεργατική					+	
		1. «παρουσίαση»		4. «δημόσια συζήτηση»			
		2. «μήνυμα»		5. «συνομιλία»			
		3. «αναφορά»		6. «συνέντευξη»			

Στην περίπτωση ενός συγκεκριμένου τεμαχίου λόγου, είναι απαραίτητο πρώτα να προσδιοριστεί ο βασικός τύπος και στη συνέχεια να προσδιοριστούν οι παράγοντες της περίπτωσης στη βάση της οποίας αυτό το είδος λόγου διακρίνεται από συναφή είδη. Π.χ., μια συνομιλία γιατρού-ασθενή μπορεί να κατηγοριοποιηθεί ως συνέντευξη. Αλλά και μια ανάκριση είναι και αυτή ένα είδος συνέντευξης. Χρησιμοποιώντας αυτό το μοντέλο ως αφετηρία, είναι δυνατόν να διερευνηθεί ποιος παράγοντας της περίπτωσης μπορεί να χρησιμοποιηθεί

καλύτερα για να περιγράψει τη διαφορά· για παράδειγμα, ο ρόλος των συμμετεχόντων και οι στόχοι της συνέντευξης.

Τα μοντέλα που αναφέρθηκαν εδώ δεν έχουν αναπτυχθεί πλήρως. Στις σύγχρονες μελέτες ανάλυσης του συνεχούς λόγου, μπορούν να βρεθούν λίγες μόνο προσπάθειες εξαντλητικής ταξινόμησης. Υπάρχουν, ωστόσο, κάποιες αποδεκτές διαιρέσεις του προφορικού και γραπτού, μη λογοτεχνικού λόγου. Όσον αφορά τον προφορικό λόγο, η βασική διάκριση είναι ανάμεσα στον μονόλογο και τον διάλογο. Αυτός είναι ο πρώτος παράγοντας στην προσέγγιση του Steger. Σε αυτή την περίπτωση το κριτήριο είναι η ύπαρξη ή η απουσία διεπίδρασης. Ο διάλογος, ή ο διεπιδραστικός λόγος, χωρίζεται σύμφωνα με τη διαίρεση «συμμετρικός-ασύμμετρος». Στο σύστημα του Steger αυτό το χαρακτηριστικό ονομάζεται «θέση». «Ασύμμετρη» θέση σημαίνει πως οι μετέχοντες στη συζήτηση δεν έχουν τα ίδια δικαιώματα, όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση μιας ανάκρισης ή μιας συζήτησης κατά τη διδακτική διεπίδραση, όπου ο δικαστής και ο δάσκαλος, αντιστοίχως, μπορούν να καθορίσουν ποιος θα μιλήσει και τι θα πει. Ένα παράδειγμα συμμετρικού λόγου είναι μια συζήτηση μεταξύ δύο φίλων.

Μετάφραση Νίκος Γεωργίου

[2] **α) Κείμενο 2:** Faigley, L. & P. Meyer. 1985. Rhetorical theory and reader's classifications of text types. *Text* 3 (4): 305-325, σελ. 306-309.

2. Ρητορικές θεωρίες για τα είδη των κειμένων

Από τα αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα, οι ρητορικοί έχουν κατηγοριοποιήσει τα κείμενα με βάση δύο ερωτήματα: «Ποιος είναι ο σκοπός του κειμένου;» και «Ποιο είναι το θέμα του κειμένου;» Η διαφορά είναι ανάλογη με τη διάκριση του van Dijk (1980) ανάμεσα σε πραγματολογικές μακροδομές και υπερδομές. Το πρώτο ερώτημα –«Ποιος είναι ο σκοπός του κειμένου;»– πρέπει να απαντηθεί ανάλογα με το αν το κείμενο είναι προφορικό, γραπτό, υπό ακρόαση ή υπό ανάγνωση. Το δεύτερο ερώτημα –«Ποιο είναι το θέμα του κειμένου;»– προσεγγίζει περισσότερο την αντίληψη για τα είδη κειμένων στις σύγχρονες ψυχολογικές και γλωσσολογικές έρευνες. Οι κατηγοριοποιήσεις της ρητορικής που δίνουν απάντηση στο δεύτερο ερώτημα προέρχονται από φιλοσοφικές απόψεις για τον τρόπο με τον οποίο η γλώσσα αναπαριστά την πραγματικότητα. Θα κάνουμε μια ανασκόπηση των ερευνών στον χώρο της ρητορικής με αναφορά και στα δύο ερωτήματα.

2.1. Κατηγοριοποιήσεις των κειμένων με βάση τον σκοπό

Σχεδόν όλες οι κατηγοριοποιήσεις των κειμένων με βάση τον σκοπό ή τη λειτουργία (π.χ. πειθώ, επεξήγηση, ψυχαγωγία) προέρχονται άμεσα ή έμμεσα από τη *Ρητορική* του Αριστοτέλη (μετ., 1960). Στη *Ρητορική*, ο Αριστοτέλης κατηγοριοποιεί δύο είδη επιχειρηματολογίας –το ένα βασίζεται σε εξωτερικές αποδείξεις και το άλλο στην πειθώ. Η πειθώ μπορεί να είναι τριών ειδών: επίκληση στον χαρακτήρα του ομιλητή (ήθος), επίκληση στο θέμα (λόγος) και επίκληση στο ακροατήριο (πάθος). Σε ένα ακόμα βαθύτερο επίπεδο ταξινόμησης, η διάκριση του Αριστοτέλη ανάμεσα σε ρητορική και ποιητική προϋποθέτει διαφορές στον στόχο ή στη λειτουργία μεταξύ κειμένων. Προφανώς, τέτοιες διακρίσεις έχουν εγκατασταθεί στη δυτική σκέψη. Μεταγενέστεροι διανοητές έχουν αναπτύξει μοντέλα για τη διάκριση των κειμένων με βάση το στόχο τους. Κατά τον 19ο αιώνα, για παράδειγμα, ο Campbell (1976/1963) πρότεινε ένα ταξινομικό σύστημα για την κατηγοριοποίηση του λόγου σύμφωνα με τέσσερις σκοπούς –«τη διαφώτιση της κατανόησης, την τέρψη της φαντασίας, την αφύπνιση των παθών, ή την επιρροή της βούλησης».

Επιστήμονες του 20ού αιώνα έχουν επίσης κατηγοριοποιήσει τα κείμενα με βάση τον στόχο τους, αν και οι βάσεις όπου στηρίζονται αυτές οι διακρίσεις διαφέρουν σημαντικά. Ο Morris (1946), για παράδειγμα, χρησιμοποιεί μια σημειωτική και συμπεριφορική οπτική της γλώσσας ως θεωρητική βάση για ένα ταξινομικό σύστημα ειδών λόγου. Η κατηγοριοποίηση του Morris παραμένει σημαντική, γιατί κάνει διάκριση ανάμεσα σε «χρήσεις» (ή σκοπούς ή λειτουργίες)

του λόγου και σε «τρόπους» («τρόπους σήμανσης») με τους οποίους αυτές οι χρήσεις πραγματώνονται στον λόγο. Πιο πρόσφατα, ο Jakobson (1960), ο Kinneavy (1971) και οι Britton, Burgess, Martin, Mcleod και Rosen (1975), έχουν στραφεί εξ ολοκλήρου στις λειτουργίες ως βάση για σχήματα κατηγοριοποίησης. Το ταξινομικό σύστημα του Kinneavy για τους σκοπούς του λόγου έχει τη θεωρητική του βάση στα τέσσερα συστατικά του «επικοινωνιακού τριγώνου» –τον ομιλητή/συγγραφέα, το ακροατήριο, το θέμα και το κείμενο. Ο Kinneavy υποστηρίζει πως κάθε ένα από αυτά τα συστατικά πρέπει να είναι παρόν προκειμένου να υπάρξει επικοινωνία, και ότι, όταν σε ένα κομμάτι λόγου δίνεται περισσότερη έμφαση σε ένα συστατικό από ό,τι στα άλλα, προκύπτουν διαφορετικά είδη λόγου. Οι διακρίσεις του Kinneavy θυμίζουν τα μέσα πειθούς του Αριστοτέλη. Έμφαση στον ομιλητή ή τον συγγραφέα οδηγεί σε λόγο προσωπικής έκφρασης· έμφαση στο ακροατήριο οδηγεί στην πειθώ· έμφαση στο θέμα οδηγεί σε επεξηγηματικό λόγο· και έμφαση στο ίδιο το κείμενο οδηγεί στη λογοτεχνία.

2.2. Κατηγοριοποιήσεις κειμένων με βάση το είδος τους

Σχήματα κατηγοριοποίησης που βασίζονται σε απαντήσεις του δεύτερου ερωτήματος –ποιο είναι το θέμα του κειμένου;– διατρέχουν επίσης ολόκληρη την ιστορία της ρητορικής. Ο Αριστοτέλης περιλαμβάνει ένα τέτοιο σχήμα στη *Ρητορική*, όπου περιγράφει είκοσι οκτώ κατευθύνσεις επιχειρημάτων, ή *τόπους*, που μπορούν να οργανώσουν ένα κείμενο. Οι *τόποι* του Αριστοτέλη συνεχίζουν να ασκούν επιρροή μέχρι σήμερα. Π.χ., η συζήτηση της επιχειρηματολογίας από τους Peleman Olbrechts-Tyteca ([1958] 1969) αναπτύσσει πολλές από τις κατηγορίες που όρισε ο Αριστοτέλης. Το ενδιαφέρον για κατηγοριοποιήσεις τύπων κειμένου συνεχίστηκε και από τους λατινούς θεωρητικούς της ρητορικής. Η σημαντική λατινική πραγματεία της ρητορικής, η *Rhetorica Ad Herennium* (μετ., 1949), που αποδίδεται από κάποιους μελετητές στον Cornificius, περιλαμβάνει μια τέτοιου είδους κατηγοριοποίηση. Μια άλλη σημαντική λατινική πραγματεία ρητορικής, η *De Oratore* του Κικέρωνα (μετ., 1942), κατηγοριοποιεί τα κείμενα σύμφωνα με τα είδη νομικών ζητημάτων που πραγματεύονται οι δικηγόροι στα δικαστήρια. Ο Κικέρωνας κάνει διάκριση μεταξύ προφορικών κειμένων που ασχολούνται με ζητήματα περί το πραγματικό, ζητήματα ορισμού και ζητήματα ποιότητας.

Ένα άλλο σχήμα κατηγοριοποίησης που έχει ασκήσει μεγάλη επίδραση προτάθηκε από έναν θεωρητικό της ρητορικής του 19ου αιώνα, τον Bain (1866). Οι «μορφές» λόγου του Bain – αφήγηση, περιγραφή, έκθεση και επιχειρηματολογία– αποτέλεσαν τους τέσσερις παραδοσιακούς «τρόπους» λόγου που οργάνωναν πολλά εγχειρίδια γραφής του 20ού αιώνα. Οι παραδοσιακοί τρόποι, όμως, έχουν ανατραπεί. Ο Kinneavy (1971) και ο Britton κ.ά. (1975) επισημαίνουν κάποιες βασικές θεωρητικές αδυναμίες στην παραδοσιακή κατηγοριοποίηση των κειμένων ως αφήγηση, περιγραφή, έκθεση ή επιχειρηματολογία. Οι βασικές αντιρρήσεις σε αυτούς τους τέσσερις «τρόπους» επικεντρώνονται στη σύγχυση του σκοπού του λόγου με τον τύπο κειμένου. Τέτοια σύγχυση είναι προφανής στην έκθεση και την επιχειρηματολογία. Για παράδειγμα, η επιχειρηματολογία, παραδοσιακά, ορίζεται με πραγματολογικούς όρους και όχι με βάση το θέμα του λόγου. Έτσι, μια επιχειρηματολογία λ.χ. εναντίον εξαθλιωμένων οικιστικών περιοχών (slums) μπορεί κάλλιστα να χρησιμοποιεί περιγραφές των συνθηκών ζωής σε εξαθλιωμένα σπίτια, προσωπικές αφηγήσεις για τη ζωή σε εξαθλιωμένα σπίτια και εκτιμήσεις της κατάστασής τους. Αντίστοιχα, σε μια έκθεση –που από πραγματολογική άποψη έχει ως στόχο να «εξηγήσει»– είναι συνηθισμένο να συναντά κανείς εξηγήσεις που στήνονται σε αφηγήσεις, περιγραφές ή ορισμούς.

Ο Kinneavy (1971· 1980) προτείνει μια κατηγοριοποίηση τύπων κειμένων πέρα από την κατηγοριοποίηση των σκοπών. Αυτοί οι τύποι, που ο Kinneavy αποκαλεί «τρόπους», προέρχονται από φιλοσοφικές απόψεις για το πώς μπορεί να προσλαμβάνεται η πραγματικότητα. Η βασική διάκρισή του είναι μεταξύ *στατικού* και *δυναμικού*, ανάμεσα στο να βλέπεις κάτι μια συγκεκριμένη στιγμή και στο να βλέπεις πώς μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου. Αν η στατική αντίληψη της πραγματικότητας εστιάζει σε ατομικές υπάρξεις, *περιγράφουμε*· αν εστιάζει σε ομάδες, *κατηγοριοποιούμε*· αν η δυναμική αντίληψη της πραγματικότητας βλέπει την αλλαγή, *αφηγούμαστε*· αν εξετάζει το δυναμικό που έχει η πραγματικότητα για αλλαγή, *εκτιμούμε*. Ο Kinneavy υποστηρίζει ότι τις περισσότερες φορές στον λόγο χρησιμοποιούνται πολλαπλές όψεις της πραγματικότητας και, επομένως, ο λόγος χαρακτηρίζεται από πολλαπλότητα. Τα σύγχρονα εγχειρίδια και οι ανθολογίες εκθέσεων που

χρησιμοποιούνται σε μαθήματα γραπτού λόγου συχνά περιλαμβάνουν κατηγοριοποιήσεις ειδών κειμένου. Οι Rosa και Eschholz (1982), για παράδειγμα, ταξινομούν τις εκθέσεις σε εννιά κατηγορίες: απεικόνιση, αφήγηση, περιγραφή, ορισμός, ανάλυση διαδικασίας, ταξινόμηση, σύγκριση και αντίθεση, αίτιο και αποτέλεσμα, και επιχειρηματολογία.

Η εμμονή σε κατηγοριοποιήσεις με βάση τον τύπο του κειμένου μέσα στα 2.400 χρόνια της ιστορίας της ρητορικής υποδεικνύει πως αυτές οι κατηγοριοποιήσεις αντανakλούν πράγματι κάποιες θεμελιώδεις ιδιότητες του λόγου. Αυτές οι ιδιότητες είναι πολύ πιθανόν να αφορούν τις μελέτες κατανόησης του λόγου. Αλλά πριν επιχειρηθούν τέτοιες μελέτες, πρέπει πρώτα να απαντηθούν άλλα ερωτήματα. Ένα από τα σημαντικότερα αφορά την αξιοπιστία της εφαρμογής των ρητορικών κατηγοριοποιήσεων. Η έρευνά μας διερευνά τις γνωσιακές βάσεις των ρητορικών κατηγοριοποιήσεων διαφόρων τύπων κειμένων. Συγκεκριμένα, κάναμε τρία συναφή πειράματα και εξετάσαμε (1) αν οι άνθρωποι ταξινομούν τα κείμενα με τρόπους παρόμοιους με τις κατηγοριοποιήσεις της ρητορικής και (2) αν η γνώση των σχημάτων κατηγοριοποίησης των κειμένων είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη συνεκτικών κατηγοριοποιήσεων.

Μετάφραση Νίκος Γεωργίου

β) Κείμενο 3: Bülow-Möller, A. M. 1989. *The Textlinguistic Omnibus: A Survey of Methods for Analysis*. Κοπεγχάγη: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, σελ. 58-60.

© Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck

2. Σύνοψη μεθόδων

Έχουμε εξετάσει ένα σημαντικό αριθμό διαφορετικών και εν μέρει επικαλυπτόμενων κριτηρίων για την ταξινόμηση των κειμένων σε είδη. Οι γενικές δυσκολίες φαίνεται να είναι οι εξής:

- α) είναι διαθέσιμος ένας καθαρός και αυστηρός διαχωρισμός σε λίγους, εύχρηστους τύπους, αλλά δεν είναι ούτε αξιόπιστος ούτε επαρκώς κατατοπιστικός,
- β) τα ακριβέστερης ρύθμισης συστήματα τείνουν να λειτουργούν με ανοιχτής τάξεως ή εντελώς τυχαία σύνολα κατηγοριών,
- γ) προκύπτει διαφορετική κατανόηση των φαινομένων ανάλογα με το σημείο εκκίνησης: κείμενα που μοιάζουν στη θεματολογία μπορεί να διαφέρουν στη λειτουργία, κείμενα με την ίδια λειτουργία μπορεί να διαφέρουν στις σχέσεις κοινωνικών ρόλων, κλπ.

Είναι επομένως φυσικό να επιδιώκουμε ένα συμβιβασμό που θα διατηρούσε τη σαφήνεια και θα χαρακτήριζε τις ομοιότητες μεταξύ κειμένων μέσα από έναν **συνδυασμό** κριτηρίων.

2.1. Υπάρχουν δύο προσεγγίσεις σε αυτό το εγχείρημα. Μία είναι να ξεκινήσουμε από ένα σύνολο γνωστών τύπων κειμένου (όπως το συμβόλαιο, το λεξικογραφικό λήμμα, η αγγελία θανάτου) και να τα συγκρίνουμε στη βάση των πλευρών εκείνων που φαίνονται σχετικές. Η άλλη προσέγγιση είναι να ξεκινήσουμε από τα γνωστά κριτήρια και να υποδιαιρέσουμε το σώμα των κειμένων, με στόχο να βρούμε ένα ή μερικά σε μια σαφώς ορισμένη κατηγορία την οποία θα μπορούμε τότε να ονομάσουμε.

Η διαφορά μπορεί να παραλληλιστεί με ένα μεγάλο τραπέζι γεμάτο λουλούδια. Υπάρχουν δύο τρόποι να τα ομαδοποιήσουμε, ανάλογα με τον σκοπό. Τον πρώτο τρόπο θα τον ονομάσουμε: η αρχή της ανθοδέσμης. Διαλέγεις ένα μάτσο ταιριαστών συντρόφων: εάν η επιλογή βασίζεται στο χρώμα, θα διαλέξεις τις καμπανούλες, τις γεντιανές, τα μη με λησμόνει και τους κύανους, γιατί είναι μπλε. Αν, από την άλλη μεριά, θέλεις η επιλογή σου να αντανakλά το φυσικό περιβάλλον, θα συνδέσεις τους κύανους με τις παπαρούνες και τις μαργαρίτες· ή μπορεί να διαλέξεις λουλούδια που έχουν στενή σχέση, προκειμένου να εστιάσεις στα χαρακτηριστικά που τα διαχωρίζουν, όπως τις βιολέτες και τους πανσέδες.

Η παραπάνω σύγκριση του Glässer [...] αποτελεί παράδειγμα δύο κειμένων με παρόμοιο «φυσικό περιβάλλον»..., παρόμοιες σχέσεις ρόλων (ικανότητα), αλλά διαφορετικές σφαίρες (η πολιτική σε αντιπαράθεση με την πολιτισμική σφαίρα). Αυτή η αρχή ταξινόμησης φαίνεται σε όλο της το εύρος στο έργο του Helmut Kunz (1979): στο *Textkonstellationsmatrix* συγκρίνει παρόμοιους τύπους κειμένου, π.χ. ένα «εγχειρίδιο» και έναν «οδηγό χρήσης», χρησιμοποιώντας μια σταθερή ομάδα κλειστών ερωτήσεων, που επιδέχονται την απάντηση ναι ή όχι, για να απομονώσει τα διακριτικά τους χαρακτηριστικά.

Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός πως προκύπτουν να έχουν σχεδόν πανομοιότυπες κατανομές χαρακτηριστικών ως προς την *περίσταση*, όπως «γραπτό;» (ναι), «αυθόρμητο;» (όχι), «πρόσληψη μερική ή συνολική;» (ναι), «πρακτικός σκοπός;» (ναι) ή «προσωπική, κυρίως, πρόθεση;» (όχι). Ως προς τη *σχέση* ανάμεσα σε αποστολέα και αποδέκτη, και τα δυο προκύπτουν να είναι συλλογικά και ανώνυμα, αλλά υπάρχει διαφορά ανάμεσα στους παραγωγούς των κειμένων: για το εγχειρίδιο, ο παραγωγός του κειμένου δεν εργάζεται στο επάγγελμα, αντίθετα με τους συγγραφείς των οδηγιών χρήσης. Ως προς τις κειμενικές *λειτουργίες* και οι δύο τύποι θεωρούνται ως μη επιχειρηματολογικοί ή πειθούς ή εκφραστικοί· αλλά ενώ το εγχειρίδιο εμφανίζεται κυρίως ως *ενημερωτικό* και *περιγραφικό*, οι οδηγίες έχουν χαρακτήρα *κατευθυντικό* και *ρυθμιστικό* [...].

Ο Kunz κατατάσσει συναφή κείμενα σε διαφορετικούς τύπους, μόνο αν υπάρχουν αποκλίνοντα χαρακτηριστικά σε τουλάχιστον δύο από τις τρεις βασικές ομάδες.

Αυτή η σύγκριση θα προσδιορίσει επακριβώς τις διαφορές. Η τέχνη, φυσικά, βρίσκεται στο να γίνονται εξ αρχής οι σωστές ερωτήσεις· ένα κριτήριο όπως «ο παραγωγός του κειμένου δουλεύει για τον κατασκευαστή του εμπορεύματος» δεν θα ταίριαζε σε πάρα πολλούς τύπους· η ερώτηση διατυπώνεται λόγω του διαισθητικού προϋποθέσμου πως στη συγκεκριμένη περίπτωση αυτή είναι πραγματικά μια διαφορά.

Μετάφραση Νίκος Γεωργίου

1. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Αντικείμενο των *περιγραφικών* κειμένων είναι η γλωσσική αναπαράσταση (και ταυτόχρονα η ένταξη μέσα στο οργανικό τους περιβάλλον) αντικειμένων, φαινομένων ή καταστάσεων πραγμάτων, δηλαδή οντοτήτων με σχετικά σταθερή ταυτότητα και σύσταση, τις οποίες αντιλαμβανόμαστε καταρχήν μέσω της εμπειρίας, τις επεξεργαζόμαστε νοητικά και εν τέλει επιδιώκουμε (για ποικίλους λόγους, όπως η ενημέρωση ή γνωστοποίηση, η μεθοδική πληροφόρηση, η επιστημονική διερεύνηση, η πειθώ κ.ά.) να τις απεικονίσουμε για λογαριασμό του ακροατή ή του αναγνώστη μας. Η περιγραφή είναι "τέχνη" του χώρου και απαντά σε ερωτήματα του τύπου **τι είναι το Χ αντικείμενο, φαινόμενο ή κατάσταση, ποια είναι τα στοιχεία που το συγκροτούν πώς οργανώνεται στο χώρο, ποια μέθοδο ακολουθεί η οργάνωσή του.**

1.1 Μορφές της περιγραφής

Μπορεί να διακρίνει κανείς δύο είδη περιγραφής ανάλογα με τον βαθμό εμπλοκής σ' αυτήν του ομιλητή /συγγραφέα (και ανεξάρτητα από την αυθεντικότητα ή την πλαστότητά της): την *αντικειμενική* και την *υποκειμενική* περιγραφή. Στην αντικειμενική περιγραφή, που προσιδιάζει σε κείμενα πληροφοριακά (λήμματα εγκυκλοπαιδίων, τεχνικά εγχειρίδια, ρεπορτάζ, δελτία καιρού κ.ά.) και επιστημονικά (περιγραφές οργάνων μέτρησης, ιστορικών τεκμηρίων, ταξινομήσεις πετρωμάτων, ανατομικές περιγραφές οργανισμών κ.ά.), η αναπαράσταση γίνεται με τρόπο που αντιστοιχεί στα πράγματα. Ο γράφων ή ο ομιλητής αποφεύγει να αναμειχθεί προσωπικά ή να υποδηλώσει τη στάση του απέναντι σε αυτό που περιγράφεται, γεγονός που εξηγεί και την κυριαρχία του *τρίτου* ρηματικού προσώπου, του προσώπου που εξαφανίζει το υποκείμενο από το προσκήνιο του λόγου, προκειμένου να αναδειχθεί το αντικείμενο της περιγραφής. Το κείμενό του καταγράφει και αναπαράγει μian "αληθινή" (στην πραγματικότητα, μian αληθοφανή) φέτα ζωής, αποκλείοντας σχεδόν τη διατύπωση γνώμων ή την έκφραση συναισθημάτων. Ακολουθεί παράδειγμα αντικειμενικής περιγραφής (δελτίο πρόγνωσης του καιρού), όπου είναι ευδιάκριτα τα "σήματα" της αναπαραστατικότητας (χρήση τρίτου προσώπου, παθητική σύνταξη, δείξη του χώρου και του χρόνου, χρήση επιστημονικών όρων, απουσία μεταφορικής γλώσσας):

Αβαθές βαρομετρικό χαμηλό στην Κρήτη κινείται ανατολικά. Ψυχρό μέτωπο στη Ν. Ιταλία κινείται αργά προς την περιοχή μας και θα επηρεάσει αύριο τη Δυτική, Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα. Τοπικές ομίχλες θα σημειωθούν κυρίως στα ηπειρωτικά. Υψηλές θερμοκρασίες σχεδόν σε όλη τη χώρα.

Στην υποκειμενική περιγραφή, που αφθονεί στη λογοτεχνία, οι λεπτομέρειες που επιλέγονται συνυπάρχουν με τα συναισθήματα που ανακαλεί στον συγγραφέα το αντικείμενο της περιγραφής και γι' αυτό είναι συχνά επίμονη η παρουσία του *πρώτου* ρηματικού προσώπου, του προσώπου που εισάγει στον λόγο τη διάσταση της γλωσσικής υποκειμενικότητας. Στο απόσπασμα που

ακολουθεί από τη Ζωή εν τάφω του Στράτη Μυριβήλη (Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Λυκείου, ΟΕΔΒ 1981), μέσα από μίαν ανθρωποποιητική μεταφορά, ο συγγραφέας προβάλλει πάνω στο περιγραφόμενο αντικείμενο, μια παπαρούνα, τα συναισθήματα που του ανακαλεί:

Ήταν ένα λουλούδι εκεί! Συλλογίσου. Ένα λουλούδι είχε φυτρώσει εκεί μέσα στους σαπρακισμένους γεώσακους. Και μου φανερώθηκε έτσι ξαφνικά τούτη τη νύχτα που 'ναι γιομάτη θάματα. Απόμεινα να το βλέπω σχεδόν τρομαγμένος. Τ' άγγισα με χτυποκάρδι, όπως αγγίζεις ένα βρέφος στο μάγουλο. Είναι μια παπαρούνα. Μια τόσο δα μεγάλη, καλοθερμμένη παπαρούνα, ανοιγμένη σαν μικρή βελουδένια φούχτα. Αν μπορούσε να τη χαρεί κανένας μέσα στο φως του ήλιου, θα 'βλεπε πως ήταν άλικη, μ' έναν μαύρο σταυρό στην καρδιά, με μια τούφα μαβιές βλεφαρίδες στη μέση. Είναι καλοθερμμένο λουλούδι, γεμάτο χαρά, χρώματα και γεροσύνη. Το τσουνί του είναι ντούρο και χνουδάτο. Έχει κι ένα κόμπο που δεν άνοιξε ακόμα. Κάθεται κλεισμένος σφιχτά μέσα στην πράσινη φασκιά του και περιμένει την ώρα του. Μα δεν θ' αργήσει ν' ανοίξει κι αυτός. Και θα 'ναι δυο λουλούδια τότες! Δυο λουλούδια μέσα στο περιβόλι του Θανάτου. Αιστάνουμαι συγκινημένος ξαφνικά ως τα κατάβαθα της ψυχής.

Περιττό να τονιστεί ότι τα δύο αυτά είδη περιγραφής συνιστούν *τάσεις* μάλλον παρά ξεχωριστές οντότητες, γι' αυτό και "αναμειγνύονται", όταν οι επικοινωνιακές ανάγκες το απαιτούν (π.χ. σε ένα λογοτεχνικό δοκίμιο, που δεν είναι καθαρά πληροφοριακό είδος λόγου και όπου η περιγραφή μπορεί να είναι κατάστικτη από τα ίχνη του υποκειμένου). Στη μικρή περικοπή που παραθέτουμε από το δοκίμιο του Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου *Το πρόσωπο της πολιτείας* η περιγραφή ενός τόπου συναντάται με τα σχόλια του συγγραφέα που την εμβαπτίζουν στην υποκειμενικότητα:

Η Αυστρία είναι μια χώρα γεμάτη γεράνια. Οι κήποι, οι εξώστες, τα περβάζια ανθοβολούν -κόκκινα γεράνια με ζωντανό πράσινο φύλλο. Όσο δυστυχής κι αν είσαι, εκείνα τα γεράνια μιλούν στην καρδιά σου, ανακουφίζουν, παρηγορούν, στο τέλος κάπως λυτρώνουν.

1.2. Γνωστικά εργαλεία της περιγραφής

Τα περιγραφικά κείμενα αφορούν σε εννοιολογικές συσχετίσεις ονομάτων και επιθέτων, που αποδίδουν μορφικές ή συστατικές ιδιότητες στα περιγραφόμενα αντικείμενα, φαινόμενα ή καταστάσεις πραγμάτων. Άλλοτε τους αποδίδονται χαρακτηριστικές ή/και διαφοροποιητικές ιδιότητες (π.χ. τα θεσμικά χαρακτηριστικά ενός εκπαιδευτικού συστήματος), άλλοτε προσωρινές μάλλον παρά διακριτικές ιδιότητες (π.χ. τα χαρακτηριστικά ενός συγκεκριμένου εκπαιδευτικού συστήματος σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή), ενώ άλλοτε αναπαριστώνται ως στοιχεία συνόλων (π.χ. η ελληνική εκπαίδευση ως παράδειγμα του δασκαλοκεντρικού μοντέλου εκπαίδευσης) ή ως υποσύνολα μιας υπέρτερης κλάσης, που έχουν πιο "στενά" γνωρίσματα (π.χ. οι ιδιαιτερότητες της ελληνικής εκπαίδευσης στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής εκπαίδευσης). Τέλος, περιγραφή μπορεί να γίνει και με τη βοήθεια *σύγκρισης/ αντίθεσης* ή *αναλογίας*, οπότε το περιγραφόμενο αντιπαραβάλλεται προς αντικείμενο, φαινόμενο ή κατάσταση, που κατά τεκμήριο μας είναι γνωστά. Έτσι, το περιγραφόμενο εντάσσεται σε υπέρτερη κλάση αντικειμένων. Στο παράδειγμα που ακολουθεί (από το βιβλίο της Β. Κ. Γκιζελή *Απλά Μαθήματα Κοινωνιολογίας*, Γ' Λυκείου, ΟΕΔΒ 1993) είναι υπογραμμισμένες οι ονοματικές φράσεις που περιγράφουν μορφικές ή

Οι εκπαιδευτικοί θεσμοί αποσκοπούν καταρχήν στην πνευματική, ηθική και κοινωνική ολοκλήρωση των νέων ατόμων, μέσα από τη συστηματική παροχή γνώσεων και την κοινωνικοποίησή τους. Με την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, γενική και τεχνική, με δομές αλλού υποχρεωτικές και αλλού προαιρετικές, οι θεσμοί αυτοί διασφαλίζουν την ένταξη των νέων στην ενεργό ζωή και τους προετοιμάζουν για τον επαγγελματικό ή τον επιστημονικό χώρο. Ο θεσμός της προσχολικής αγωγής των νηπίων ολοένα και περισσότερο διευρύνεται, ενώ έχει γίνει βαθιά πεποίθηση και σχεδόν συνήθεια της καθημερινής μας ζωής το αίτημα του εκσυγχρονισμού και της αναβάθμισης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η τριτοβάθμια εκπαίδευση, ανωτάτη και ανωτέρα, επιτυγχάνει τη μετάδοση της επιστημονικής γνώσης, η πρώτη σε θεωρητικό επίπεδο, και η δεύτερη στο επίπεδο των εφαρμογών. Συνεπώς, και οι δυο αποτελούν τον βασικό φορέα ανάπτυξης του τόπου.

1.3. Το οργανωτικό πρότυπο της περιγραφής

Το συνηθέστερο οργανωτικό μοντέλο μιας ολοκληρωμένης περιγραφής είναι ο λεγόμενος **σκελετός**. Σκελετός είναι το δομικό σχήμα που περιλαμβάνει γνωστές και άγνωστες (στον αποδέκτη) πληροφορίες για μια κεντρική έννοια, την περιγραφόμενη. Οι σκελετοί δείχνουν γενικά **ποια στοιχεία βρίσκονται σε συμπαράθεση**, δεν δείχνουν με ποια σειρά θα γίνουν τα πράγματα ή με ποια σειρά αναφέρθηκαν πράγματα που έγιναν. Κι αυτό, γιατί η περιγραφή είναι "στατικός", "φωτογραφικός" τύπος απεικόνισης του πραγματικού, σε αντιδιαστολή προς την αφήγηση, που είναι "δυναμικός" τύπος. Η περιγραφή αποδίδει το "είναι", ενώ η αφήγηση το "γίγνεσθαι" της φυσικής/ κοινωνικής πραγματικότητας.

Η περιγραφή, ως "τέχνη του χώρου", αναπαριστά τα πράγματα μέσα σε ένα πλαίσιο πραγματικού (φυσικού, γεωγραφικού) ή συμβολικού (κοινωνικού) χώρου. Η "κάμερα" της περιγραφής εκτελεί συνήθως τρεις κινήσεις: προσεγγίζει το αντικείμενο, εστιάζει πάνω στο αντικείμενο και επιλέγει λεπτομέρειές του. Οι κινήσεις αυτές αντιστοιχούν σε λογικά βήματα: την **κατηγοριοποίηση** του αντικείμενου (σε ποια λογική κλάση ανήκει), την **υποκατηγοριοποίησή** του (ποια άλλα ομοειδή ανήκουν στην κλάση αυτή) και την **περιγραφή καθεαυτήν** (τα γνωρίσματα που διαφοροποιούν το αντικείμενο από τα ομοειδή του). Η επιλογή των λεπτομερειών και η οργάνωσή τους καθορίζονται από την **πρόθεση** του συγγραφέα/ ομιλητή και την **επικοινωνιακή περίσταση**. Για παράδειγμα, η περιγραφή από μια ξεναγό σε μια ομάδα τουριστών ενός αρχαίου ναού περιλαμβάνει στοιχειώδεις λεπτομέρειες σε σύγκριση με τις λεπτομέρειες που δίνει ο ανασκαφέας-αρχαιολόγος, όταν σε διεθνές επιστημονικό περιοδικό ανακοινώνει την ανακάλυψη του ναού και τον περιγράφει διεξοδικά. Τέλος, όταν η περιγραφή γίνεται στον πραγματικό χώρο, το σύνηθες οργανωτικό πρότυπο για τις λεπτομέρειες είναι αυτό της **χωρικής ακολουθίας** (από πάνω προς τα κάτω, από δεξιά προς τα αριστερά κ.ά.), και όταν η περιγραφή γίνεται σε συμβολικό χώρο, προτιμάται το οργανωτικό πρότυπο της **λογικής ακολουθίας** (από τα απλά στα σύνθετα, από τα λιγότερο στα περισσότερο σημαντικά κ.ά.). Παραθέτουμε στη συνέχεια ένα δείγμα συστηματικής περιγραφής δύο αρχαίων ειδωλίων, όπου ο συγγραφέας οργανώνει χωροθετικά τις πληροφορίες δηλώνοντας παράλληλα και τα μέρη της οργάνωσής της -από το βιβλίο των Λευτέρη Οικονόμου και Πένης

Η μινωική γλυπτική δεν είναι τόσο γνωστή, όσο οι τοιχογραφίες της ίδιας εποχής που έγιναν στην Κρήτη ή τα ειδώλια των Κυκλάδων που μελετήσαμε προηγουμένως. Τα έργα που έφτασαν ως εμάς είναι εξάλλου μικρά στο μέγεθος και λιγοστά. Αυτό ωστόσο δεν μειώνει ούτε την καλλιτεχνική αξία τους ούτε τη σημασία τους για τον πολιτισμό στον οποίο ανήκουν.

Ας ξεκινήσουμε από μια αντιπαραβολή των ισταμένων γυναικείων και ανδρικών μορφών. Η μεγάλη θεά των όφεων (περίπου 1600 π.Χ.) και η μικρή θεά των όφεων (περίπου 1600-1580 π.Χ.) του Αρχαιολογικού Μουσείου του Ηρακλείου, είναι φτιαγμένες από χρωματιστή φαγεντιανή (ψημένο πηλό με υάλωση). Το **κάτω μέρος του κορμιού** τους μοιάζει με κόλouro κώνο που η άνω -στενότατη- περιφέρεια συνιστά τη "δαχτυλιδένια" μέση της θεάς. Ο **κορμός**, λεπτός ως τον θώρακα, διευρύνεται προς τα πάνω όπου σχηματίζεται το πλούσιο γυμνό στήθος, σημάδι γονιμότητας αλλά ίσως και πιστή απόδοση ενός ευρύτερα διαδεδομένου συρμού. Το **κεφάλι** έχει σχήμα καρδιάς ή ανεστραμμένου τριγώνου με τα πελώρια καθλωτικά μάτια, την ίσια μύτη και το σαρκώδες στόμα, ενώ τα **χέρια** απλώνονται στον χώρο με αξιοπρόσεχτη τόλμη κρατώντας τα ιερά φίδια στον αέρα ή έχοντάς τα τυλιγμένα επάνω τους.

1.4. Η γλώσσα της περιγραφής

Αν ο όρος *γλώσσα της περιγραφής* ή *περιγραφικό ύφος* έχει κάποιο νόημα, δεν μπορεί παρά να αναφέρεται σε γραμματικά χαρακτηριστικά που απαντούν σε κάθε περιγραφικό κείμενο. Τα χαρακτηριστικά αυτά συγκεντρώνονται σε μια κυρίως λειτουργική κατηγορία, τους *τροποποιητές*. Αν τα περιγραφικά κατηγορήματα αποδίδουν στα πράγματα σταθερές ή προσωρινές ιδιότητες, τότε σε περιγραφικά κείμενα θα πρέπει να αφθονούν τροποποιητές ονοματικών φράσεων (επίθετα) για τις σταθερές ιδιότητες και τροποποιητές ρηματικών φράσεων (επιρρήματα) για τις προσωρινές ιδιότητες των περιγραφομένων. 'Αλλα γραμματικά γνωρίσματα της περιγραφής θεωρούνται τόσο η κυριαρχία του *ενεστώτα* και της *εξακολουθητικής* ρηματικής όψης (που δηλώνει την αchronική διάρκεια), αφού η περιγραφή δεν εξαρτάται από τη διάσταση του χρόνου όπως η αφήγηση, όσο και η συχνή χρήση *βοηθητικών* ρημάτων (κυρίως του *είμαι*) και ρημάτων με στοιχειώδη σημασιολογικά χαρακτηριστικά (κυρίως του *έχω*), που κάνουν τις συνάψεις των προσδιορισμών με αυτά που περιγράφονται. Γραμματικά χαρακτηριστικά της περιγραφής μπορούμε να αναγνωρίσουμε εύκολα στην παρουσίαση (από το ανωτέρω εγχειρίδιο των Οικονόμου-Ρηγοπούλου) του χάλκινου ελικοειδούς κρατήρα του Δερβενιού, που βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης:

Η επιβλητική γαλήνη που μαρτυρεί το ζεύγος της Αριάδνης και του Διονύσου, ο οποίος μοιάζει να ανακλαδίζεται ατάραχος στο μέσο της τελετής των πιστών του, ισορροπεί με την πολύ βιαιότερη κίνηση των μαινάδων που χορεύουν προς τιμήν του. Ακόμη, το κάλλος του θεού, της συζύγου του και των μαινάδων εξισορροπείται σοφά από τα προσώπεια των σατύρων, όπου όμως τα ζωώδη χαρακτηριστικά

Πάντως, το ύφος συγκεκριμένων περιγραφικών κειμένων είναι απόρροια και άλλων παραγόντων: *του είδους του λόγου* και *του βαθμού συμβατικότητάς του* (σύγκρινε τον τρόπο περιγραφής ενός ακινήτου σε συμβολαιογραφικό κείμενο με τον τρόπο που περιγράφουν το ίδιο αντικείμενο οι διεκδικητές του σε μια υπόθεση κληρονομιάς), *της περίστασης επικοινωνίας* (σύγκρινε την περιγραφή ενός φορέματος από την πωλήτρια ενός καταστήματος στην πελάτισσα που ενδιαφέρεται να το αγοράσει και την περιγραφή του ίδιου φορέματος από τον σχεδιαστή του σε εκπομπή τηλεοπτικού σταθμού για τη μόδα) ή *της πρόθεσης του συγγραφέα/ ομιλητή* (σύγκρινε μια καθαρά πληροφοριακή περιγραφή -τα τεχνικά γνωρίσματα ενός αυτοκινήτου- με μια περιγραφή στην υπηρεσία της πειθούς -γιατί συμφέρει να αγοράσει κανείς ένα αυτοκίνητο με τέτοια τεχνικά χαρακτηριστικά).

2.1.3. ΑΦΗΓΗΣΗ

Περικλής Πολίτης

Αντικείμενο της αφήγησης είναι η εξιστόρηση, με μίαν ορισμένη σειρά, *συμβάντων* που μεταβάλλουν μια αρχική κατάσταση πραγμάτων ή *ενεργειών*, πράξεων που σκόπιμα διαπράττονται από τους «ήρωες» μιας ιστορίας. Είναι φανερό ότι η αφήγηση είναι «τέχνη» του χρόνου. Απαντά σε ερωτήματα του τύπου «*πώς συνέβη το Χ*» ή «*πώς συμβαίνει, εκτυλίσσεται το Χ*» [1].

2.1.3.1 Μορφές της αφήγησης

Η αρχαία ρητορική –βλ. σχετικά τη γνωστή από τη λατινική γραμματεία πραγματεία, άγνωστου συγγραφέα, *Rhetorica ad Herennium*– διέκρινε τρεις τύπους αφήγησης: τη *μυθώδη*, την *ιστορική* και τη *ρεαλιστική*. Η μυθοπλαστική αφήγηση είναι συνδεδεμένη με τη λογοτεχνία, η οποία, ως γνωστόν, δεν αφηγείται το πραγματικό, ακόμη κι όταν διεκδικεί την αληθοφάνεια. Συστήνει έναν ολόκληρο καινούριο κόσμο προσώπων και καταστάσεων «από το μηδέν». Χαρακτηριστικά παραδείγματα μυθοπλασίας είναι αφενός τα λαϊκά παραμύθια, προϊόντα συλλογικής επεξεργασίας και διαμορφωμένα μέσα στον χρόνο της «μεγάλης διάρκειας», και αφετέρου οι αφηγήσεις της προσωπικής, δημιουργικής λογοτεχνίας, που επινοούνται στον χρόνο της «μικρής διάρκειας», κερδίζουν όμως την εκτίμηση του αναγνωστικού κοινού με την πάροδο του χρόνου. Η ιστορική αφήγηση είναι εξιστόρηση γεγονότων του παρελθόντος. Η αφηγηματική ύλη, σύμφωνα και πάλι με την αρχαία ρητορική, οφείλει να κατανέμεται σε περιστατικά σύντομα, σαφή και επαληθεύσιμα από την εμπειρία. Επαληθεύσιμα είναι τα συμβάντα που έχουν γνωρίσματα σαν αυτά που συναντούμε στην πραγματική ζωή. Οι πράξεις, τα κίνητρα, ο χώρος και ο χρόνος μέσα στον οποίο κινούνται τα πρόσωπα μιας ιστορίας μιμούνται την αληθινή ζωή. Πρωτοτυπική περίπτωση ιστορικής αφήγησης αποτελεί η έκθεση γεγονότων στην ιστοριογραφία (ή η χρονογραφία), που χρησιμοποιούν την αφήγηση, για να ανασυστήσουν επιλεκτικά αλλά πειστικά τον κόσμο του παρελθόντος. Η ρεαλιστική αφήγηση διαφέρει από την ιστορική ως προς τον χρόνο των συμβάντων και την τεκμηρίωσή τους. Εξιστορούνται σύγχρονα του αφηγητή γεγονότα, γι' αυτό και οι απαιτήσεις που ενδεχομένως έχει ο αναγνώστης/ ακροατής για τεκμηρίωσή τους είναι μεγαλύτερες. Ο ασύλληπτος όγκος των μικρών και μεγάλων «ιστοριών» που καθημερινά ανταλλάσσονται μεταξύ γνωστών και φίλων αποτελεί την πλέον αντιπροσωπευτική περίπτωση ρεαλιστικής αφήγησης αλλά και την πρώτη ύλη κάθε άλλης μορφής αφήγησης. Τέλος, χαρακτηριστική της εποχής μας εκδοχή τέτοιας αφήγησης είναι η ειδησεογραφία των μέσων μαζικής επικοινωνίας, που με την επικουρία της εικόνας αγωνιά να πείσει για την αλήθεια της.

2.1.3.2 Γνωστικά εργαλεία της αφήγησης

Καθολική αρχή της αφήγησης είναι οι σχέσεις *αιτιότητας*, δηλαδή οι τρόποι με τους οποίους μια κατάσταση ή ένα συμβάν επηρεάζει τους όρους εμφάνισης μιας άλλης κατάστασης ή συμβάντος [1]. Όταν το συμβάν Α συνιστά την αναγκαία συνθήκη για την εκδήλωση του συμβάντος Β («Ο Γιώργος γλίστρησε και χτύπησε το γόνατό του»), τότε λέμε ότι το συμβάν Α είναι η *αίτια* του Β. Όταν το συμβάν Α συνιστά επαρκή, αλλά όχι αναγκαία συνθήκη για την εκδήλωση του συμβάντος Β («Η θερμοκρασία έπεσε κάτω από το μηδέν και άρχισε να χιονίζει»), τότε λέμε ότι το Α είναι η *δυναμική αιτία* του Β. Όταν μια πράξη έπεται ενός προηγούμενου συμβάντος ως εύλογη και προβλέψιμη συνέπεια («Παρουσιάζεται με τα χέρια στις τσέπες μπροστά στο καινούργιο αφεντικό κι αυτός τον πετά με τις φωνές έξω από το γραφείο του»), τότε κάνουμε λόγο για *εξήγηση*, μια μορφή παραγωγικού συμπερασμού. Όταν ένα συμβάν ή μια κατάσταση σχεδιάζεται να πραγματοποιηθεί μέσω ενός προηγούμενου συμβάντος ή κατάστασης («Μετά βίας συγκρατούσε τα δάκρυά του, για να μην προδώσει τον πόνο που του τρυπούσε τα πλευρά»), η αιτιολογική σχέση είναι ο *σκοπός*.

Η αιτία, η δυννητική αιτία και η εξήγηση είναι αιτιολογικές σχέσεις μονής κατεύθυνσης και μάλιστα «δεξιόστροφης», δηλαδή ένα συμβάν Α προμηθεύει την «αιτία» ενός συμβάντος Β. Αντίθετα, ο σκοπός είναι αιτιολογική σχέση μονής κατεύθυνσης αλλά «αριστερόστροφης», γιατί το μελλοντικό συμβάν Β είναι στόχος του προηγούμενου συμβάντος Α. Ωστόσο, τα συμβάντα και οι καταστάσεις δεν συνδέονται μόνον αιτιολογικά μεταξύ τους. Μπορούν να διευθετηθούν και στον άξονα του χρόνου. Οι χρονικές σχέσεις, ανάλογα με την οργάνωση της αφηγηματικής ύλης, μπορούν να είναι ιδιαίτερα περίπλοκες, όπως στην περίπτωση παράλληλων ή διασταυρούμενων σειρών από συμβάντα ή καταστάσεις. Στις περιπτώσεις αυτές δεν είναι η αιτιότητα αλλά η **χρονική συνάφεια** που μας ενδιαφέρει. Παραθέτουμε ένα απόσπασμα από το *Νούμερο 31328* του Ηλία Βενέζη (Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ 1981) και υπογραμμίζουμε τους χρονικούς δείκτες της αφήγησης, που δηλώνουν τη χρονική αλληλουχία των μερών της:

Τους ξεγυμνώνουν όλους ως τη μέση. Μ' ένα μεγάλο σκοινί τους δένουν, τον ένα με τον άλλο, και τους εννιά αράδα. **Ύστερα**, τις δυο άκρες το σκοινί το πιάνουν, απ' τη μια κι απ' την άλλη, από δυο στρατιώτες. **Σαν τελείωσε η προετοιμασία τούτη** ήρθε ο Διοικητής. Από πίσω του τρεις τέσσερις αξιωματικοί. Ο Γιαννιώτης, με δεμένα τα χέρια του στις πλάτες, προχωρεί νευρικά μπρος στην αράδα τους δεμένους. Τους κοιτάζει μες στα μάτια, έναν ένα. Τσιμουδιά. **Ύστερα** γυρίζει πίσω. **Ξαναπερνά** από μπροστά τους, έναν ένα. Κι **ύστερα** άσφανα, απότομα ξέσπασε η θύελλα (...)

2.1.3.3 Το οργανωτικό πρότυπο της αφήγησης

Η αφήγηση στηρίζεται στα λεγόμενα **σχήματα**, δηλαδή δομικά καλούπια συμβάντων ή καταστάσεων διατεταγμένων σε ακολουθίες και συνδεδεμένων μεταξύ τους στη βάση της χρονικής συνάφειας ή της αιτιότητας. «Τα σχήματα ξεδιπλώνονται πάντοτε προοδευτικά και γι' αυτό μπορεί κανείς να διατυπώσει υποθέσεις σχετικά με το τι πρόκειται να συμβεί ή τι πρόκειται να εξιστορηθεί στη συνέχεια της αφήγησης» (de Beaugrande & Dressler 1981, 90).

Από την πλουσιότατη βιβλιογραφία για τη δομή ενός αφηγηματικού κειμένου περιοριζόμαστε να αναφέρουμε το δομικό σχήμα στο οποίο κατέληξαν οι Labov & Waletzky (1967) επιχειρώντας να απαντήσουν στο θεμελιώδες ερώτημα «πώς αφηγούνται οι άνθρωποι μεταξύ τους ιστορίες στην καθημερινή τους ζωή» και ύστερα από εξέταση αφηγήσεων από 600 υποκείμενα. Ο λόγος της επιλογής του σχήματος αυτού είναι ότι μας δίνει πληροφορίες όχι τόσο για τη λογοτεχνική αφήγηση, όσο για καθημερινές αφηγήσεις, που έχουν αυτονόητο ενδιαφέρον για τη σχολική πρακτική του γλωσσικού μαθήματος. Η δομή μιας αφήγησης, λοιπόν, σύμφωνα με τους δύο ερευνητές, περιλαμβάνει:

- α. τον προσανατολισμό
- β. την «περιπέτεια»
- γ. την αξιολόγηση
- δ. τη λύση
- ε. την κατάληξη

Στον **προσανατολισμό** δίνονται πληροφορίες για τους «ήρωες», τον χώρο, τον χρόνο και την κατάσταση από την οποία εκκινεί η αφήγηση. Πρόκειται για προαιρετικό στάδιο, ιδιαίτερα σε αφηγήσεις μικρών παιδιών, αλλά και μεγάλων με περιορισμένες εκφραστικές δυνατότητες. Η **«περιπέτεια»** είναι το θεμελιώδες συστατικό μιας αφήγησης. Συνήθως ολοκληρώνεται σε ένα αποτέλεσμα, μια έκβαση, η οποία όμως δεν είναι πάντοτε εύκολο να προσδιοριστεί χωρίς την εξέταση του νοήματος των προτάσεων. Η **αξιολόγηση** είναι η κρίση του αφηγητή για το νόημα της ιστορίας, η πιο φανερή παρέμβασή του στα δρώμενα. Η **λύση** ακολουθεί την αξιολόγηση ή συμπίπτει με αυτήν. Είναι η πιο απρόβλεπτη φάση μιας αφήγησης και γι' αυτό είναι δυσχερέστατη μια τυπολογία λύσεων. Ορισμένες φορές η αφήγηση κλείνει με στερεότυπες καταληκτικές φράσεις (**καταλήξεις**) που παραπέμπουν στην αρχή της ιστορίας. Δειγματική εφαρμογή του παραπάνω μοντέλου μπορεί εύκολα να γίνει στο διήγημα του Μ. Χάκκα *Το ψαράκι της γυάλας* –περιλαμβάνεται στα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ 1983–, που αρχίζει με τον προσανατολισμό του αναγνώστη στον χώρο, τον χρόνο και τη «βιογραφία» του «ήρωα» της ιστορίας, συνεχίζεται με τη σύσταση του μύθου, ένα περιστατικό που ανατρέπει την ισορροπία και τη συνέχεια της ζωής του «ήρωα» και τον βάζει

σε ...περιπέτειες, συμπληρώνεται με τα αξιολογικά (στην πραγματικότητα, σαρκαστικά) σχόλια του αφηγητή για τη στάση ζωής του «ήρωα» του (στην πραγματικότητα, ενός αντιήρωα) και κλείνει με μια προβλέψιμη λύση, που δίνει τέλος, έστω και προσωρινό, στην «περιπέτεια» της ζωής του «ήρωα».

2.1.3.4 Η γλώσσα της αφήγησης

Οι δείκτες *υποτακτικής ή παρατακτικής χρονικής σύνδεσης* είναι το βασικό γραμματικό γνώρισμα του αφηγηματικού ύφους [1]. Φυσικά, αυτό απορρέει από τις σημασιολογικές σχέσεις που συνδέουν τα συμβάντα μιας αφήγησης: τις σχέσεις αιτιότητας και τις σχέσεις χρονικής συνάφειας. Η αιτιότητα εκφράζεται με συνδέσμους ή συνδέτες όπως *επειδή, αφού, καθώς, ενώ, έτσι* κλπ. Η χρονική συνάφεια εκφράζεται με χρονικά όπως *ύστερα, μετά, πριν, εν τω μεταξύ, στη διάρκεια* κλπ. Ρηματική σκευή της αφήγησης είναι κανονικά ο *αόριστος*, αφού αυτός είναι ο χρόνος της ιστορίας, άρα και της διήγησης συμβάντων, και η *συνοπτική* ρηματική όψη, που προσφέρεται για την απόδοση ακολουθιών από συμβάντα και την επιτάχυνση του αφηγηματικού χρόνου. Ωστόσο, δεν λείπει από την αφήγηση και ο *παρατατικός* και η *εξακολουθητική* ρηματική όψη, όταν η ταχύτητα της αφήγησης είναι μικρή και μεγαλύτερη η διάρκεια των συμβάντων. Τέλος, ανάλογα με το στάδιο της αφήγησης κυριαρχούν ρήματα που δηλώνουν κίνηση, αλλαγή, επαφή, απομάκρυνση, αίτηση, παροχή και τα παρόμοια (*«περιπέτεια»/ λύση*) ή αντίληψη, κρίση, βούληση, συναισθήματα και τα παρόμοια (*προσανατολισμός / αξιολόγηση*), γιατί στην πρώτη περίπτωση αποδίδονται οι ενέργειες των «ηρώων», ενώ στη δεύτερη τα σχόλια του αφηγητή για τη συμπεριφορά των «ηρώων». Παραθέτουμε απόσπασμα από τη *Φόνισσα* του Α. Παπαδιαμάντη (Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ 1983), υπογραμμίζοντας παράλληλα τους γλωσσικούς δείκτες της αφήγησης:

...μετ' ολίγα λεπτά εσηκώθη, επήρξε το καλάθι της κι έτρεξε τον κατήφορον. Τώρα πλέον επήγαιναν αποφασιστικώς εις τον Αϊ-Σώστην, εις το Ερημητήριο. Καιρός ήτο, αν εγλύτωνε, να εξαγορευθή τα κρίματά της εις τον γέροντα, τον ασκητήν. Εις ολίγα λεπτά της ώρας κατήλθε την ακτήν κι έφθασεν εις τα χαλίκια του αιγιαλού, εις την άμμον. Αντίκρουσε τον αλίκτυπον βράχον, επάνω εις τον οποίον εφαινετο ο παλαιός ναΐσκος του Αγίου Σώζοντος. Ο λαιμός της άμμου, ο ενώνων τον μικρόν βράχον με την στερεάν, μόλις ανείχεν ένα δάκτυλον υπεράνω του κύματος. Τώρα ήρχιζε να γίνεται πλημμύρα. Η Φραγκογιαννού εστάθη κι εδίστασε (...) Αλλά την ιδίαν στιγμήν ήκουσε θόρυβον όχι μικρόν επί του κρημνού...

Όπως και στην περιγραφή, είναι αδύνατο να μελετήσει κανείς όλες τις παραμέτρους του αφηγηματικού ύφους, αν δεν συνυπολογίσει τα συμφραζόμενα του αφηγηματικού κειμένου. Το ρομαντικό μυθιστόρημα, η επιστημονική φαντασία, η βιογραφία και η ανεκδοτολογία είναι είδη αφηγηματικού λόγου με τα συμβατικά υφολογικά χαρακτηριστικά του το καθένα. Η εμπειρία του αφηγητή, το μέγεθος του ακροατηρίου και η φύση της αφήγησης (προφορική/ γραπτή) είναι κι αυτοί παράγοντες που διαμορφώνουν το ύφος. Τέλος, η πρόθεση του αφηγητή (να εκμυστηρευθεί, να πληροφορήσει αντικειμενικά, να αναλύσει, να πείσει κλπ.) καθορίζει αποφασιστικά το ιδιαίτερο ύφος μιας αφήγησης.

[1] *Κείμενο 1*: De Baugrande, R. & W. Dressler. 1981. *Introduction to Text Linguistics*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Longman, σελ. 184.
© Longman

[...] Κάποιοι παραδοσιακά καθιερωμένοι τύποι κειμένων θα μπορούσαν να οριστούν με λειτουργικά κριτήρια –δηλαδή, ανάλογα με τη συμβολή τους στην ανθρώπινη διεπίδραση. Θα μπορούσαμε τουλάχιστον να αναγνωρίσουμε κάποιες **κυριαρχίες**, χωρίς όμως να φτάσουμε σε μια αυστηρή κατηγοριοποίηση για κάθε παράδειγμα που θα μπορούσαμε να σκεφτούμε. **Περιγραφικά** κείμενα θα είναι αυτά που χρησιμοποιούνται για να εμπλουτίσουν γνωστικούς χώρους των οποίων τα **κέντρα ελέγχου** είναι **αντικείμενα** ή **καταστάσεις**. Οι εννοιολογικές

σχέσεις που θα κυριαρχούν θα αφορούν *ιδιότητες, καταστάσεις, περιστάσεις* και *εξειδικεύσεις*. Το επιφανειακό κείμενο θα πρέπει να αντανakλά μια αντίστοιχη πυκνότητα *τροποποιητών*. Η πιο συχνά εφαρμοζόμενη συνολική μορφή θα είναι το *πλαίσιο* [...]. **Αφηγηματικά** κείμενα, αντίθετα, θα είναι αυτά που χρησιμοποιούνται για τη διάταξη ενεργειών και συμβάντων σε μια συγκεκριμένη ακολουθία. Οι εννοιολογικές σχέσεις που θα εμφανίζονται εδώ πιο συχνά θα είναι *η αιτία, ο λόγος, ο σκοπός, το μέσο* και *η χρονική εγγύτητα* [...]. Το επιφανειακό κείμενο θα αντανakλά μια αντίστοιχη πυκνότητα υποτάξεων. Η πιο συχνά εφαρμοζόμενη παγκόσμια συνολική μορφή θα ήταν το *σχήμα* [...]. **Επιχειρηματολογικά** κείμενα είναι αυτά που χρησιμοποιούνται για να προαχθεί η αποδοχή ή η αξιολόγηση κάποιων πεποιθήσεων ή ιδεών ως αληθών ή ψευδών, θετικών ή αρνητικών. Εννοιολογικές σχέσεις *όπως λόγος, σημασία, βούληση, αξία* και *αντίθεση* θα είναι συχνές. Τα επιφανειακά κείμενα θα εμφανίζουν συχνά μηχανισμούς συνοχής για έμφαση και επιμονή, π.χ. επανάληψη, παραλληλία και παράφραση, όπως είδαμε στη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας [...]. Η πιο συχνά εφαρμοζόμενη παγκόσμια συνολική μορφή θα είναι το *σχέδιο* που οδηγεί στη δημιουργία πεποίθησης [...].

Μετάφραση *Νίκος Γεωργίου*

2.1.4. ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

Περικλής Πολίτης

Η αντίθεση ανάμεσα στην περιγραφή και την αφήγηση αφενός και την επιχειρηματολογία αφετέρου δεν είναι μόνον αντίθεση ανάμεσα σε πιο «εμπειρικούς» και πιο «λογικούς» τρόπους αναπαράστασης της πραγματικότητας. Είναι και αντίθεση ανάμεσα σε δύο διαφορετικές λειτουργίες της γλώσσας (όσο κι αν αυτές διαπλέκονται στον λόγο): τη γλώσσα που **πληροφορεί** τον δέκτη, δηλαδή τη γλώσσα που συνδέεται με την αίτηση και παροχή γλωσσικών αγαθών (πληροφοριών πάσης φύσεως), και τη γλώσσα που **επηρεάζει** τον δέκτη, δηλαδή τη γλώσσα που υπηρετεί (με επιχειρήματα και τεκμήρια) την υποστήριξη μιας επίμαχης θέσης με απώτερο στόχο τη μεταβολή της γνώμης, της συναισθηματικής στάσης και της συμπεριφοράς του αποδέκτη (= του αντίπαλου συνομιλητή) απέναντι στο υπό συζήτηση πρόβλημα. Γι' αυτό θα μπορούσε να ορίσει κανείς την επιχειρηματολογία ως εκείνο το γένος του λόγου που επιστρατεύεται για να προωθηθεί η αποδοχή (από μεριάς του αποδέκτη) μιας θέσης ως αληθούς (αλλά και ψευδούς, αν πρόκειται για αντίκρουση της αντίπαλης θέσης) ή της αξιολόγησης μιας πεποίθησης ως επιθυμητής/ ανεπιθύμητης.

Όταν η επιχειρηματολογία στρέφεται γύρω από την υποστήριξη μιας επίμαχης κρίσης, είναι **επαγωγικά** προσανατολισμένη, γιατί στηρίζεται κυρίως σε αιτιολόγηση. Και τα αίτια δεν είναι τίποτε άλλο από επαγωγικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την εμπειρική βάση της προβληματικής κατάστασης. Για παράδειγμα, η αιτιολογική συσχέτιση των ρύπων των αυτοκινήτων με την ατμοσφαιρική μόλυνση και κατ' επέκταση με την ανατροπή της οικολογικής ισορροπίας προκύπτει από την επαγωγική γενίκευση –αποτέλεσμα εμπειρικής τεκμηρίωσης– ότι ένας λίγο πολύ συγκεκριμένος, δηλαδή ελέγξιμος, αριθμός αυτοκινήτων αποτελεί καθημερινό ρυπαντή του περιβάλλοντος. Όταν, αντίθετα, υπεραμύνεται μιας πίστης ή πεποίθησης, είναι **παραγωγικά** προσανατολισμένη, γιατί στηρίζεται σε αξιολόγηση. Για παράδειγμα, η άποψη ότι δεν πρέπει να γίνεται ευθανασία σε καρκινοπαθείς τελευταίου σταδίου στηρίζεται όχι τόσο σε στατιστικά (= εμπειρικά) δεδομένα, ότι δηλαδή έστω και ένα μικρό ποσοστό ασθενών ενδέχεται να κρατηθεί στη ζωή για μεγάλο χρονικό διάστημα, όσο στην πίστη (= μια αξιωματική παραδοχή από την οποία προκύπτουν με παραγωγικό τρόπο επιμέρους ηθικά, άρα αξιολογικά, συμπεράσματα) ότι η ζωή του ανθρώπου έχει μεταφυσικό θεμέλιο (βλ. και παρακάτω «μορφές επιχειρηματολογίας»).

2.1.4.1 Μορφές της επιχειρηματολογίας

Επειδή ο σκοπός κάθε επιχειρηματολογίας είναι ο επηρεασμός του αποδέκτη, δηλαδή η αλλαγή του ιδεολογικού του χάρτη, ο αιχμαλωτισμός του ενδιαφέροντός του και, ενδεχομένως, η ώθησή του σε κάποια ενέργεια σύμφωνη με το αποτέλεσμα της πειθούς (π.χ. εκδήλωση συγκεκριμένης αγοραστικής ή πολιτικής συμπεριφοράς), και επειδή ο επηρεασμός αυτός εξαρτάται, όπως είδαμε, από την υιοθέτηση της επίμαχης θέσης που υποστηρίζει ο συζητητής που τελικά κερδίζει την αντιμαχία, μπορούμε να διακρίνουμε δύο μορφές επιχειρηματολογίας ανάλογα με το κατηγορημα της επίμαχης θέσης, η οποία δεν είναι παρά ένας ισχυρισμός προς απόδειξη: αν το κατηγορημα του ισχυρισμού είναι **περιγραφικό**, χρειάζεται να αποδειχθεί η συμφωνία του με τα πράγματα, δηλαδή να δειχθεί η βάση τεκμηρίωσης, να αιτιολογηθεί. Για παράδειγμα, το αν οι μαθητές αμφισβητούν το περιεχόμενο της παρεχόμενης στο σχολείο γνώσης. Αν το κατηγορημα του ισχυρισμού είναι **αξιολογικό**, χρειάζεται να δειχθεί η υπεροχή του στη βάση μιας κλίμακας αξιών. Για παράδειγμα, το αν η αγάπη προς τους φίλους είναι υπέρτερη από την αγάπη προς τα «υλικά» αγαθά. Η πρώτη μορφή επιχειρηματολογίας έχει βασικά **γνωσιακό** περιεχόμενο και προσανατολισμό, είναι δηλαδή επιχειρηματολογία λογικού/ αντικειμενικού τύπου, ενώ η δεύτερη έχει βασικά **ψυχολογικό** περιεχόμενο, είναι δηλαδή επιχειρηματολογία ηθικού/ υποκειμενικού τύπου.

Πιο συγκεκριμένα: ένα περιγραφικό κατηγορημα αποτελεί το περιεχόμενο μιας **γνώμης**, δηλαδή μιας απόφασης που προϋποθέτει συλλογιστικό άλμα, ή μιας **απόφασης γεγονότος**, που προϋποθέτει μόνο επαληθεύσιμες μαρτυρίες για συμβάντα. Η τελευταία είναι περισσότερο κατάθεση πληροφορίας παρά ισχυρισμός, γιατί στηρίζεται σε αδιαμφισβήτητες

γνώσεις, σε προσωπικές εμπειρίες ή πηγές (προφορικές/ γραπτές) που η αξιοπιστία τους είναι εύκολο να ελεγχθεί. Άρα, οι γεγονотικές αποφάνσεις δύσκολα μπορούν να θεωρηθούν επίμαχες και, συνεπώς, δεν ενδιαφέρουν την επιχειρηματολογία. Αντίθετα, οι γνώμες είναι ισχυρισμοί–συμπεράσματα. Τα συμπεράσματα αυτά προέρχονται συνήθως από ατελή επαγωγή, ένα συλλογιστικό άλμα που ποτέ δεν στηρίζεται σε πλήρη τεκμηρίωση. Έτσι, ο συγγραφέας/ ομιλητής είναι υποχρεωμένος να παρουσιάσει με διεξοδικό τρόπο τα τεκμήρια που τον οδήγησαν στο εν λόγω συμπέρασμα–ισχυρισμό, προκειμένου η θέση του να είναι πειστική. Είναι φανερό ότι η επιχειρηματολογία στην περίπτωση αυτή έχει γνωστικό περιεχόμενο. Παράδειγμα επιχειρηματολογίας γνωστικού τύπου προσφέρει το δοκίμιο του Μ. Ανδρόνικου *Η προστασία του περιβάλλοντος* (Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ 1983), όπου ο βασικός ισχυρισμός του συγγραφέα περί αλόγιστης καταστροφής του φυσικού χώρου και παράλληλης καταστροφής των μνημείων στηρίζεται **αιτιολογικά** (δηλαδή τεκμηριώνεται με γενικεύσεις που απορρέουν από εμπειρικές παρατηρήσεις και εξηγούν την εμφάνιση του συζητούμενου προβλήματος) και, συγκεκριμένα, αποδίδεται στην υπερεκμετάλλευση πηγών ενέργειας από βιομηχανικές μονάδες και την επιβάρυνση που προκαλούν στο περιβάλλον με τα απόβλητά τους, στην απρογραμματίστη δόμηση μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων και στη ληστρική κερδοσκοπία πολλών ιδιωτών. Όσο κι αν οι αξιολογικοί όροι δεν λείπουν από τη θέση ή τα αποδεικτικά στηρίγματα του δοκιμίου («αλόγιστη καταστροφή», «καταστροφή των μνημείων» κλπ), ο ιστός της επιχειρηματολογίας δεν παύει να είναι γνωστικού (διάβαζε **επαγωγικού**) τύπου.

Ένα αξιολογικό κατηγορημα αποτελεί επίσης περιεχόμενο μιας γνώμης, δηλαδή μιας επίμαχης θέσης, η αποδοχή της οποίας, όμως, δεν εξαρτάται τόσο από την τεκμηρίωσή της όσο από την υιοθέτηση της κλίμακας αξιών που προϋποθέτει. Η υπεροχή μιας αξίας σε **τελική** ανάλυση δεν μπορεί να αποδειχθεί. Ανήκει στη σφαίρα της υποκειμενικότητας, δηλαδή των πίστewων ή πεποιθήσεων που το υποκείμενο δέχεται αξιωματικά, επειδή τις προτιμά ψυχολογικά. Η επιχειρηματολογία που επιστρατεύεται για την υπεράσπιση μιας αξιολογικής γνώμης, ενώ φαινομενικά προσπαθεί να συναγάγει αποδεικτικά στοιχεία υπέρ της θέσης, ουσιαστικά επιδιώκει να πείσει τον δέκτη να συμμεριστεί ένα διαφορετικό από το δικό του σύστημα αξιών ως καλύτερο. Παράδειγμα επιχειρηματολογίας αξιολογικού τύπου προσφέρει το δοκίμιο του Α. Τερζάκη *Τα παιδιά με τα κλωνάρια* (Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ 1983), όπου υποστηρίζεται ότι σεβασμός δεν είναι η αναγνώριση της αξίας ενός προσώπου που οι ηλικιωμένοι έχουν δικαίωμα να απαιτούν από τους νεώτερους, αλλά μάλλον η αναγνώριση της αξίας που οφείλουν να πείθουν ότι διαθέτουν, ώστε ο σεβασμός να εξελίσσεται όχι σε επιβεβλημένη συμπεριφορά αλλά σε αυτόβουλη κατάφαση της τέτοιου είδους αξίας από μεριάς των νέων. Είναι προφανές ότι εδώ έχουμε αντιπαράθεση δύο αξιολογικών κρίσεων για το περιεχόμενο της έννοιας «σεβασμός», αντιπαράθεση που δεν επιλύεται με την προσφυγή σε μαρτυρίες από την πραγματικότητα, αλλά με την προσπάθεια του συγγραφέα να δείξει την «ηθική» υπεροχή της θέσης του, στην πραγματικότητα, μιας παραδοχής αξιωματικού, δηλαδή παραγωγικού, τύπου. Σε αντίθεση με την επαγωγικού τύπου επιχειρηματολογία, όπου επιχειρείται ένα συλλογιστικό άλμα από τη γενίκευση στην εμπειρική της βάση και αντίστροφα, στην παραγωγικού τύπου επιχειρηματολογία δεν γίνεται κανένα συλλογιστικό άλμα. Η συγκριτική ή απόλυτη υπεροχή αξιών ή στάσεων «εξηγείται» με αξιολογικούς όρους και όχι με τεκμήρια.

2.1.4.2 Γνωστικά εργαλεία της επιχειρηματολογίας

Στην περίπτωση της αποδεικτικής επιχειρηματολογίας αφθονούν εννοιολογικές σχέσεις του τύπου της **αιτιολόγησης**. Ανάλογα με τη φορά της σχέσης από τις προκειμένες προς το συμπέρασμα ή αντίστροφα, προκύπτουν δύο ζεύγη αιτιολογικών σχέσεων: α) η **δικαιολόγηση** και το **επαγωγικό συμπέρασμα**, που αντιστοιχούν στον επαγωγικό συλλογισμό, και β) η **εξήγηση** και το **παραγωγικό συμπέρασμα**, που αντιστοιχούν στον παραγωγικό συλλογισμό. Η δικαιολόγηση και η εξήγηση είναι παρόμοιες γνωστικές πράξεις, έχουν όμως και μια ουσιαστική διαφορά: η δικαιολόγηση αιτιολογεί γλωσσικές πράξεις (π.χ. βεβαιώσεις), ενώ η εξήγηση αιτιολογεί γεγονότα. Δηλαδή, μια δικαιολόγηση έχει δεσμό με προηγούμενη γλωσσική πράξη–βεβαίωση (η οποία προϋποθέτει συλλογιστικό άλμα), ενώ μια εξήγηση έχει δεσμό με προηγούμενη γεγονотική απόφαση (η οποία προϋποθέτει μόνον εμπειρική παρατήρηση). Στην επιχειρηματολογία αξιολογικού τύπου αφθονούν οι εννοιολογικές σχέσεις της **βούλησης** και της **αξίας**. Τέλος, σε κάθε μορφή επιχειρηματολογίας αφθονεί η **αντίθεση**,

δηλαδή η αμφισβήτηση από τον δέκτη της εγκυρότητας ή της αξίας της επίμαχης θέσης, αφού στην καθημερινή συνομιλία ή σε περιστάσεις περισσότερο συμβατικές η διαφωνία μάλλον και όχι η σύμπτωση απόψεων των συνομιλητών είναι ο κανόνας. Από τα δοκίμια που μνημονεύσαμε παραπάνω παραθέτουμε στη συνέχεια ένα παράδειγμα επαγωγικής και ένα παραγωγικής αιτιολόγησης αντίστοιχα:

Νομίζω πως η αιτία βρίσκεται στη βάση της κοινωνικής μας δομής: θέλω να πω, η αιτία υπάρχει στην τάση του αλόγιστου και ανεξέλεγκτου ιδιωτικού πλουτισμού, που έχει θέσει μοναδικό σκοπό του την πραγμάτωση του υλικού κέρδους (δικαιολόγηση).

Τι ήταν ο σεβασμός; Μια ανατροφή που μας είχανε δώσει. Μέσα στα μάτια μας θάμπιζε η επίγνωση πως δεν ξέρουμε όσα ξέρουν εκείνοι, ένα δείλιασμα μπροστά στην υπεροχή (εξήγηση).

2.1.4.3 Το οργανωτικό πρότυπο της επιχειρηματολογίας

Το βασικό σχήμα κάθε επιχειρηματολογίας είναι το λεγόμενο *σχέδιο*. Πρόκειται για δομικό καλούπι συμβάντων και καταστάσεων που καταλήγουν σε ένα προδιαγεγραμμένο σκοπό. «Τα σχέδια διαφέρουν από τα σχήματα (βλ. αφήγηση) ως προς το ότι ο σχεδιαστής (π.χ. ένας παραγωγός κειμένου) αξιολογεί όλα τα στοιχεία με κριτήριο το πώς αυτά προωθούνται προς τον στόχο του σχεδιαστή» (de Beaugrande & Dressler ό.π., 91). Αλλά το γενικό αυτό σχήμα δεν είναι παρά η αόριστη έκφραση της επιχειρηματολογίας ως μηχανισμού επηρεασμού του δέκτη. Χρειαζόμαστε κάτι περισσότερο συγκεκριμένο.

Όπως κάναμε και στην περίπτωση της αφήγησης, θα απομονώσουμε από την εξίσου πλούσια βιβλιογραφία της επιχειρηματολογίας το πρότυπο του Toulmin (1958), που προσφέρεται για την ανάλυση όχι της λογικής μορφής ενός επιχειρήματος, αλλά της δομής της καθημερινής επιχειρηματολογίας. Σύμφωνα με το πρότυπο αυτό, τα επιχειρήματα δεν είναι τίποτε άλλο παρά η κινητήρια δύναμη μιας απόφασης, η οποία διατυπώνεται με τη μεσολάβηση μιας άλλης, της απόφασης δεδομένων. Η αποδεικτική σχέση που συνδέει τις δύο αποφάνσεις ονομάζεται *δικαιολόγηση*. Η δικαιολόγηση και οποιαδήποτε άλλη διαθέσιμη υποστηρικτική μαρτυρία δεν είναι υποχρεωτικό να δηλώνονται σαφώς στο επιχείρημα σε αντίθεση με τον βασικό ισχυρισμό και τα δεδομένα που προκάλεσαν τη διατύπωσή του. Αν η δικαιολόγηση δεν συνδέει με σαφή και πειστικό τρόπο τις δύο αποφάνσεις (ας πούμε τις προκείμενες και το συμπέρασμα του επιχειρήματος), τότε μπορεί να διατυπωθεί αντίρρηση μετριασμένη ή και ριζική. Καλό παράδειγμα αυτού του οργανωτικού προτύπου επιχειρηματολογίας θα μπορούσε να αποτελέσει το δοκίμιο του Γ. Σεφέρη *Η Τέχνη και η εποχή* (Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ 1983), αν το φανταζόμασταν με τη μορφή συγκρουσιακής συνομιλίας ανάμεσα σε δύο «ανταγωνιστές». Η συνομιλία αυτή θα άρχιζε με μια «φάση αντιπαράθεσης», που στο κείμενο πυροδοτείται από το αρχικό επίμαχο ερώτημα του δοκιμίου για τη στάση του αληθινού καλλιτέχνη απέναντι σε σημαντικά κοινωνικά και πολιτικά γεγονότα, τα οποία εγείρουν το δίλημμα της στράτευσης ή της ιδιώτευσης του καλλιτέχνη. Οι δύο κατηγορίες (ή στάσεις) καλλιτεχνών που παρουσιάζονται στη συνέχεια από τον Σεφέρη αντιπροσωπεύουν την *εναρκτική* φάση της αντιμαχίας, όπου οι υποθετικοί συζητητές δηλώνουν τις αντίπαλες θέσεις τους (υπέρ μιας συνειδητής και συνειδητοποιημένης ιδιώτευσης που δεν ταυτίζεται καθόλου με το δόγμα «η τέχνη για την τέχνη» και υπέρ της κοινωνικής ή πολιτικής στράτευσης αντίστοιχα). Στην *κύρια* φάση της επιχειρηματολογίας αναπτύσσονται τα εκατέρωθεν επιχειρήματα και προσκομίζονται τα σχετικά τεκμήρια. Στο δοκίμιο του Σεφέρη λείπουν τα επιχειρήματα υπέρ της στράτευσης –αναπτύσσονται μόνον αυτά που υποστηρίζει ο συγγραφέας– χωρίς, ωστόσο, διάθεση υποτίμησης της αντίπαλης άποψης. Και είναι στο χέρι μας να φαντασθούμε τι θα υποστήριζε ένας οπαδός της στράτευσης, ώστε να έχουμε μια σαφέστερη εικόνα της αντιπαράθεσης. Η συνομιλία ολοκληρώνεται κανονικά με την *καταληκτική* φάση, όπου όλα τα ενδεχόμενα είναι ανοιχτά: η μη γεφύρωση των δύο απόψεων (αν το δίλημμα είναι πολωμένο και τα εκατέρωθεν επιχειρήματα ισχυρά), η υπερίσχυση της μιας εκ των δύο απόψεων (αν τα επιχειρήματα της μιας πλευράς είναι πειστικά και τα τεκμήρια συντριπτικά) ή ο συγκερασμός των δύο απόψεων (αν υπάρχουν περιθώρια διαλεκτικής σύνθεσης).

Η κυριότερη κριτική που δέχθηκε το μοντέλο αυτό είναι ότι αγνοεί τα διαφορετικά είδη δεδομένων (ισχυρές πεπιοθήσεις, γνώμες του ομιλητή ή δάνειες γνώμες), άρα και δικαιολόγησης, αν και η αποδεκτότητα ενός επιχειρήματος είναι στενά συνδεδεμένη ακριβώς με την ποικιλία και την ποσότητα των δεδομένων. Δηλαδή, οι ισχυρές πεπιοθήσεις είναι το πιο δυνατό χαρτί, για να πείσει κανείς τον αντίπαλό του, αλλιώς πρέπει να στηριχθεί σε γνώμες–συμπεράσματα από πηγές που μπορούν να αμφισβητηθούν, οπότε είναι υποχρεωμένος να καταφύγει σε γνώμες τρίτων, που είναι αυθεντίες πάνω στο θέμα που συζητείται.

2.1.4.4 Η γλώσσα της επιχειρηματολογίας

Υπάρχει άραγε «ύφος επιχειρηματολογίας»; Το ερώτημα νομιμοποιείται όπως και στην περίπτωση των άλλων γενών λόγου. Η εκτεταμένη έρευνα πάνω στο ύφος κειμένων επιχειρηματολογίας (που, ως γνωστόν, ξεκινά από τον Αριστοτέλη) επισημαίνει γενικά την επίμονη παρουσία *ρητορικών ερωτήσεων*, ιδιαίτερα στη συνομιλιακή διαπραγμάτευση μιας θέσης, αλλά και σχημάτων λόγου που έχουν σχέση με αλλαγές στη συνήθη σειρά των όρων της πρότασης: της *επανεμφάνισης* (αυτολεξεί επανάληψη στοιχείων ή δομών), της *μερικής επανεμφάνισης* (μετατροπή σε άλλη γραμματική κατηγορία στοιχείων που έχουν ήδη χρησιμοποιηθεί), του *παραλληλισμού* (επανάληψη μιας δομής αλλά και εμπλουτισμός της με καινούργια στοιχεία), της *πaráφρασης* (επανάληψη ενός περιεχομένου, αλλά απόδοσή του με διαφορετικές εκφράσεις) ή της *έλλειψης* (επανάληψη μιας δομής και του περιεχομένου της, αλλά με παράλειψη μερικών από τις εκφράσεις της επιφανειακής δομής).

Άλλα γραμματικά γνωρίσματα της επιχειρηματολογίας είναι η εκτεταμένη χρήση *λογικών συνδέσμων* (και, αλλά, ούτε, ή κ.ά.) και *συνδετών* [1] (για παράδειγμα, στην πραγματικότητα, βέβαια, φυσικά, επίσης, αντίθετα, τελικά, έτσι, λοιπόν, συνεπώς κλπ.), που υποδηλώνουν τις ομόλογες σημασιολογικές σχέσεις ανάμεσα στα περιεχόμενα των προτάσεων, η έντονη παρουσία της επιστημικής τροπικότητας (μορφών πιθανολόγησης: *μπορεί, είναι δυνατόν, ενδέχεται, ίσως, νομίζω, πιστεύω, υποθέτω, κατά τη γνώμη μου, για μένα, έχω την αίσθηση* κλπ.), που χαρακτηρίζει περισσότερο τη γνωσιακού τύπου επιχειρηματολογία και εξυπηρετεί την πιο αποτελεσματική (δηλαδή, πιο «διπλωματική») προώθηση μιας επίμαχης θέσης ή μιας αντίρρησης, επίσης η παρουσία της δεοντικής τροπικότητας (μορφών δεοντολογίας: *πρέπει, χρειάζεται, είναι ανάγκη, είναι υποχρέωση, επιτρέπεται, απαγορεύεται* κλπ.), που σημαδεύει κυρίως την αξιολογικού τύπου επιχειρηματολογία, αφού προσφέρεται για τη διατύπωση ηθικών εντολών που απορρέουν από αξιωματικές παραδοχές. Επιπλέον, αφθονούν λέξεις διαφόρων γραμματικών κατηγοριών (ουσιαστικά, επίθετα, ρήματα, επιρρήματα) ή φράσεις που δηλώνουν ψυχοδιανοητικές καταστάσεις των ομιλητών (*γνώμη, άποψη, πιστεύω, νομίζω, σκέφτομαι, προσωπικά, κατά τη γνώμη μου, κατά την αντίληψή μου, έχω την αίσθηση* κλπ.). Στο απόσπασμα που ακολουθεί (από το βιβλίο της Γ' Λυκείου *Αρχές Φιλοσοφίας* του Θ. Ν. Πελεγγρίνη, ΟΕΔΒ 1999) εύκολα μπορούμε να αναγνωρίσουμε δείκτες της γλώσσας της επιχειρηματολογίας, και συγκεκριμένα, μιας ανασκευής της θεωρίας του Αριστοτέλη για τη μεσότητα:

Εκ πρώτης όψεως ασφαλώς η θεωρία του Αριστοτέλη για τη μεσότητα είναι πειστική. Τι πιο εύλογο, αλήθεια, από το να προτιμήσει κανείς να είναι ανδρείος, αντί να είναι θρασύς ή δειλός προκαλώντας τα επικριτικά σχόλια των γύρω του; Υπάρχουν όμως καθοριστικές στιγμές στη ζωή μας κατά τις οποίες η θεωρία της μεσότητας αποδεικνύεται ανίσχυρη να μας βοηθήσει στις επιλογές μας. Πρόκειται για τις στιγμές εκείνες που έχουμε να αντιμετωπίσουμε κορυφαία διλήμματα, στιγμές όπου, όπως λέει ο ποιητής, καλούμαστε να πούμε το μεγάλο ναι ή το μεγάλο όχι. Στις περιπτώσεις αυτές –καθώς δεν υπάρχει μέση οδός, αλλά είμαστε υποχρεωμένοι να διαλέξουμε είτε τη μια είτε την άλλη δυνατότητα που έχουμε μπροστά μας– η θεωρία του Αριστοτέλη δεν είναι παρά μια άκαιρη, άστοχη, ανώφελη πρόταση.

Πάντως, περισσότερο απ' ό,τι στην περιγραφή και την αφήγηση, το είδος της επιχειρηματολογίας είναι αυτό που σε μεγάλο βαθμό προσδιορίζει το ύφος. Αν μάλιστα σκεφθεί κανείς ότι η επιχειρηματολογία είναι το λογικό εργαλείο κειμένων που ως βασικό τους

στόχο έχουν τον επηρεασμό του δέκτη, δηλαδή κειμένων πειθούς, εύκολα διαπιστώνει ότι κάθε τέτοιο κείμενο σημαδεύεται από μια ιδιαίτερη γλωσσική ποικιλία. Βέβαια, κάθε είδος κειμένου/ λόγου πειθούς είναι και **συμβάν λόγου**, αφού παράγεται, «διανέμεται» και «καταναλώνεται» στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης περίπτωσης επικοινωνίας, η οποία, επιπλέον, χαρακτηρίζεται από μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό συμβατικότητας. Έτσι, μπορούμε να διακρίνουμε το ύφος της επιχειρηματολογίας μιας **διαφήμισης**, ενός **πολιτικού λόγου**, της **αγόρευσης ενός δικηγόρου στο δικαστήριο** ή ενός **εκκλησιαστικού κηρύγματος**.

[1] **Κείμενο 1:** De Baugrande, R. & W. Dressler. 1981. *Introduction to Text Linguistics*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Longman, σελ. 184.
© Longman

[...] Κάποιοι παραδοσιακά καθιερωμένοι τύποι κειμένων θα μπορούσαν να οριστούν με λειτουργικά κριτήρια –δηλαδή, ανάλογα με τη συμβολή τους στην ανθρώπινη διεπίδραση. Θα μπορούσαμε τουλάχιστον να αναγνωρίσουμε κάποιες **κυριαρχίες**, χωρίς όμως να φτάσουμε σε μια αυστηρή κατηγοριοποίηση για κάθε παράδειγμα που θα μπορούσαμε να σκεφτούμε. **Περιγραφικά** κείμενα θα είναι αυτά που χρησιμοποιούνται για να εμπλουτίσουν γνωστικούς χώρους των οποίων τα **κέντρα ελέγχου** είναι **αντικείμενα** ή **καταστάσεις**. Οι εννοιολογικές σχέσεις που θα κυριαρχούν θα αφορούν **ιδιότητες**, **καταστάσεις**, **περιστάσεις** και **εξειδικεύσεις**. Το επιφανειακό κείμενο θα πρέπει να αντανakλά μια αντίστοιχη πυκνότητα **τροποποιητών**. Η πιο συχνά εφαρμοζόμενη συνολική μορφή θα είναι το **πλαίσιο** [...]. **Αφηγηματικά** κείμενα, αντίθετα, θα είναι αυτά που χρησιμοποιούνται για τη διάταξη ενεργειών και συμβάντων σε μια συγκεκριμένη ακολουθία. Οι εννοιολογικές σχέσεις που θα εμφανίζονται εδώ πιο συχνά θα είναι **η αιτία**, **ο λόγος**, **ο σκοπός**, **το μέσο** και **η χρονική εγγύτητα** [...]. Το επιφανειακό κείμενο θα αντανakλά μια αντίστοιχη πυκνότητα υποτάξεων. Η πιο συχνά εφαρμοζόμενη παγκόσμια συνολική μορφή θα ήταν το **σχήμα** [...]. **Επιχειρηματολογικά** κείμενα είναι αυτά που χρησιμοποιούνται για να προαχθεί η αποδοχή ή η αξιολόγηση κάποιων πεποιθήσεων ή ιδεών ως αληθών ή ψευδών, θετικών ή αρνητικών. Εννοιολογικές σχέσεις **όπως λόγος, σημασία, βούληση, αξία** και **αντίθεση** θα είναι συχνές. Τα επιφανειακά κείμενα θα εμφανίζουν συχνά μηχανισμούς συνοχής για έμφαση και επιμονή, π.χ. επανάληψη, παραλληλία και παράφραση, όπως είδαμε στη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας [...]. Η πιο συχνά εφαρμοζόμενη παγκόσμια συνολική μορφή θα είναι το **σχέδιο** που οδηγεί στη δημιουργία πεποίθησης [...].

Μετάφραση **Νίκος Γεωργίου**

2.2.1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Περικλής Πολίτης

Οι βασικοί παράγοντες του «επικοινωνιακού τριγώνου» (**πομπός**, **δέκτης**, **μήνυμα**, **πραγματικότητα αναφοράς**) προσφέρονται για μια λειτουργική ταξινόμηση των ειδών του λόγου ως εξής: αν δεχθούμε ότι ο **έσχατος λόγος ύπαρξης κάθε κειμένου ή λόγου είναι ο σκοπός για τον οποίο συντάσσεται ή εκφωνείται** [1, 2, 3] και αν συσχετίσουμε την έννοια του σκοπού με κάθε έναν από τους ανωτέρω παράγοντες, τότε προκύπτουν τέσσερα θεμελιώδη είδη λόγου (Kippenavy 1971), όπως περιγράφονται στη συνέχεια.

Όταν αντικείμενο του λόγου είναι ο ίδιος ο **πομπός** (ομιλητής/ συγγραφέας), τότε παράγονται «κείμενα» προσωπικής ή συλλογικής **έκφρασης**. Ο λόγος γίνεται δίαυλος για την εξωτερίκευση πλευρών της προσωπικότητας του πομπού. Το ημερολόγιο, η αυτοβιογραφία, ένα πολιτικό μανιφέστο ή ένα κείμενο διαμαρτυρίας, μια προσευχή, μια συνέντευξη ασθενούς σε ψυχαναλυτή, μια ομολογία σε φίλο αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα της εκφραστικής χρήσης της γλώσσας, μέσω της οποίας ένα άτομο ή μια ομάδα «ανακοινώνει» σκέψεις, φαντασιώσεις, όνειρα, συναισθήματα ή πίστεις.

Σε άλλη περίπτωση ο λόγος μπορεί πρωταρχικά να εστιασθεί στο πρόσωπο του **δέκτη** (ακροατή/ αναγνώστη). Τότε ο πομπός επιστρατεύει στοιχεία από την πραγματικότητα αναφοράς γνωστά στον αποδέκτη του, εκτιμά την «ψυχολογία» του τελευταίου (σκέψεις, επιθυμίες, προσδοκίες) και φορά το προσωπίδιο του έντιμου και ενημερωμένου ομιλητή/ συγγραφέα στην προσπάθειά του να «υποχρεώσει» τον ακροατή/ αναγνώστη να ασπαστεί μια καινούργια άποψη ή να κάνει κάτι που δεν είχε σκοπό να κάνει. Η εμπορική και η πολιτική διαφήμιση, ο πολιτικός λόγος, η δικανική αγόρευση και το εκκλησιαστικό κήρυγμα είναι «κείμενα» **πειθούς**.

Μια από τις βασικές ιδιότητες της γλώσσας είναι να περιγράφει ή να αναπαριστά την **πραγματικότητα**. Τα δελτία καιρού, τα ειδησεογραφικά δελτία και οι τηλεφωνικοί κατάλογοι απεικονίζουν τη «γνωστή» πραγματικότητα. Η λειτουργία της γλώσσας εδώ είναι τυπικά πληροφοριακή. Η ιστοριογραφία, η ανατομία και η βοτανολογία συστηματοποιούν στοιχεία της πραγματικότητας και τα πλαισιώνουν με αποδεικτικά εγκυρότητας. Στη λειτουργία αυτή της γλώσσας η πληροφοριακή αναφορά συναντάται με την επιστημονική επεξεργασία των δεδομένων της πραγματικότητας. Τέλος, τα ερωτηματολόγια, οι συνεντεύξεις και τα σεμινάρια δεν θέτουν, υποθέτουν (δηλαδή αναζητούν) την πραγματικότητα. Εδώ έχουμε να κάνουμε με τη διερευνητική πλευρά της αναπαραστατικής χρήσης της γλώσσας. Σε όλες τις ανωτέρω περιπτώσεις παράγονται «κείμενα» αναφοράς στην πραγματικότητα ή **πληροφοριακά κείμενα** με την πιο γενική σημασία του όρου.

Όταν στόχος της επικοινωνιακής διαδικασίας δεν είναι ούτε ο πομπός ούτε ο δέκτης ούτε η πραγματικότητα αναφοράς αλλά το ίδιο το **μήνυμα**, τότε το προϊόν του λόγου είναι **λογοτεχνία**. Κι αυτό γιατί η γλώσσα στην περίπτωση αυτή συστήνει ένα «σύμπαν λόγου» από το μηδέν, κατασκευάζει μια πραγματικότητα που απλώς μιμείται την πραγματική και προσκαλεί τον αναγνώστη να την επισκεφθεί και να την απολαύσει. Η φασματική παρουσία του συγγραφέα, οι αναφορές στην πραγματική (μη πλασματική) πραγματικότητα και οι στρατηγικές πειθούς έχουν δευτερεύουσα σημασία σε σχέση με το λογοτεχνικό γεγονός.

Είναι πλάνη να νομισθεί ότι τα είδη του λόγου αποτελούν ανεξάρτητες οντότητες. Η επικάλυψη στόχων σε ένα κείμενο δεν είναι ασυνήθιστο φαινόμενο. Πάντως, σε κάθε περίπτωση ο **πρωταρχικός** σκοπός είναι ένας. Γι' αυτό είναι ενδιαφέρον να εξετασθούν διεξοδικά τα «γραμματολογικά» γνωρίσματα (π.χ. οργανωτικό πρότυπο, ταυτότητα ύφους) των τεσσάρων θεμελιωδών ειδών λόγου.

[1] **Κείμενο 1:** Faigley, L. & P. Meyer. 1985. Rhetorical theory and reader's classifications of text types. *Text* 3 (4): 305-325, σελ. 306-309.

2. Ρητορικές θεωρίες για τα είδη των κειμένων

Από τα αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα, οι ρητορικοί έχουν κατηγοριοποιήσει τα κείμενα με βάση δύο ερωτήματα: «Ποιος είναι ο σκοπός του κειμένου;» και «Ποιο είναι το θέμα του κειμένου;» Η διαφορά είναι ανάλογη με τη διάκριση του van Dijk (1980) ανάμεσα σε πραγματολογικές μακροδομές και υπερδομές. Το πρώτο ερώτημα –«Ποιος είναι ο σκοπός του κειμένου;»– πρέπει να απαντηθεί ανάλογα με το αν το κείμενο είναι προφορικό, γραπτό, υπό ακρόαση ή υπό ανάγνωση. Το δεύτερο ερώτημα –«Ποιο είναι το θέμα του κειμένου;»– προσεγγίζει περισσότερο την αντίληψη για τα είδη κειμένων στις σύγχρονες ψυχολογικές και γλωσσολογικές έρευνες. Οι κατηγοριοποιήσεις της ρητορικής που δίνουν απάντηση στο δεύτερο ερώτημα προέρχονται από φιλοσοφικές απόψεις για τον τρόπο με τον οποίο η γλώσσα αναπαριστά την πραγματικότητα. Θα κάνουμε μια ανασκόπηση των ερευνών στον χώρο της ρητορικής με αναφορά και στα δύο ερωτήματα.

2.1. Κατηγοριοποιήσεις των κειμένων με βάση τον σκοπό

Σχεδόν όλες οι κατηγοριοποιήσεις των κειμένων με βάση τον σκοπό ή τη λειτουργία (π.χ. πειθώ, επεξήγηση, ψυχαγωγία) προέρχονται άμεσα ή έμμεσα από τη *Ρητορική* του Αριστοτέλη (μετ., 1960). Στη *Ρητορική*, ο Αριστοτέλης κατηγοριοποιεί δύο είδη επιχειρηματολογίας –το ένα βασίζεται σε εξωτερικές αποδείξεις και το άλλο στην πειθώ. Η πειθώ μπορεί να είναι τριών ειδών: επίκληση στον χαρακτήρα του ομιλητή (ήθος), επίκληση στο θέμα (λόγος) και επίκληση στο ακροατήριο (πάθος). Σε ένα ακόμα βαθύτερο επίπεδο ταξινόμησης, η διάκριση του Αριστοτέλη ανάμεσα σε ρητορική και ποιητική προϋποθέτει διαφορές στον στόχο ή στη λειτουργία μεταξύ κειμένων. Προφανώς, τέτοιες διακρίσεις έχουν εγκατασταθεί στη δυτική σκέψη. Μεταγενέστεροι διανοητές έχουν αναπτύξει μοντέλα για τη διάκριση των κειμένων με βάση το στόχο τους. Κατά τον 19ο αιώνα, για παράδειγμα, ο Campbell (1976/1963) πρότεινε ένα ταξινομικό σύστημα για την κατηγοριοποίηση του λόγου σύμφωνα με τέσσερις σκοπούς –«τη διαφώτιση της κατανόησης, την τέρψη της φαντασίας, την αφύπνιση των παθών, ή την επιρροή της βούλησης».

Επιστήμονες του 20ού αιώνα έχουν επίσης κατηγοριοποιήσει τα κείμενα με βάση τον στόχο τους, αν και οι βάσεις όπου στηρίζονται αυτές οι διακρίσεις διαφέρουν σημαντικά. Ο Morris (1946), για παράδειγμα, χρησιμοποιεί μια σημειωτική και συμπεριφορική οπτική της γλώσσας ως θεωρητική βάση για ένα ταξινομικό σύστημα ειδών λόγου. Η κατηγοριοποίηση του Morris παραμένει σημαντική, γιατί κάνει διάκριση ανάμεσα σε «χρήσεις» (ή σκοπούς ή λειτουργίες) του λόγου και σε «τρόπους» («τρόπους σήμανσης») με τους οποίους αυτές οι χρήσεις πραγματώνονται στον λόγο. Πιο πρόσφατα, ο Jakobson (1960), ο Kinneavy (1971) και οι Britton, Burgess, Martin, Mcleod και Rosen (1975), έχουν στραφεί εξ ολοκλήρου στις λειτουργίες ως βάση για σχήματα κατηγοριοποίησης. Το ταξινομικό σύστημα του Kinneavy για τους σκοπούς του λόγου έχει τη θεωρητική του βάση στα τέσσερα συστατικά του «επικοινωνιακού τριγώνου» –τον ομιλητή/συγγραφέα, το ακροατήριο, το θέμα και το κείμενο. Ο Kinneavy υποστηρίζει πως κάθε ένα από αυτά τα συστατικά πρέπει να είναι παρόν προκειμένου να υπάρξει επικοινωνία, και ότι, όταν σε ένα κομμάτι λόγου δίνεται περισσότερη έμφαση σε ένα συστατικό από ό,τι στα άλλα, προκύπτουν διαφορετικά είδη λόγου. Οι διακρίσεις του Kinneavy θυμίζουν τα μέσα πειθούς του Αριστοτέλη. Έμφαση στον ομιλητή ή τον συγγραφέα οδηγεί σε λόγο προσωπικής έκφρασης· έμφαση στο ακροατήριο οδηγεί στην πειθώ· έμφαση στο θέμα οδηγεί σε επεξηγηματικό λόγο· και έμφαση στο ίδιο το κείμενο οδηγεί στη λογοτεχνία.

2.2. Κατηγοριοποιήσεις κειμένων με βάση το είδος τους

Σχήματα κατηγοριοποίησης που βασίζονται σε απαντήσεις του δεύτερου ερωτήματος –ποιο είναι το θέμα του κειμένου;– διατρέχουν επίσης ολόκληρη την ιστορία της ρητορικής. Ο Αριστοτέλης περιλαμβάνει ένα τέτοιο σχήμα στη *Ρητορική*, όπου περιγράφει είκοσι οκτώ κατευθύνσεις επιχειρημάτων, ή *τόπους*, που μπορούν να οργανώσουν ένα κείμενο. Οι *τόποι* του Αριστοτέλη συνεχίζουν να ασκούν επιρροή μέχρι σήμερα. Π.χ., η συζήτηση της

επιχειρηματολογίας από τους Pelerman Olbrechts-Tyteca ([1958] 1969) αναπτύσσει πολλές από τις κατηγορίες που όρισε ο Αριστοτέλης. Το ενδιαφέρον για κατηγοριοποιήσεις τύπων κειμένου συνεχίστηκε και από τους λατινούς θεωρητικούς της ρητορικής. Η σημαντική λατινική πραγματεία της ρητορικής, η *Rhetorica Ad Herennium* (μετ., 1949), που αποδίδεται από κάποιους μελετητές στον Cornificius, περιλαμβάνει μια τέτοιου είδους κατηγοριοποίηση. Μια άλλη σημαντική λατινική πραγματεία ρητορικής, η *De Oratore* του Κικέρωνα (μετ., 1942), κατηγοριοποιεί τα κείμενα σύμφωνα με τα είδη νομικών ζητημάτων που πραγματεύονταν οι δικηγόροι στα δικαστήρια. Ο Κικέρωνας κάνει διάκριση μεταξύ προφορικών κειμένων που ασχολούνται με ζητήματα περί το πραγματικό, ζητήματα ορισμού και ζητήματα ποιότητας.

Ένα άλλο σχήμα κατηγοριοποίησης που έχει ασκήσει μεγάλη επίδραση προτάθηκε από έναν θεωρητικό της ρητορικής του 19ου αιώνα, τον Bain (1866). Οι «μορφές» λόγου του Bain – αφήγηση, περιγραφή, έκθεση και επιχειρηματολογία– αποτέλεσαν τους τέσσερις παραδοσιακούς «τρόπους» λόγου που οργάνωναν πολλά εγχειρίδια γραφής του 20ού αιώνα. Οι παραδοσιακοί τρόποι, όμως, έχουν ανατραπεί. Ο Kinneavy (1971) και ο Britton κ.ά. (1975) επισημαίνουν κάποιες βασικές θεωρητικές αδυναμίες στην παραδοσιακή κατηγοριοποίηση των κειμένων ως αφήγηση, περιγραφή, έκθεση ή επιχειρηματολογία. Οι βασικές αντιρρήσεις σε αυτούς τους τέσσερις «τρόπους» επικεντρώνονται στη σύγχυση του σκοπού του λόγου με τον τύπο κειμένου. Τέτοια σύγχυση είναι προφανής στην έκθεση και την επιχειρηματολογία. Για παράδειγμα, η επιχειρηματολογία, παραδοσιακά, ορίζεται με πραγματολογικούς όρους και όχι με βάση το θέμα του λόγου. Έτσι, μια επιχειρηματολογία λ.χ. εναντίον εξαθλιωμένων οικιστικών περιοχών (slums) μπορεί κάλλιστα να χρησιμοποιεί περιγραφές των συνθηκών ζωής σε εξαθλιωμένα σπίτια, προσωπικές αφηγήσεις για τη ζωή σε εξαθλιωμένα σπίτια και εκτιμήσεις της κατάστασής τους. Αντίστοιχα, σε μια έκθεση –που από πραγματολογική άποψη έχει ως στόχο να «εξηγήσει»– είναι συνηθισμένο να συναντά κανείς εξηγήσεις που στηρίζονται σε αφηγήσεις, περιγραφές ή ορισμούς.

Ο Kinneavy (1971, 1980) προτείνει μια κατηγοριοποίηση τύπων κειμένων πέρα από την κατηγοριοποίηση των σκοπών. Αυτοί οι τύποι, που ο Kinneavy αποκαλεί «τρόπους», προέρχονται από φιλοσοφικές απόψεις για το πώς μπορεί να προσλαμβάνεται η πραγματικότητα. Η βασική διάκρισή του είναι μεταξύ *στατικού* και *δυναμικού*, ανάμεσα στο να βλέπεις κάτι μια συγκεκριμένη στιγμή και στο να βλέπεις πώς μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου. Αν η στατική αντίληψη της πραγματικότητας εστιάζει σε ατομικές υπάρξεις, *περιγράφουμε*· αν εστιάζει σε ομάδες, *κατηγοριοποιούμε*· αν η δυναμική αντίληψη της πραγματικότητας βλέπει την αλλαγή, *αφηγούμαστε*· αν εξετάζει το δυναμικό που έχει η πραγματικότητα για αλλαγή, *εκτιμούμε*. Ο Kinneavy υποστηρίζει ότι τις περισσότερες φορές στον λόγο χρησιμοποιούνται πολλαπλές όψεις της πραγματικότητας και, επομένως, ο λόγος χαρακτηρίζεται από πολλαπλότητα. Τα σύγχρονα εγχειρίδια και οι ανθολογίες εκθέσεων που χρησιμοποιούνται σε μαθήματα γραπτού λόγου συχνά περιλαμβάνουν κατηγοριοποιήσεις ειδών κειμένου. Οι Rosa και Eschholz (1982), για παράδειγμα, ταξινομούν τις εκθέσεις σε εννιά κατηγορίες: απεικόνιση, αφήγηση, περιγραφή, ορισμός, ανάλυση διαδικασίας, ταξινόμηση, σύγκριση και αντίθεση, αίτιο και αποτέλεσμα, και επιχειρηματολογία.

Η εμμονή σε κατηγοριοποιήσεις με βάση τον τύπο του κειμένου μέσα στα 2.400 χρόνια της ιστορίας της ρητορικής υποδεικνύει πως αυτές οι κατηγοριοποιήσεις αντανakλούν πράγματι κάποιες θεμελιώδεις ιδιότητες του λόγου. Αυτές οι ιδιότητες είναι πολύ πιθανόν να αφορούν τις μελέτες κατανόησης του λόγου. Αλλά πριν επιχειρηθούν τέτοιες μελέτες, πρέπει πρώτα να απαντηθούν άλλα ερωτήματα. Ένα από τα σημαντικότερα αφορά την αξιοπιστία της εφαρμογής των ρητορικών κατηγοριοποιήσεων. Η έρευνά μας διερευνά τις γνωσιακές βάσεις των ρητορικών κατηγοριοποιήσεων διαφόρων τύπων κειμένων. Συγκεκριμένα, κάναμε τρία συναφή πειράματα και εξετάσαμε (1) αν οι άνθρωποι ταξινομούν τα κείμενα με τρόπους παρόμοιους με τις κατηγοριοποιήσεις της ρητορικής και (2) αν η γνώση των σχημάτων κατηγοριοποίησης των κειμένων είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη συνεκτικών κατηγοριοποιήσεων.

Μετάφραση Νίκος Γεωργίου

Ταξινόμηση ειδών λόγου

Μια εξαντλητική συνόψιση των πολλών διαφορετικών ειδών λόγου, από τις τηλεφωνικές κλήσεις μέχρι τους τηλεφωνικούς λογαριασμούς, από το μυθιστόρημα έως τις ανακρίσεις, θα εκτεινόταν σε πολλές σελίδες. Οι ονομασίες των διαφόρων ειδών λόγου υποδηλώνουν πως υπάρχει διαφορά ανάμεσα σε ένα επιστημονικό άρθρο και σε ένα δοκίμιο, σε ένα κήρυγμα και σε έναν πολιτικό λόγο, κλπ. Προκειμένου να χαρτογραφηθούν οι διαφορές μεταξύ των ειδών λόγου, είναι απαραίτητη η ταξινόμηση. Αυτό που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι το γεγονός πως οι χρήστες της γλώσσας μπορούν να διακρίνουν τα διαφορετικά είδη λόγου: «Αυτό δεν είναι επαγγελματική επιστολή, είναι προσωπική». Οι άνθρωποι μπορούν να αναγνωρίσουν ταξινομικά λάθη: «Αυτό λέγεται παραμύθι, αλλά στην πραγματικότητα είναι μια επική αφήγηση». Μπορούν επίσης να παρατηρηθούν και αλλαγές στον χαρακτήρα του λόγου: «Σε αυτό το σημείο το έκτακτο δελτίο απέκτησε τον χαρακτήρα κυρίου άρθρου εφημερίδας». Οι άνθρωποι έχουν επίσης άποψη για την καταλληλότητα δεδομένων ειδών λόγου για συγκεκριμένους τύπους μηνυμάτων: «τέτοιου είδους σχόλια δεν είναι για να γράφονται στα πρακτικά». Και τέλος, τα είδη λόγου μπορούν να παρωδούνται: μια ιστορία μπορεί να μεταπλαστεί ώστε να έχει τη μορφή ημερολογίου ενός εξερευνητή, ή τη μορφή μιας δημοσιοϋπαλληλικής επιστολής. Φαίνεται πως οι άνθρωποι έχουν διαισθήσεις όσον αφορά τα είδη του λόγου. Προκειμένου να διαπιστώσουμε πού βασίζεται αυτή η διαίσθηση, είναι απαραίτητο να έχουμε ένα σύστημα ταξινόμησής τους, εντός του οποίου να μπορούν τα χαρακτηριστικά του λόγου να συσχετιστούν με τα είδη.

Πολλές προσπάθειες έχουν γίνει για τον σχεδιασμό ενός ταξινομικού συστήματος. Ένας μεγάλος αριθμός αυτών των προσπαθειών θυμίζουν τη φιλολογική επιστημονική έρευνα που έγινε στην περιοχή της θεωρίας των λογοτεχνικών ειδών, στην οποία τα τέσσερα είδη «παραμύθι», «μύθος», «έπος» και «θύλος» είχαν διαχωριστεί με βάση τους δύο παράγοντες «θρησκευτικό» και «ιστορικό». Οι διαφορές ανάμεσα σε αυτά τα τέσσερα επικά είδη λόγου μπορούν να αναπαρασταθούν ως εξής.

(7) Παράδειγμα ταξινόμησης ειδών λόγου

	Θρησκευτικό	Ιστορικό
Παραμύθι (η Κοκκινোসκουφίτσα)	–	–
Έπος (Γουλιέλμος Τέλος)	–	+
Μύθος (Το έπος του Γκίλγκαμες)	+	–
Θρύλος (Βασιλιάς Αρθούρος)	+	+

Στην ταξινόμηση του γραπτού και του προφορικού μη λογοτεχνικού λόγου, μπορούμε να διακρίνουμε δύο προσεγγίσεις. Στην πρώτη προσέγγιση, μπορούν να χρησιμοποιηθούν βασικές αφηρημένες μορφές για τη διάκριση διαφόρων γενικών ειδών λόγου, οι οποίες μπορούν να χρησιμεύσουν ως κατηγορίες στις οποίες μπορούν να ενταχθούν διαφορετικά είδη λόγου. Σύμφωνα με τη δεύτερη προσέγγιση, ένα μοντέλο ειδών λόγου μπορεί να αναπτυχθεί μέσω του συσχετισμού του λόγου με τα χαρακτηριστικά της κειμενικής περίστασης. Ακολουθούν παραδείγματα και των δύο προσεγγίσεων.

Στην τυπολογία ειδών λόγου του Egon Werlich (1982), διακρίνονται πέντε βασικές ή ιδανικές μορφές που είναι θεμελιώδεις για τα είδη του λόγου. Ο Werlich υποστηρίζει την επιλογή αυτών των πέντε βασικών μορφών, κάνοντας αναφορά στις έμφυτες στην ανθρώπινη σκέψη δυνατότητες κατηγοριοποίησης. Οι βασικές μορφές δίνονται στην πρώτη στήλη του ακόλουθου διαγράμματος.

(8) Η τυπολογία ειδών λόγου του Werlich

	Βασικές Μορφές	Υποκειμενική	Αντικειμενική
(1)	Περιγραφική	ιμπρεσιονιστική περιγραφή	τεχνική περιγραφή
(2)	Αφηγηματική	αναφορά	είδηση
(3)	Επεξηγηματική	δοκίμιο	εξήγηση

(4)	Επιχειρηματολογική	σχόλιο	επιχειρηματολογία
(5)	Καθοδηγητική	οδηγίες	κατευθύνσεις, κανόνες, ρυθμίσεις και θεσμοί

Ο Werlich συσχετίζει αυτές τις βασικές μορφές με συγκεκριμένες προτασιακές δομές. Ο χαρακτηριστικός τύπος πρότασης για την «καθοδηγητική» μορφή, για παράδειγμα, είναι η προστακτική. Η «αφηγηματική» απαιτεί έναν τύπο δηλωτικής πρότασης που περιέχει ένα ρήμα σε παρελθόντα χρόνο μαζί με ενδείξεις χρόνου και τόπου, όπως στην πρόταση: «Οι επιβάτες έφτασαν στη Νέα Υόρκη στη μέση της νύχτας».

Καθένα από τα πέντε βασικά είδη μπορεί να παρασταθεί με δύο τρόπους: τον υποκειμενικό (η αντίληψη του συγγραφέα) και τον αντικειμενικό (που μπορεί να επαληθευτεί από τους αναγνώστες). Και εδώ επίσης κατονομάζονται τα χαρακτηριστικά του λόγου. Η παθητική φωνή είναι, κατά τη γνώμη του Werlich, χαρακτηριστική της αντικειμενικής παρουσίασης, ενώ η ενεργητική φωνή χαρακτηρίζει τα υποκειμενικά είδη λόγου. Τα είδη λόγου που καθορίζονται με αυτό τον τρόπο πρέπει στη συνέχεια να υποδιαιρεθούν με βάση το «κανάλι» μέσω του οποίου διοχετεύονται, όπως για παράδειγμα το προφορικό σε αντιπαράθεση με το γραπτό. Μετά και από αυτή την υποδιαίρεση, τα είδη λόγου μπορούν να συγκεκριμενοποιηθούν. Τότε, παρατηρεί ο Werlich, θα γίνει ξεκάθαρο ότι ένα συγκεκριμένο είδος λόγου μπορεί να περιέχει διαφορετικές βασικές μορφές, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση μιας ιστορίας που ξεκινάει με μια ιμπρεσιονιστική περιγραφή. Ένα σημαντικό σημείο για συζήτηση στην προσέγγιση του Werlich είναι η υπόσταση των πέντε βασικών μορφών. Η ύπαρξη των έμφυτων δυνατοτήτων κατηγοριοποίησης είναι δύσκολο να αποδειχτεί. Για τον λόγο αυτό, έχουν γίνει προσπάθειες για τη δημιουργία υποδιαίρεσεων με βάση άλλα κριτήρια.

Στην κατηγοριοποίηση του προφορικού λόγου που πραγματοποιήθηκε από τον Hugo Steger κ.ά (1974), το σημείο εκκίνησης είναι η περίπτωση μέσα στην οποία εκτυλίσσεται ο λόγος. Με βάση κοινωνιολογικά κριτήρια, διακρίνονται έξι περιστάσεις λόγου, κάθε μια από τις οποίες ανταποκρίνεται σε ένα διακριτό είδος λόγου: 1) «παρουσίαση», 2) «μήνυμα», 3) «αναφορά», 4) «δημόσια συζήτηση», 5) «συνομιλία», 6) «συνέντευξη». Τα εισαγωγικά δηλώνουν πως δεν πρόκειται για καθημερινούς προσδιορισμούς αλλά για αφηρημένους τύπους λόγου. Για να διαχωρίσουμε αυτές τις περιστάσεις λόγου, μπορούμε να στηριχτούμε σε μια πληθώρα γνωρισμάτων. Παρακάτω δίνονται κάποια παραδείγματα.

(9) Κατηγοριοποίηση από τον Steger κ.ά

			1	2	3	4	5	6
Αριθμός Ομιλητών			+	+	+			
Θέση	Ένας Ομιλητής					+	+	+
	πολλαπλοί ομιλητές					+	+	
Καθορισμός του θέματος	Ισότιμη							
	Ανισότιμη		+	+	+			+
Μέθοδος Χειρισμού του Θέματος	Προκαθορισμένο θέμα		+	+	+	+		+
	Μη προκαθορισμένο θέμα						+	
	Περιγραφική			+	+			
	Επιχειρηματολογική		+			+		+
	Συνεργατική						+	
			1. «παρουσίαση»		4.«δημόσια συζήτηση»			
			2. «μήνυμα»		5. «συνομιλία»			
			3. «αναφορά»		6. «συνέντευξη»			

Στην περίπτωση ενός συγκεκριμένου τεμαχίου λόγου, είναι απαραίτητο πρώτα να προσδιοριστεί ο βασικός τύπος και στη συνέχεια να προσδιοριστούν οι παράγοντες της περίπτωσης στη βάση της οποίας αυτό το είδος λόγου διακρίνεται από συναφή είδη. Π.χ., μια συνομιλία γιατρού-ασθενή μπορεί να κατηγοριοποιηθεί ως συνέντευξη. Αλλά και μια ανάκριση είναι και αυτή ένα είδος συνέντευξης. Χρησιμοποιώντας αυτό το μοντέλο ως αφετηρία, είναι δυνατόν να διερευνηθεί ποιος παράγοντας της περίπτωσης μπορεί να χρησιμοποιηθεί

καλύτερα για να περιγράψει τη διαφορά· για παράδειγμα, ο ρόλος των συμμετεχόντων και οι στόχοι της συνέντευξης.

Τα μοντέλα που αναφέρθηκαν εδώ δεν έχουν αναπτυχθεί πλήρως. Στις σύγχρονες μελέτες ανάλυσης του συνεχούς λόγου, μπορούν να βρεθούν λίγες μόνο προσπάθειες εξαντλητικής ταξινόμησης. Υπάρχουν, ωστόσο, κάποιες αποδεκτές διαιρέσεις του προφορικού και γραπτού, μη λογοτεχνικού λόγου. Όσον αφορά τον προφορικό λόγο, η βασική διάκριση είναι ανάμεσα στον μονόλογο και τον διάλογο. Αυτός είναι ο πρώτος παράγοντας στην προσέγγιση του Steger. Σε αυτή την περίπτωση το κριτήριο είναι η ύπαρξη ή η απουσία διεπίδρασης. Ο διάλογος, ή ο διεπιδραστικός λόγος, χωρίζεται σύμφωνα με τη διαίρεση «συμμετρικός-ασύμμετρος». Στο σύστημα του Steger αυτό το χαρακτηριστικό ονομάζεται «θέση». «Ασύμμετρη» θέση σημαίνει πως οι μετέχοντες στη συζήτηση δεν έχουν τα ίδια δικαιώματα, όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση μιας ανάκρισης ή μιας συζήτησης κατά τη διδακτική διεπίδραση, όπου ο δικαστής και ο δάσκαλος, αντιστοίχως, μπορούν να καθορίσουν ποιος θα μιλήσει και τι θα πει. Ένα παράδειγμα συμμετρικού λόγου είναι μια συζήτηση μεταξύ δύο φίλων.

Μετάφραση Νίκος Γεωργίου

[3] **Κείμενο 3:** Bülow-Möller, A. M. 1989. *The Textlinguistic Omnibus: A Survey of Methods for Analysis*. Κοπεγχάγη: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, σελ. 58-60.
© Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck

2. Σύνοψη μεθόδων

Έχουμε εξετάσει ένα σημαντικό αριθμό διαφορετικών και εν μέρει επικαλυπτόμενων κριτηρίων για την ταξινόμηση των κειμένων σε είδη. Οι γενικές δυσκολίες φαίνεται να είναι οι εξής:

- α) είναι διαθέσιμος ένας καθαρός και αυστηρός διαχωρισμός σε λίγους, εύχρηστους τύπους, αλλά δεν είναι ούτε αξιόπιστος ούτε επαρκώς κατατοπιστικός,
- β) τα ακριβέστερης ρύθμισης συστήματα τείνουν να λειτουργούν με ανοιχτής τάξεως ή εντελώς τυχαία σύνολα κατηγοριών,
- γ) προκύπτει διαφορετική κατανόηση των φαινομένων ανάλογα με το σημείο εκκίνησης: κείμενα που μοιάζουν στη θεματολογία μπορεί να διαφέρουν στη λειτουργία, κείμενα με την ίδια λειτουργία μπορεί να διαφέρουν στις σχέσεις κοινωνικών ρόλων, κλπ.

Είναι επομένως φυσικό να επιδιώκουμε ένα συμβιβασμό που θα διατηρούσε τη σαφήνεια και θα χαρακτήριζε τις ομοιότητες μεταξύ κειμένων μέσα από έναν **συνδυασμό** κριτηρίων.

2.1. Υπάρχουν δύο προσεγγίσεις σε αυτό το εγχείρημα. Μία είναι να ξεκινήσουμε από ένα σύνολο γνωστών τύπων κειμένου (όπως το συμβόλαιο, το λεξικογραφικό λήμμα, η αγγελία θανάτου) και να τα συγκρίνουμε στη βάση των πλευρών εκείνων που φαίνονται σχετικές. Η άλλη προσέγγιση είναι να ξεκινήσουμε από τα γνωστά κριτήρια και να υποδιαιρέσουμε το σώμα των κειμένων, με στόχο να βρούμε ένα ή μερικά σε μια σαφώς ορισμένη κατηγορία την οποία θα μπορούμε τότε να ονομάσουμε.

Η διαφορά μπορεί να παραλληλιστεί με ένα μεγάλο τραπέζι γεμάτο λουλούδια. Υπάρχουν δύο τρόποι να τα ομαδοποιήσουμε, ανάλογα με τον σκοπό. Τον πρώτο τρόπο θα τον ονομάσουμε: η αρχή της ανθοδέσμης. Διαλέγεις ένα μάτσο ταιριαστών συντρόφων: εάν η επιλογή βασίζεται στο χρώμα, θα διαλέξεις τις καμπανούλες, τις γεντιανές, τα μη με λησμόνει και τους κύανους, γιατί είναι μπλε. Αν, από την άλλη μεριά, θέλεις η επιλογή σου να αντανakλά το φυσικό περιβάλλον, θα συνδέσεις τους κύανους με τις παπαρούνες και τις μαργαρίτες· ή μπορεί να διαλέξεις λουλούδια που έχουν στενή σχέση, προκειμένου να εστιάσεις στα χαρακτηριστικά που τα διαχωρίζουν, όπως τις βιολέτες και τους πανσέδες.

Η παραπάνω σύγκριση του Glässer [...] αποτελεί παράδειγμα δύο κειμένων με παρόμοιο «φυσικό περιβάλλον» ..., παρόμοιες σχέσεις ρόλων (ικανότητα), αλλά διαφορετικές σφαίρες (η πολιτική σε αντιπαράθεση με την πολιτισμική σφαίρα). Αυτή η αρχή ταξινόμησης φαίνεται

σε όλο της το εύρος στο έργο του Helmut Kunz (1979)· στο *Textkonstellationsmatrix* συγκρίνει παρόμοιους τύπους κειμένου, π.χ. ένα «εγχειρίδιο» και έναν «οδηγό χρήσης», χρησιμοποιώντας μια σταθερή ομάδα κλειστών ερωτήσεων, που επιδέχονται την απάντηση ναι ή όχι, για να απομονώσει τα διακριτικά τους χαρακτηριστικά.

Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός πως προκύπτουν να έχουν σχεδόν πανομοιότυπες κατανομές χαρακτηριστικών ως προς την *περίσταση*, όπως «γραπτό;» (ναι), «αυθόρμητο;» (όχι), «πρόσληψη μερική ή συνολική;» (ναι), «πρακτικός σκοπός;» (ναι) ή «προσωπική, κυρίως, πρόθεση;» (όχι). Ως προς τη *σχέση* ανάμεσα σε αποστολέα και αποδέκτη, και τα δυο προκύπτουν να είναι συλλογικά και ανώνυμα, αλλά υπάρχει διαφορά ανάμεσα στους παραγωγούς των κειμένων: για το εγχειρίδιο, ο παραγωγός του κειμένου δεν εργάζεται στο επάγγελμα, αντίθετα με τους συγγραφείς των οδηγιών χρήσης. Ως προς τις κειμενικές *λειτουργίες* και οι δύο τύποι θεωρούνται ως μη επιχειρηματολογικοί ή πειθούς ή εκφραστικοί· αλλά ενώ το εγχειρίδιο εμφανίζεται κυρίως ως *ενημερωτικό* και *περιγραφικό*, οι οδηγίες έχουν χαρακτήρα *κατευθυντικό* και *ρυθμιστικό* [...].

Ο Kunz κατατάσσει συναφή κείμενα σε διαφορετικούς τύπους, μόνο αν υπάρχουν αποκλίνοντα χαρακτηριστικά σε τουλάχιστον δύο από τις τρεις βασικές ομάδες.

Αυτή η σύγκριση θα προσδιορίσει επακριβώς τις διαφορές. Η τέχνη, φυσικά, βρίσκεται στο να γίνονται εξ αρχής οι σωστές ερωτήσεις· ένα κριτήριο όπως «ο παραγωγός του κειμένου δουλεύει για τον κατασκευαστή του εμπορεύματος» δεν θα ταίριαζε σε πάρα πολλούς τύπους· η ερώτηση διατυπώνεται λόγω του διαισθητικού προϋδεασμού πως στη συγκεκριμένη περίπτωση αυτή είναι πραγματικά μια διαφορά.

Μετάφραση Νίκος Γεωργίου

2.2.2. Ο ΕΚΦΡΑΣΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Περικλής Πολίτης

Ημερολόγια, αυτοβιογραφίες, αυθόρμητες ομολογίες, απολογίες, ευχές και κατάρες, ακόμη και σημειώματα πριν από αυτοκτονία (!), μα πάνω απ' όλα η άτυπη καθημερινή συνομιλία έχουν μελετηθεί ως αντιπροσωπευτικές μορφές εκφραστικού λόγου. Υπάρχουν, ωστόσο, και πιο συμβατικοποιημένες μορφές, που συνήθως εκφράζουν συναισθήματα και πεποιθήσεις ομάδων: τα θρησκευτικά σύμβολα πίστης, τα μανιφέστα, οι διακηρύξεις ανεξαρτησίας, τα συντάγματα και τα συμβόλαια. Όλα αυτά τα κείμενα επιβεβαιώνουν **την κεντρική λειτουργία του ατόμου και της υποκειμενικότητας**, αφού ο πομπός-ομιλητής/ συγγραφέας κυριαρχεί σε όλη τη διαδρομή ενός τέτοιου κειμένου και μέσα απ' αυτό οικοδομεί και εκφράζει την ατομικότητά του.

Το **περιεχόμενο** της αυτοέκφρασης (ή της συλλογικής έκφρασης) αποτελείται από συναισθηματικά και διανοητικά στοιχεία, που εξωτερικεύονται ύστερα από ενδοσκοπήση. Όμως, αυτοέκφραση χωρίς συγκεκριμένο σκοπό δεν νοείται, κι ας μοιάζει να είναι μια υπόθεση πολύ προσωπική και ιδιωτική και, άρα, ξένη προς τη δημοσιοποίηση. Τα προσωπικά ημερολόγια, για παράδειγμα, που θεωρούνται από τα πλέον εσωτερικά κείμενα, είναι γνωστό πώς ερωτοτροπούν με τη δημοσίευση ή, έστω, τη δημοσιοποίησή τους, στ' αλήθεια ψάχνοντας για κατάλληλο κοινό, τη στιγμή που καμώνονται ότι διασώζουν τα κρύφια από περίεργα μάτια. Γι' αυτό πρέπει να θεωρήσουμε την προσήλωση σε έναν (επικοινωνιακό) στόχο άμεσα συνυφασμένη με την έκφραση της υποκειμενικότητας ή της διυποκειμενικότητας. Ακολουθεί μέρος της εγγράφης της 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1944 από το προσωπικό ημερολόγιο του Γ. Σεφέρη (*Μέρες Δ'*), που επαληθεύει απόλυτα τα παραπάνω χαρακτηριστικά του «εξομολογητικού» λόγου:

...Συλλογίζομαι πως στο Κάιρο, μέσα στην αραπιά, τη βρώμα και την καβαλίνα, στα μεγάλα ξενοδοχεία και στους φριχτούς καφενέδες, αυτά τα χαλκεία κάθε ραδιουργίας και απάτης, μέσα σ' εκείνο το τοπίο το τόσο ξένο από την ψυχή μας, ήμασταν καλύτερα προφυλαγμένοι. Ζούσαμε με κλειστές τις μπουκαπόρτες την απάνθρωπη ζωή της προσφυγιάς. Εδώ είναι πιο δύσκολο ν' αμυνθείς. Είσαι στο κλίμα σου, στην ατμόσφαιρά σου, αφού είσαι στη Μεσόγειο, στην Ευρώπη. Κι έχεις τη ροπή ν' αφεθείς, να αισθανθείς σαν άνθρωπος που είσαι επιτέλους. Κάνεις να μισανόξεις ένα παράθυρο να μπει λίγος καθαρός αέρας και γεμίζεις βρωμόμυγες, τις άπειρες βρωμόμυγες τούτου του συρφετού των πολιτικατζήδων. Ίσως να είμαστε και κουρασμένοι. Ίσως η αντοχή που είχαμε όταν ξεκινήσαμε να έχει πια τριφτεί, ύστερ' από τόσον καιρό. Άθλια βαριές μέρες. Και το περίεργο, ποιος θα το πίστευε, τέτοιες μέρες.

Μπορεί να υπάρξει γενικό **οργανωτικό πρότυπο** του εκφραστικού λόγου, από τη στιγμή που αυτός είναι εξατομικευμένος; Η απάντηση είναι αρνητική για τις μη συμβατικοποιημένες μορφές (ημερολόγιο, αυθόρμητη ομολογία, απολογία κ.ά.). Στις περιπτώσεις αυτές έκφραση και δομή της έκφρασης ταυτίζονται. Αντίθετα, στις πιο τυπικές περιπτώσεις (πολιτικά μανιφέστα, διακηρύξεις δικαιωμάτων, συμβόλαια, κατευθυνόμενες συνεντεύξεις όπως του ασθενούς στον γιατρό του, ομολογίες δογμάτων κ.ά.) η συχνά μακράιωση παράδοσή τους έχει επιβάλει οργανωτικά πρότυπα που πρέπει υποχρεωτικά να ακολουθούνται. Γενικά, μπορεί να πει κανείς ότι η συλλογική έκφραση είναι πιο συμβατικοποιημένη (= μορφικά τυποποιημένη) από την ατομική, πιθανότατα επειδή έτσι μπορεί να εκφρασθεί αποτελεσματικά η συλλογική βούληση. Ακολουθεί (μέρος από την) *Προκήρυξη του ενωτικού δημοψηφίσματος του 1950*, που αφορούσε το ζήτημα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα (βλ. το συλλογικό *Θέματα Ιστορίας*, Β' Ενιάιου Λυκείου [επιλογή], ΟΕΔΒ 1998), ένα προσκλητήριο-διαμαρτυρία, που εκφράζει την αποστροφή των Κυπρίων προς την αποικιοκρατική πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας και καλεί τον κυπριακό λαό να διατρανώσει τη βούλησή του για ένωση με τη «μητέρα Ελλάδα». Στην προκήρυξη αυτή είναι ευδιάκριτη η προσχεδιασμένη (μη συμβατικοποιημένη) θεματική δομή και πολύ χαρακτηριστική η ποικιλία και η χρήση των τυπογραφικών στοιχείων, που, παράλληλα με τη συναισθηματική γλώσσα, αυξάνουν την αποτελεσματικότητά της:

ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΔΕΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ!
Την προσεχή Κυριακήν, 15ην Ιανουαρίου, 1950
η δούλη πατρίς σας Κύπρος σας καλεί
να εκτελέσετε το καθήκον σας

Προσέλθετε όλοι και όλες εις τους Ι. ναούς και θέσατε τιμητικώς την
υπογραφήν σας

ΕΙΣ ΤΟ

ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ ΤΗΣ ΕΘΝΑΡΧΙΑΣ
Διά να διαδηλώσετε ότι ο μοναδικός και ζωηρός πόθος σας είναι

Η ΕΝΩΣΙΣ ΚΑΙ ΜΟΝΟΝ Η ΕΝΩΣΙΣ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΣ ΕΛΛΑΔΟΣ κλπ.

Σ' όλα αυτά ας συνυπολογιστεί και η επίδραση των συνομιλιακών δεδομένων (αν, δηλαδή, ο εκφραστικός λόγος είναι μονολογικός, χωρίς συγκεκριμένους αποδέκτες, ή προϋποθέτει τη συμμετοχή και τις αντιδράσεις ενός ζωντανού ακροατηρίου) και των κοινωνικών συμφραζομένων (αν, για παράδειγμα, ο εκφραστικός λόγος παράγεται και «διανέμεται» σε επίσημη ή ανεπίσημη περίσταση επικοινωνίας), που μπορεί να επηρεάσουν την οργάνωση ακόμη και των πιο αυθόρμητων μορφών αυτοέκφρασης (σύγκρινε τον θρήνο-έκρηξη με το παραδοσιακό μοιρολόι στην τελετή της ταφής).

Η έκφραση της ατομικότητας είναι συνδεδεμένη και με **υφολογικούς δείκτες**. Πρώτ' απ' όλα, στην ατομική έκφραση μπορεί να ανιχνεύσει κανείς ιδιωματικές χρήσεις γλωσσικών μορφών ή σημασιών, δηλαδή ένα ιδιόλεκτο. Έτσι, η προσωπική «διαχείριση» πολλών σημασιών κάνει τον εκφραστικό λόγο πλούσιο σε συνδηλωτικές (= συναισθηματικές) σημασίες που δεν απαντούν στην κυρίαρχη γλωσσική ποικιλία. Με τον ίδιο τρόπο, στη συλλογική έκφραση μπορούμε να διαπιστώσουμε στοιχεία μιας κοινωνικής ποικιλίας ή υποποικιλίας, αφού οι κοινωνικές ομάδες που εξωτερικεύουν από κοινού τις επιδιώξεις και τα συναισθήματά τους αναγνωρίζουν τη συμβολική τους ταυτότητα σε μια τέτοια κοινωνική διάλεκτο. Έτσι, διακηρύξεις, διαμαρτυρίες ή ομολογίες εθνικών, θρησκευτικών ή πολιτικών ομάδων υιοθετούν μιαν αντίστοιχη ρητορική, που έχει διαμορφωθεί στη διαδρομή μιας σειράς παλιότερων «κειμένων» (διακηρύξεις ανεξαρτησίας, συντάγματα, θρησκευτικά κείμενα, πολιτικά μανιφέστα, προγράμματα κοινωνικής δράσης κ.ά.).

Άλλο γνώρισμα της εκφραστικής γλώσσας είναι η υψηλή περιληπτικότητα ή γενικευτικότητά της, η τάση της δηλαδή να προϋποθέτει κοινές με τον αναγνώστη/ ακροατή παραδοχές και να προβάλλει, όχι να αποδεικνύει, ισχυρισμούς. Αυτό εξηγείται από την αδιαφορία του ομιλητή/ συγγραφέα να υποβάλει σε έλεγχο τα τεκμήρια στα οποία στηρίζει τις αποφάνσεις του, αποφάνσεις συνήθως αξιολογικού και όχι περιγραφικού χαρακτήρα. Αυτό δείχνει ότι ο εκφραστικός λόγος σπάνια συγγενεύει με τη λογική πειθώ, γιατί είναι προσανατολισμένος στις ανάγκες του ομιλητή/ συγγραφέα και όχι του ακροατή/ αναγνώστη.

Από κείμενα προσωπικής έκφρασης δεν απουσιάζει η μεταφορική χρήση της γλώσσας, γιατί τα πράγματα συχνά ζωντανεύουν στη συνείδηση του συντάκτη και αποκτούν διαστάσεις προσώπων ή ηρώων, άρα και τις ιδιότητές τους, ενώ αντίστοιχα τα πρόσωπα «παγώνουν» και αποκτούν διαστάσεις αντικειμένων, καθώς το εγώ του ομιλητή/ συγγραφέα εσωτερικεύει και εν συνεχεία εκφράζει με τον δικό του (όχι αντικειμενικό) τρόπο τον κόσμο των προσώπων και των πραγμάτων.

Αλλά το πλέον χαρακτηριστικό γνώρισμα του εκφραστικού ύφους είναι ασφαλώς η χρήση του **πρώτου** προσώπου. Εννοώ το «εγώ» ως ατομικότητα που επενδύεται στο γραμματικό πρώτο ενικό πρόσωπο και το «εμείς» ως συλλογική ατομικότητα που επενδύεται στο γραμματικό πρώτο πληθυντικό πρόσωπο. Στις λιγότερο συμβατικές μορφές του εκφραστικού λόγου έχει διαπιστωθεί επαναληπτικότητα στη σύνταξη και αφθονία σύντομων φράσεων ακανόνιστου μήκους, κάτι που δεν απαντά σε μορφές θεσμοποιημένου εκφραστικού λόγου. Τέλος, σε όλες τις ποικιλίες εκφραστικών κειμένων αφθονούν γραμματικοί δείκτες των συναισθημάτων και των στάσεων του «εγώ», όπως η υποτακτική και η ευχετική έγκλιση ή ο υπερθετικός βαθμός

επιθέτων και επιρρημάτων. Αρκετούς από τους υφολογικούς δείκτες του εκφραστικού λόγου που μόλις απαριθμήσαμε μπορεί κανείς να αναγνωρίσει στο απόσπασμα από τις περιφημες *Σημειώσεις του Μάλτε Λάουριτς Μπρίγκε* του P. M. Ρίλκε (Γαλαξίας 1965):

Έκανα κάτι για το φόβο. Καθόμουν ολόκληρη τη νύχτα κι έγραφα, και τώρα είμαι τόσο κουρασμένος, όπως ύστερα από ένα μακρινό δρόμο, πάνω στα λιβάδια του Ούλσγκωρ. Είναι όμως δύσκολο να σκέπτεσαι πως όλα αυτά δεν υπάρχουν πια, πως στο παλιό απέραντο αρχοντικό κάθονται ξένοι. Μπορεί στο λευκό δωμάτιο, ψηλά στο αέτωμα, να κοιμούνται τώρα οι υπηρέτριες, να κοιμούνται το βαρύ τους, υγρόν ύπνο, από το βράδυ ως το πρωί. Και δεν έχεις κανένα και τίποτα και γυρίζεις μέσα στον κόσμο με μια βαλίτσα και μια κάσα βιβλία και κυρίως χωρίς περιέργεια. Τι ζωή είναι αυτή αλήθεια! Χωρίς σπίτι, άκληρος, χωρίς σκύλους. Να είχε κανείς τουλάχιστον τις αναμνήσεις του. Όμως ποιος τις έχει αυτές; Να ήταν εδώ τα παιδικά χρόνια, αυτά είναι θαμμένα. Ίσως πρέπει να γίνει γέρος κανείς, για να μπορέσει να τα πλησιάσει όλα αυτά. Σκέπτομαι καλά θα είναι να γίνω γέρος.

2.2.3. Ο ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΠΕΙΘΟΥΣ

Περικλής Πολίτης

Ίσως ο πιο αποτελεσματικός τρόπος να προσδιορίσει κανείς την επικράτεια της πειθούς είναι να απαριθμήσει ποικιλίες κειμένων που από την αρχαιότητα έχουν ενταχθεί σε αυτήν. Οι λόγοι των πολιτικών και εκείνοι των στρατιωτικών ηγετών, οι δικανικοί λόγοι –σήμερα θα λέγαμε οι αγορεύσεις των συνηγόρων και άλλων παραγόντων μιας δίκης–, το εκκλησιαστικό κήρυγμα και γενικά ο λόγος του προσηλυτισμού και της ιδεολογικής χειραγώγησης, οι διαφημίσεις και ορισμένα είδη δοκιμίου είναι οι πιο χαρακτηριστικές μορφές κειμένων/ λόγων πειθούς. Υπάρχουν, ωστόσο, και άλλες, λιγότερο τυπικές μορφές πειθούς, όπως οι τεχνικές πωλήσεων, η άτυπη διδασχή ηθικών και κοινωνικών κανόνων από τους γονείς προς τα παιδιά ή από τους δασκάλους προς τους μαθητές κ.ά. Το συνδετικό νήμα όλων αυτών των κειμένων είναι **η εστίαση του λόγου στο πρόσωπο του αποδέκτη**. Δεχόμαστε ότι στόχος της πειθούς είναι ο επηρεασμός του δέκτη, δηλαδή η ταύτιση πομπού–δέκτη. Αλλά ποιο είναι το περιεχόμενο αυτής της ταύτισης ή, καλύτερα, ταυτοποίησης που επιδιώκει κάθε κείμενο πειθούς;

Όπως ήδη έχει ειπωθεί, η πειθώ υλοποιείται μέσα από μια τριπλή αλλαγή που μπορεί να προκαλέσει ο λόγος του ομιλητή/ συγγραφέα στη συνείδηση του αποδέκτη του: α) αλλαγή **διανοητική**, αφού οδηγείται στο να δεχθεί την αλήθεια μιας θέσης που ως τότε δεν δέχονταν ή, έστω, να επιβεβαιώσει την αλήθεια μιας άλλης με την οποία δεν διαφωνεί, β) αλλαγή **συναισθηματική**, αφού η υιοθέτηση μιας θέσης συνοδεύεται κανονικά (ή και προετοιμάζεται) από τον αιχμαλωτισμό της ευμένειας του αποδέκτη, ευμένειας που στην προφορική πειθώ κερδίζεται με την κίνηση του σώματος, τη γοητεία του βλέμματος και τα παραγλωσσικά χαρακτηριστικά της εκφοράς του λόγου, και γ) αλλαγή **συμπεριφοράς**, αφού η πειθώ, όταν επιτυγχάνει το στόχο της, παρακινεί τον αποδέκτη σε συγκεκριμένη δράση (αλλαγή πολιτικού προσανατολισμού, υιοθέτηση νέων θρησκευτικών αντιλήψεων, διαμόρφωση αγοραστικής συμπεριφοράς κ.ά.).

Αλλά για να επιτύχει ένα κείμενο πειθούς αυτό τον τριπλό, **εξωκειμενικό** θα λέγαμε, στόχο, πρέπει πρώτα να ανταποκριθεί στους εξής **ενδοκειμενικούς** στόχους, που αντιστοιχούν στους παράγοντες του «επικοινωνιακού τριγώνου»: α) **ιδεολογική συνέπεια** σε ό,τι αφορά τον πομπό, γιατί ένα κείμενο πειθούς είναι κείμενο με θέση και ο ομιλητής/ συγγραφέας πρέπει αταλάντευτα να την υποστηρίξει μέχρι τέλους, αλλιώς καταρρέει όλο το εγχείρημα, β) **καταλληλότητα περιεχομένου και ύφους** σε ό,τι αφορά τον ακροατή/ αναγνώστη, γιατί η συνάφεια του αποδεικτικού υλικού προς το αντικείμενο της πειθούς και το αρμόζον για κάθε μορφή πειθούς ύφος είναι προϋποθέσεις απαραίτητες για την επίτευξη του επιδιωκόμενου στόχου, γ) **αξιοπιστία τεκμηρίων** σε ό,τι αφορά την αντιμετώπιση της πραγματικότητας, γιατί χωρίς την εγκυρότητα των γεγονότων, την αληθοφάνεια της προσωπικής (του πομπού) εμπειρίας και την πιστή μεταφορά πηγών και μαρτυριών κανείς λόγος δεν γίνεται πειστικός, και δ) **συνοχή** σε ό,τι αφορά το ίδιο το κείμενο, γιατί η κατανόηση και αποδοχή μιας θέσης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ευχερή παρακολούθησή της, που μόνο ένα συνεκτικό κείμενο επιτρέπει.

Η φυσιογνωμία ενός κειμένου πειθούς μπορεί να φωτισθεί και αντιστικτικά προς ένα επιστημονικό πληροφοριακό κείμενο: σε αντιδιαστολή προς το τελευταίο ο λόγος πειθούς διακρίνεται για την επιδίωξη αληθοφάνειας, την όχι εξαντλητική έρευνα των τεκμηρίων, τη «χαλαρή» χρήση συλλογιστικών εργαλείων, το αυξημένο ενδιαφέρον για την πρόσληψή του από τον αποδέκτη και γενικά το πρακτικό πνεύμα. Αυτό το τελευταίο κάνει ορισμένους μελετητές να μιλούν για **ηθική της πειθούς** και να φέγουν ένα λόγο/ κείμενο που επιδιώκει στόχους αμφίβολης ηθικής αξίας. Στη συνέχεια αντιπαραθέτουμε δύο μικρά κείμενα που αναφέρονται σε παρεμφερή ζητήματα, ένα απόσπασμα από δοκίμιο (του Γ. Θεοτοκά *Παράδοση και Ελληνικότητα*, βλ. Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ 1983) και μια παράγραφο από κοινωνιολογική μελέτη (του Θ. Βακαλιού *Η Ελλάδα στο σύγχρονο κόσμο*, βλ. Προβλήματα της κοινωνίας και του ανθρώπου, ΟΕΔΒ 1987), για να δειχθεί η διαφορά ανάμεσα στον δοκιμιακό λόγο, λόγο πειθούς, και τον αποδεικτικό λόγο ενός (έστω και εκλαϊκευτικού) επιστημονικού κειμένου:

- A.** Μα κι ύστερα απ' όλην αυτήν την διαδρομή που κάμαμε με λιγοστές φράσεις στο χώρο και στο χρόνο, μεγάλη θα ήταν η αφέλειά μας αν νομίζαμε ότι χαράξαμε τα τελειωτικά όρια της ελληνικότητας, ότι βρήκαμε τάχα το βασικό δόγμα που δεν μπορεί να το παραβεί η πνευματική ζωή της Ελλάδας δίχως ν' αναιρέσει τον εαυτό της. Γιατί ο Ελληνισμός ζει, άρα αλλάζει ολοένα σύσταση και μορφή, ανανεώνεται, αναπροσαρμόζεται σε καινούργιες περιστάσεις, αφομοιώνει καινούργιες επιδράσεις, ανακαλύπτει δρόμους που δεν περίμενε, φτιάχνει έργα πρωτότυπα, διαμορφώνει αντιπροσωπευτικούς τύπους αλλιώτικους από κείνους που ήξερε. Δεν υπάρχει λοιπόν, ούτε θα υπάρξει, όσο ο Ελληνισμός είναι ζωντανός, σύστημα κανόνων που να ρυθμίζει οριστικά πότε ένα έργο είναι ελληνικό και πότε δεν είναι. Ο μόνος κανόνας της ελληνικότητας που σηκώνει η δική μου τουλάχιστο συνείδηση είναι τούτος: ελληνικό είναι κάθε έργο που βγαίνει με ειλικρίνεια από τη ζωή, την καρδιά και τη σκέψη των ανθρώπων του έθνους μας.
- B.** Χαρακτηριστικό της σημερινής Ελλάδας είναι η ύπαρξη ενός συστήματος καταμερισμού της εργασίας με υπεραυξημένο τον τριτογενή τομέα, που δε δικαιολογεί το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, υπερδιογκωμένες τις δημόσιες υπηρεσίες και κυρίαρχη την τάση των ανθρώπων να καταλάβουν μια θέση στο δημόσιο. Έτσι ώστε τα 80 % των πτυχιούχων των ΑΕΙ να εργάζονται ως υπάλληλοι στο δημόσιο, με αποτέλεσμα οι περισσότεροι από αυτούς να ετεροαπασχολούνται και τελικά να αχρηστεύονται ως δυναμικό που έχει πάρει ανώτερη μόρφωση. Ο διογκωμένος τομέας των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, το υπεραυξημένο τμήμα των αυτοαπασχολούμενων, αλλά και το τμήμα των ανθρώπων με πολλαπλές βιοποριστικές δραστηριότητες, συμπληρώνουν την εικόνα μιας χώρας που βρίσκεται στην περιφέρεια των προηγμένων χωρών του καπιταλισμού.

Για την περιγραφή των εργαλείων που χρησιμοποιεί ο λόγος της πειθούς μπορούμε να στηριχθούμε στην αριστοτελική *Ρητορική*. Εκεί προτείνονται τρεις κατηγορίες «επιχειρημάτων» πειθούς: το επιχείρημα του *ήθους* (του ομιλητή), το επιχείρημα του *πάθους* (του ακροατή) και το *λογικό* επιχείρημα. Ειδικότερα: ο ομιλητής χρειάζεται να κτίσει τη δημόσια εικόνα του παρέχοντας διαπιστευτήρια ειλικρίνειας και αξιοπιστίας ως προσωπικότητα, δείχνοντας ότι η διάθεσή του απέναντι στο ακροατήριο είναι καλοπροαίρετη, ότι δηλαδή δεν αποσκοπεί σε παραπλάνησή του, και κερδίζοντας την εντύπωση ανθρώπου που κατέχει το θέμα του λόγου και μπορεί να το χειρισθεί αποτελεσματικά. «Πάθος» είναι τα συναισθήματα του κοινού. Το να γνωρίζει ο ομιλητής τα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του ακροατηρίου του –όταν αυτό είναι πολυπληθές– ή τα διανοητικά (γνώσεις, εμπειρίες, ενδιαφέροντα), βουλευτικά (ανάγκες, προσδοκίες, επιδιώξεις) και πραξιακά χαρακτηριστικά (στάσεις, συμπεριφορές, νοοτροπίες) –όταν το ακροατήριο είναι εξατομικευμένο– εγγυάται την αποτελεσματικότητα του λόγου. Λογικά εργαλεία της πειθούς είναι μορφές της επαγωγής και της παραγωγής. Τα παραδείγματα είναι δείγματα από την εμπειρική βάση που επιτρέπει στον ομιλητή να συναγάγει επαγωγικά συμπεράσματα. Τα ενθυμήματα και τα αξιώματα είναι παραδοχές παραγωγικού τύπου που στηρίζονται μόνο σε πιθανές προκείμενες, αφού η πειθώ δεν έχει αξιώσεις επιστημονικής εγκυρότητας. Ακολουθούν αποσπάσματα του κειμένου τριών διαφημίσεων, που εκμεταλλεύονται αντίστοιχα το ήθος του πομπού, το «πάθος» του δέκτη και το λογικό επιχείρημα:

A. Δημιουργούμε Οικονομικές Αξίες

Ο ΟΜΙΛΟΣ ΑΣΠΙΣ είναι μια από τις μεγαλύτερες οικονομικές δυνάμεις του τόπου μας, θεμελιωμένη σε άξιο ανθρώπινο δυναμικό και τεχνολογική υποδομή. Προσφέρει ένα πλήρες φάσμα ασφαλιστικών, τραπεζικών και επενδυτικών υπηρεσιών που ανταποκρίνονται στις ανάγκες του σύγχρονου ανθρώπου. Ο ΟΜΙΛΟΣ ΑΣΠΙΣ επενδύει για ένα καλύτερο αύριο, δημιουργώντας σημαντικές οικονομικές αξίες για τους πελάτες και τους μετόχους του.

Εμπνεόμαστε από Ανθρώπινες Αξίες

Λέξεις όπως Προστασία, Φροντίδα, Αξιοπιστία, Συνέπεια, καθοδηγούν το έργο μας, 55 χρόνια τώρα. Από το 1944 που ιδρύθηκε η ΑΣΠΙΣ ΠΡΟΝΟΙΑ, αναπτύσσουμε σχέσεις φιλίας με τους πελάτες μας, σχέσεις εμπιστοσύνης και διαφάνειας και συνδεόμαστε μαζί τους μ' έναν τρόπο μοναδικό. Στηριζόμαστε σε παραδοσιακές αξίες. Δεν είμαστε απλώς

**B. ΑΤΟΝΙΑ; ΕΞΑΣΘΕΝΙΣΗ; ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ ΚΟΠΩΣΗ; ΣΤΡΕΣ;
ΓΕΜΙΣΤΕ**

ΤΙΣ ΜΠΑΤΑΡΙΕΣ ΣΑΣ!

Οι απαιτήσεις της ζωής αυξάνονται συνεχώς και οι ρυθμοί της
Επιταχύνονται. Είναι το πρόβλημα της εποχής... Γι' αυτό

ΧΡΕΙΑΖΕΣΤΕ ΡΙΖΙΚΕΣ ΛΥΣΕΙΣ!

Μην αφήνετε την κόπωση να σας καταβάλλει

Γεμίστε τις μπαταρίες σας τώρα με μισό ποτήρι νερό και DUROBION

Ξαναβρείτε γρήγορα και εύκολα τη χαμένη σας

ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΧΩΡΙΣ ΠΑΡΕΝΕΡΓΕΙΕΣ!

Εξάλλου, το DUROBION το συνιστούν ανεπιφύλακτα οι ειδικοί

Γ. Γνωρίστε το νέο T28s, το ελαφρύτερο dual band, πιο κομψό κινητό τηλέφωνο που σχεδίασε ποτέ η Ericsson. Με πρωτοποριακή τεχνολογία εξαιρετικά λεπτής μπαταρίας λιθίου –πολυμερούς, εύκολο σύστημα «πλοήγησης» στο μενού, ενσωματωμένο σιωπηλό ειδοποιητή και δυνατότητα φωνητικής κλήσης, Δε μοιάζει με κανένα άλλο τηλέφωνο σε αυτόν τον πλανήτη. Ανοίξτε ένα, «παίξτε» μαζί του και ανακαλύψτε κι εσείς γιατί αποτελεί την επιλογή των ανώτερων μορφών ζωής σε όλο το σύμπαν.

Το *οργανωτικό πρότυπο* ενός ρητορικού λόγου που μας παραδίδεται από την αρχαία ρητορική, αν και δεν ανταποκρίνεται στη διάρθρωση όλων των κειμένων πειθούς (π.χ. της διαφήμισης), παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, γιατί η γενική χρησιμότητά του δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί. Δομικά τμήματα ενός κειμένου/ λόγου πειθούς είναι: η *εισαγωγή*, που παρουσιάζει το θέμα, τη σκοπιά από την οποία θα το αντιμετωπίσει ο ομιλητής και ταυτόχρονα αγωνίζεται να κερδίσει το ενδιαφέρον του ακροατηρίου, η *αφήγηση*, δηλαδή οι πληροφορίες για τη διαδρομή του θέματος-προβλήματος στο παρελθόν, η *βεβαίωση*, δηλαδή το αποδεικτικό και τεκμηριωτικό υλικό υπέρ της υποστηριζόμενης θέσης, η *ανασκευή*, δηλαδή η απόκρουση των αντίπαλων επιχειρημάτων, που ισχυροποιεί τη θέση του ομιλητή, και ο *επίλογος*, που επαναβεβαιώνει την ποιότητα των «επιχειρημάτων» που χρησιμοποιήθηκαν για την υποστήριξη της θέσης. Σχεδόν περιπεύει να αναζητήσει κανείς παραδείγματα εφαρμογής του οργανωτικού προτύπου ενός κειμένου πειθούς όπως ο ρητορικός λόγος. Το σύνολο των ρητορικών λόγων που μας έχουν διασωθεί από την κλασική αρχαιότητα με μικρές αποκλίσεις ακολουθεί το ανωτέρω πρότυπο. Ο πασίγνωστος *Υπέρ αδυνάτου* του Λυσία λόγος είναι ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα.

Η αρχαία ρητορική μας έχει κληροδοτήσει και ορισμένα *υφολογικά χαρακτηριστικά* του λόγου της πειθούς. Η *σαφήνεια* (κυριολεξία, αποφυγή πολυσημίας, ακριβής χρήση εννοιών-κλειδίων) έχει να κάνει με την αντικειμενική παρουσίαση του συζητούμενου θέματος, η *καταλληλότητα* έχει να κάνει με την προσαρμογή της γλώσσας του λόγου/ κειμένου στις απαιτήσεις του ακροατηρίου και της περιστασης επικοινωνίας, η *«ευπρέπεια»*, έχει να κάνει με την ικανότητα του ομιλητή να εξασφαλίσει με τη γλώσσα του μια θετική εντύπωση για το άτομό του, και η *ορθότητα* έχει να κάνει με την τήρηση των κανόνων που υποτίθεται ότι ρυθμίζουν τη γλώσσα της πειθούς. Τέλος, η πρόσφατη έρευνα του ύφους της πειθούς προτείνει και ορισμένους γραμματικούς δείκτες: τον μακροπερίοδο λόγο και την πυκνή υπόταξη, την υπεροχή των δηλωτικών προτάσεων και την ευδιάκριτη παρουσία ερωτήσεων, την κυριαρχία της οριστικής έγκλισης και τη σημαντική παρουσία των δυνητικών εγκλίσεων. Περιπτώ να προστεθεί και πάλι πόσο καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του ύφους παίζουν τα συνομιλιακά και κοινωνικά συμφραζόμενα ενός λόγου που εστιάζει το ενδιαφέρον του στον επηρεασμό του δέκτη. Επιλέγουμε ως παράδειγμα για τη μελέτη του «πειστικού» ύφους ένα μικρό κείμενο εκκλησιαστικής ρητορικής, και συγκεκριμένα μια *Διδαχή* του Κοσμά Αιτωλού (Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ 1981):

Τέκνα μου αγαπητά εν Χριστώ, διατηρήσατε γενναίως και ατρομήτως την ιεράν ημών θρησκείαν και την γλώσσαν των πατέρων, διότι αμφότερα ταύτα χαρακτηρίζουσι και την γλώσσαν των πατέρων, διότι αμφότερα ταύτα χαρακτηρίζουσι την φιλάτην ημών πατρίδα και άνευ τούτων το έθνος ημών

καταστρέφεται. Μην απελπισθήτε, αδελφοί μου, η Θεία Πρόνοια θέλει πέμψει μίαν
ημέραν την ουράνιον σωτηρίαν, ίνα φαιδρύνη τας καρδίας ημών προς
απαλλαγὴν εκ της ελεεινῆς καταστάσεως εν τη οποία ευρισκόμεθα.

2.2.4. Ο ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Περικλής Πολίτης

Όπως είδαμε, ο πληροφοριακός λόγος μπορεί να διακριθεί σε τυπικά πληροφοριακό, επιστημονικό και διερευνητικό. Επειδή οι δύο τελευταίες μορφές υπερβαίνουν τους διδακτικούς στόχους του σχολείου, θα περιοριστούμε στον τυπικά πληροφοριακό λόγο, δηλαδή τον λόγο που καταγράφει τη «γνωστή», τη «δεδομένη» πραγματικότητα (αν υπάρχει τέτοια) ή αναφέρεται σε συμβάντα προσιτά ή εύκολα ελέγξιμα από τον αναγνώστη/_ακροατή. Τα ειδησεογραφικά κείμενα των μέσων ενημέρωσης, τα λήμματα μιας εγκυκλοπαίδειας, οι άτλαντες, τα τεχνικά εγχειρίδια, πολλά από τα σχολικά εγχειρίδια κλπ. αποτελούν τυπικές περιπτώσεις πληροφοριακών κειμένων. Όλων αυτών των κειμένων στόχος είναι ο τρίτος παράγοντας του επικοινωνιακού τριγώνου, η φυσική/ κοινωνική πραγματικότητα και η περιγραφή της.

Η φύση του πληροφοριακού λόγου προσδιορίζεται από ένα **συντακτικό** (με την έννοια της «σύνταξης του κειμένου»), ένα **σημασιολογικό** και ένα **πραγματολογικό** συστατικό. Ειδικότερα: δεν υπάρχουν παρά μόνο συντεταγμένες πληροφορίες, γι' αυτό ο τρόπος οργάνωσής τους είναι συστατικό της φύσης τους. Συνήθως διακρίνουμε τη **θεματική** ομαδοποίηση πληροφοριακών στοιχείων (θεματικά κέντρα, μοτίβα, κοινοί τόποι) και την **ιεραρχική** ομαδοποίηση, δηλαδή ταξινόμηση πληροφοριακών στοιχείων με κριτήριο το πόσο σημαντικά είναι (βλ. το «ανεστραμμένο τρίγωνο» της δημοσιογραφίας ή τα οχτώ «αστέρια» μιας είδησης). Το σημασιολογικό συστατικό της πληροφορίας σχετίζεται με το ερώτημα της ποιότητας και της ποσότητας των πληροφοριών που μας δίνει ένα κείμενο. Η ποιότητα ενός πληροφοριακού κειμένου εξαρτάται από τη **γεγονοτικότητα** του [factuality], δηλαδή τη δυνατότητα επαλήθευσης των πληροφοριακών στοιχείων του, και τη **μη προβλεψιμότητα** [unpredictability] ή **αποκαλυπτικότητα**, δηλαδή τον βαθμό πιθανότητας των πληροφοριακών του αποφάνσεων. Η ποσότητα των πληροφοριακών στοιχείων, που εκφράζεται ως **περιεκτικότητα** ενός κειμένου, αποτιμάται με κριτήριο τον «ορίζοντα προσδοκιών» του «μέσου» ακροατή/_αναγνώστη. Το πραγματολογικό συστατικό της πληροφορίας έχει να κάνει με την «κατανάλωσή» της από το κοινό της. Το πολιτισμικό πλαίσιο και το καταστασιακό πλαίσιο (χώρος/ χρόνος «διανομής» των πληροφοριών, σύσταση και μέγεθος του κοινού κ.ά.) επηρεάζουν αποφασιστικά την ίδια της σύσταση μιας πληροφορίας.

Τα γνωστικά εργαλεία του πληροφοριακού λόγου ανιχνεύονται στη μελέτη του σημασιολογικού συστατικού. Η γεγονοτικότητα των πληροφοριών εξαρτάται από **γεγονοτικές αποφάνσεις** και **γνώμες**. Η αλήθεια των πρώτων ελέγχεται εύκολα (με άμεση παρατήρηση ή μέτρηση). Οι δεύτερες όμως επαληθεύονται δύσκολα, είτε γιατί οι πηγές και οι μαρτυρίες στις οποίες στηρίζονται οι προκείμενες τους δεν είναι προσιτές στον αποδέκτη της πληροφορίας (αν η γνώμη είναι επαγωγικό συμπέρασμα) είτε γιατί οι προκείμενες είναι αυθαίρετες αξιολογικές παραδοχές (αν η γνώμη είναι παραγωγικό συμπέρασμα). Είναι δύσκολο να υπάρξει γνωστικό εργαλείο μέτρησης της περιεκτικότητας, δηλαδή του βαθμού επάρκειας των πληροφοριών, ενός κειμένου. Το πλαίσιο των πιθανών γεγονοτικών προσδοκιών του αποδέκτη γύρω από ένα θέμα, που από ορισμένους μελετητές ονομάζεται **«σύμπταν του λόγου»**, δύσκολα μπορεί να θεωρηθεί αντικειμενικό μέτρο. Οι απαιτήσεις του αποδέκτη και της επικοινωνιακής περίπτωσης είναι οι τελικοί κριτές της περιεκτικότητας. Τέλος, γνωστικό εργαλείο της αποκαλυπτικότητας θα ήταν μια **«λογική του απρόβλεπτου»**. Γενικά, όσο πιο απρόβλεπτη είναι μια γεγονοτική απόφαση ή γνώμη τόσο περισσότερη πληροφορία μεταφέρει. Όμως, και πάλι το μέτρο του απρόβλεπτου είναι σχετικό: είναι το γνωστικό υπόβαθρο του αποδέκτη της πληροφορίας και το καταστασιακό πλαίσιο του πληροφοριακού λόγου. Αποφάνσεις-γεγονότα και αποφάνσεις-γνώμες αναγνωρίζονται εύκολα στη σχολιασμένη είδηση που ακολουθεί:

Η «μοναξιά» του γέροντα

Καταγράφεται –επιεικώς– ως ασυνήθιστο συμβάν. Μετά τη λήξη της προχθεσινοβραδινής εκδήλωσης της Ν.Δ. στο Ολυμπιακό Στάδιο της Αθήνας, μετά τα συνθήματα και τις επευφημίες, όταν τα φώτα έσβησαν και ο κόσμος αποχωρούσε αισιόδοξος για το εκλογικό αποτέλεσμα, κάποιοι, συγγενείς και φίλοι, «κάτι ξέχασαν» (!) στις εξέδρες του αχανούς γηπέδου. Ένα γέροντα, 88 χρονών, ο οποίος είχε έλθει με τους «δικούς του» ανθρώπους από την Καλαμάτα, για να δηλώσει «παρών». Ξημερώματα, ένας φύλακας του σταδίου άκουσε μια «εξαντλημένη» φωνή να καλεί σε βοήθεια. Ένα ζεστό τσάι, λίγη κουβέντα στάθηκαν αρκετά, ώστε ο «ξεχασμένος» ψηφοφόρος να βρίσκεται πάλι κοντά στους δικούς του. Είναι από τις περιπτώσεις που το όνομα του πρωταγωνιστή δεν προσθέτει πολλά σε ένα ιλαροτραγικό συμβάν μιας μακράς προεκλογικής περιόδου.

Επειδή τα γεγονότα δεν οργανώνονται από μόνα τους, δεν είναι δυνατόν να υπάρξει καθολικό **οργανωτικό πρότυπο** ενός πληροφοριακού κειμένου. Οποιαδήποτε οργανωτική αρχή θα πρέπει να μη συνδέεται με γεγονότα, να είναι άλλης φύσης. Έτσι, η χρονολογική σειρά των γεγονότων μας δίνει αφηγηματικά αποτελέσματα, η χωρική συσχέτιση γεγονότων μας δίνει περιγραφικά αποτελέσματα και ούτω καθεξής. Μ' άλλα λόγια, οι τρόποι αναπαράστασης του πραγματικού προσφέρονται για την οργάνωση των πληροφοριών. Επίσης, τα γεγονότα μπορούν να διευθετηθούν και με βάση τα δομικά πρότυπα άλλων ειδών λόγου: για παράδειγμα, ένα κείμενο πειθούς «υποχρεώνει» τα γεγονότα να πάρουν τη θέση τους σε τέτοια σημεία του κειμένου, που να διευκολύνουν την αποτελεσματικότητα της πειθούς. Το ίδιο συμβαίνει και με ένα κείμενο προσωπικής έκφρασης όπως η επιστολή σε φιλικό πρόσωπο. Ακολουθεί ένα τυπικό πληροφοριακό λήμμα, που οργανώνεται απαντώντας στα ερωτήματα του χρόνου (ανακάλυψης του αντικειμένου), του χώρου (όπου διαδόθηκε η χρήση του), του σκοπού (για τον οποίον επινοήθηκε) και της κοινωνικής λειτουργίας του (*Εικαστικά* Α' Ενιαίου Λυκείου, ΟΕΔΒ 1998) :

Η ΠΙΣΤΩΤΙΚΗ ΚΑΡΤΑ

Το 1891 η American Express επινοεί το τσεκ ταξιδιού (traveller's cheque), για να διευκολύνει όσους ταξιδεύουν. Αυτό το σύστημα το υιοθέτησε γρήγορα όλη η Ευρώπη. Η κάρτα είναι μια απομίμηση του χρήματος με συμβολική λειτουργία. Η πραγματική του αξία εκμηδενίζεται. Το «πλαστικό χρήμα» βάζει μια μεταγενέστερη ημερομηνία πληρωμής, και έτσι όλοι γινόμαστε καταναλωτές ξεχνώντας ότι θα δώσουμε πίσω τα χρήματα με προσαύξηση.

Αν η έμφαση δοθεί στην αποκαλυπτικότητα των πληροφοριών, χρειαζόμαστε ένα πρότυπο που να διατάσσει τις πληροφορίες κατά σειρά φθίνοντος ενδιαφέροντος, δηλαδή πρώτα οι πιο αποκαλυπτικές και εντυπωσιακές και εν συνεχεία οι πιο αδιάφορες και ασήμαντες πληροφορίες. Τέτοιο πρότυπο είναι το «ανεστραμμένο τρίγωνο» του δημοσιογραφικού λόγου, που επιδιώκει τον εντυπωσιασμό του αναγνώστη/ ακροατή τοποθετώντας στην αρχή της είδησης την πιο «σοκαριστική» πληροφορία. Αν, πάλι, η έμφαση δοθεί στην πληροφοριακή περιεκτικότητα ενός κειμένου, τότε χρειαζόμαστε ένα πρότυπο 'συμπαντικού' τύπου. Τέτοιο πρότυπο είναι τα γνωστά πέντε W (*who* 'ποιος', *what* 'τι', *where* 'πού', *when* 'πότε', *why* 'γιατί') της δημοσιογραφίας, που προμηθεύουν όλο το απαιτούμενο, αλλά ταυτόχρονα και στοιχειακό, πληροφοριακό υλικό για τη σύνταξη μιας είδησης. Σωρεία ειδήσεων, όπως αυτή που παρατέθηκε πιο πάνω, εφαρμόζουν ένα από τα δύο οργανωτικά πρότυπα ή και τα δύο συνδυασμένα.

Το **ύφος** του πληροφοριακού λόγου είναι το **απλό** ύφος σε αντίθεση με το επιτηδευμένο ύφος του λόγου πειθούς ιδιαίτερα. Είναι η ίδια η φύση του πληροφοριακού λόγου που επιβάλλει την απλότητα στην γλωσσική απόδοση των πληροφοριών. Η έρευνα έχει επισημάνει μια σειρά από σημασιολογικά γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν το ύφος πληροφοριακών κειμένων. Σε τυπικά πληροφοριακά κείμενα απουσιάζει το επιστημονικό λεξιλόγιο και οι νεολογισμοί. Όταν πρέπει να χρησιμοποιηθούν αφηρημένες έννοιες, αυτές εκλαϊκεύονται. Επίσης, αποφεύγονται οι συνδηλωτικές σημασίες, γιατί οι πληροφορίες πρέπει να αποδίδονται με γλώσσα που κυριολεκτεί. Για τον ίδιο λόγο παρατηρείται πολύ περιορισμένη χρήση σχημάτων λόγου.

Διαπιστώνεται εκτεταμένη χρήση συνωνύμων, που γενικά προφυλάσσει από τις επαναλήψεις, αλλά σε μεγάλες δόσεις καταντά αρρώστια (για παράδειγμα, η «συνωνυμομανία» κάποιων δημοσιογράφων).

Εκτός από σημασιολογικά έχουν απομονωθεί και γραμματικά χαρακτηριστικά του πληροφοριακού ύφους. Αποφεύγεται η χρήση πρώτου προσώπου, του προσώπου που σημαδεύει κείμενα προσωπικής/ συλλογικής έκφρασης, γιατί σε τυπικά πληροφοριακά κείμενα ο κομιστής των πληροφοριών έχει δευτερεύουσα σημασία. Το μήκος των προτάσεων γενικά είναι μέτριο, αφού δεν προτιμώνται προτασιακές δομές με συστατικά επιπλέον των βασικών (ΟΦ–υποκείμενο/ ΡΦ–κατηγορήμα, δηλαδή το ρήμα και τα υποχρεωτικά ή προαιρετικά συμπληρώματά του). Αυτό σημαίνει ότι αποφεύγεται ο υποτεταγμένος λόγος, που απαντά συχνά σε κείμενα πειθούς, επειδή αυτό που προέχει είναι η κατάθεση των πληροφοριών και όχι η ένταξή τους σε πλαίσιο λογικών σχέσεων (προϋποθέσεων, αιτιολόγησης κ.ά.). Απόρροια του γνωρίσματος αυτού είναι και η απλουστευμένη στίξη. Παράλληλα, αποφεύγεται και η μακροσκελής παράταξη, που επιμηκύνει άκομψα τον λόγο και δίνει στον αποδέκτη την εντύπωση της συσσώρευσης πληροφοριών. Τέλος, η χρήση επιθέτων είναι περιορισμένη, γιατί τα («κοσμητικά», δηλαδή τα αξιολογικά) επίθετα μετατρέπουν τα (αδιαμφισβήτητα) γεγονότα σε (αμφισβητούμενες) γνώμες.

Από τους πραγματολογικούς παράγοντες που επηρεάζουν το ύφος του πληροφοριακού λόγου πρέπει να μνημονεύσουμε ιδιαίτερα τον διάλογο επικοινωνίας (σύγκρινε το ύφος μιας είδησης στον τύπο και την τηλεόραση) και τους αποδέκτες (σύγκρινε την ειδησεογραφία μιας «σοβαρής» και μιας λαϊκίστικης εφημερίδας).

Τα κυριότερα από τα γραμματικά γνωρίσματα του «πληροφοριακού» ύφους μπορούν να αναγνωριστούν στο απόσπασμα που ακολουθεί –προέρχεται από σχολικό εγχειρίδιο Γεωγραφίας:

Η Γη δέχεται στην επιφάνειά της διαφορετικό ποσό ηλιακής ενέργειας, που μειώνεται όσο προχωρούμε από τον ισημερινό προς τους πόλους. Με βάση το ποσό αυτό η γη χωρίζεται σε διαφορετικές κλιματικές ζώνες. Η κλιματική αυτή διαίρεση δεν είναι απόλυτη. Σε κάθε ζώνη έχουμε ποικιλία κλιματικών συνθηκών, ανάλογα με τη μορφολογία, το υψόμετρο και άλλους παράγοντες κάθε περιοχής που ανήκει σε μια από τις ζώνες, π.χ. στα τροπικά κλίματα είναι δυνατό να συναντήσουμε τροπικό δάσος, λειβάδια με ψηλό χόρτο (σαβάνα) αλλά και θερμή έρημο. Η ίδια κλιματική διαίρεση που γίνεται με βάση το γεωγραφικό πλάτος, γίνεται και με βάση το υψόμετρο. Η μεγαλύτερη ποικιλία κλιματικών συνθηκών παρουσιάζεται στα εύκρατα κλίματα. Μερικές περιοχές σ' αυτή τη ζώνη βρίσκονται στο εσωτερικό των ηπείρων και έχουν ηπειρωτικό τύπο κλίματος, άλλες περιοχές βρίσκονται κοντά σε θάλασσα και επηρεάζονται απ' αυτή. Ένα τέτοιο τυπικό κλίμα είναι το μεσογειακό.

2.2.5. Ο ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Περικλής Πολίτης

Η θεωρητική φύση της **λογοτεχνίας** [1] αποτέλεσε ένα από τα πιο πολυσυζητημένα προβλήματα στην ιστορία του δυτικού πολιτισμού. Είναι αδύνατο αλλά και αναποτελεσματικό να προσπαθήσει κανείς να διεξέλθει, στα πλαίσια ενός εισαγωγικού κειμένου, έστω και τις πιο αντιπροσωπευτικές από τις θεωρίες που έχουν διατυπωθεί από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας σχετικά με την «οντολογία» της λογοτεχνίας. Μπορούμε, ωστόσο, να κατατάξουμε τις θεωρίες αυτές σε τέσσερις μεγάλες κατηγορίες, που αντιστοιχούν στους γνωστούς θεμελιώδεις παράγοντες κάθε επικοινωνιακής περίπτωσης. Έχουμε, λοιπόν, προσεγγίσεις που αντιμετωπίζουν τη λογοτεχνία ως όχημα προσωπικής έκφρασης του **καλλιτέχνη**, προσεγγίσεις που βλέπουν τη λογοτεχνία ως μέσο μετάδοσης ενός χρήσιμου μηνύματος στο **αναγνωστικό κοινό**, προσεγγίσεις που την περιγράφουν ως καθρέφτη της **πραγματικότητας** και, τέλος, προσεγγίσεις που εστιάζουν στη δομή του λογοτεχνικού έργου ως **αντικείμενου**.

Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει «εκφραστικές» προσεγγίσεις του λογοτεχνικού έργου, οι οποίες, υποβαθμίζοντας όλους τους υπόλοιπους παράγοντες, συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στην έκφραση της **ατομικότητας**, κυρίως των συναισθημάτων, του συγγραφέα. Η έμπνευση του δημιουργού, η διαίσθησή του και η χαλάρωση του ελέγχου της λογικής έχουν πρωτεύουσα σημασία για την αναγνώριση της ταυτότητας του έργου, επειδή το δημιούργημα θεωρείται παιδί του δημιουργού του. Το αναγνωστικό κοινό, η πραγματικότητα αναφοράς και το έργο ως καλλιτεχνική δομή ελάχιστη σημασία έχουν. Ήταν αναμενόμενο οι προσεγγίσεις αυτές να ενδιαφερθούν κυρίως για τη βιογραφία και το ψυχολογικό υπόβαθρο των συγγραφέων ως πραγματικών προσώπων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η σχολική ανάγνωση του λογοτεχνικού έργου όχι σπάνια εξαναγκάζεται να κάνει μια πρώτη στάση στο ληξιαρχείο, πριν καταπιαστεί με το ίδιο το έργο.

Η κριτική που ασκήθηκε στις «εκφραστικές» θεωρίες αναρωτήθηκε αν μέσα από μια τέτοια οπτική είναι δυνατό να αντιδιαστείλει κανείς τη συναισθηματική έκφραση του λογοτέχνη προς κάθε άλλο είδος γλωσσικής έκφρασης συναισθημάτων (π.χ. τα αυτοεκφραζόμενα συναισθήματα του αφηγητή και των ηρώων ή τα αφηγούμενα συναισθήματα), επίσης, αν οι «εκφραστικές» θεωρίες προσφέρουν **καν** κριτήρια ανάγνωσης της λογοτεχνίας και αν η λογοτεχνική έκφραση συναισθημάτων διαφέρει από την καθ' οιονδήποτε τρόπο (= μη καλλιτεχνική) έκφραση συναισθημάτων, αφού η μορφή της λογοτεχνικής έκφρασης (συναισθημάτων) θεωρείται άνευ σημασίας.

Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει «πραγματολογικές» προσεγγίσεις, οι οποίες υπογραμμίζουν με έμφαση τον παράγοντα «αναγνωστικό κοινό». Ενώ οι προηγούμενες προσεγγίσεις χαρακτηρίζονται από ένα είδος ψυχολογισμού, αυτές διακρίνονται για τον «ωφελιμισμό» τους, αφού αναζητούν ηθικό ή κοινωνικό «μήνυμα» και πρακτικό αποτέλεσμα σε κάθε λογοτεχνικό έργο. Χαρακτηριστική περίπτωση «φρονηματιστικής» ερμηνείας της λογοτεχνίας συνιστά δυστυχώς ακόμη η σχολική πρακτική του οικείου μαθήματος. Πετυχημένο έργο είναι αυτό που πείθει συναισθηματικά και διανοητικά τον «οικουμενικό» αναγνώστη (το είδωλο του «μέσου» αναγνώστη), με αποτέλεσμα να υπεγείρει και τη θετική συναισθηματική του ανταπόκριση.

Η κυριότερη κριτική που δέχθηκαν οι τέτοιοι είδους προσεγγίσεις υπογραμμίζει τη σύγχυση (ανάμεσα στα είδη λόγου) που μπορεί να προκαλέσει η ταύτιση της λογοτεχνίας με την μετάδοση συναισθημάτων και την πειθώ. Εξάλλου, η αδιαφορία που επιδεικνύεται για τη λογοτεχνική μορφή μας αφήνει με πολλά ερωτηματικά για το τι θεωρείται καλλιτεχνική έκφραση συναισθημάτων και ιδεών, όπως συμβαίνει και με τις «εκφραστικές» προσεγγίσεις.

Η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει τις «μμητικές» προσεγγίσεις, σύμφωνα με τις οποίες αυτό που κάνει το λογοτεχνικό έργο αντικείμενο καλλιτεχνικό είναι η μίμηση της πραγματικότητας. Ιδιαίτερα ο ρεαλισμός και ο νατουραλισμός είναι τα ρεύματα που κατεξοχήν στοιχούν στην προσέγγιση αυτή. Η έκφραση ατομικών συναισθημάτων, η φροντίδα για τη μορφή του έργου και η μετάδοση μηνύματος στον αναγνώστη είναι απλά συμπληρώματα της καλλιτεχνικής

διεργασίας, που στηρίζεται στη μίμηση. Αλλά τι της πραγματικότητας μιμείται το λογοτεχνικό έργο; Πώς διακρίνεται η λογοτεχνική από άλλα είδη μίμησης; Και είναι άραγε αρκετή η μίμηση της πραγματικότητας, για να προκύψει ένα καλλιτεχνικό αντικείμενο;

Οι προσεγγίσεις που αντιμετωπίζουν το λογοτεχνικό έργο ως «κλειστό» αντικείμενο δημιουργίας χαρακτηρίζονται συνήθως «δομιστικές» ή «φορμαλιστικές». Οι βασικές παραδοχές τέτοιων προσεγγίσεων είναι: ότι το λογοτεχνικό έργο είναι προϊόν ή αντικείμενο δημιουργίας «εκ του μηδενός», δηλαδή μιας δημιουργίας που δεν αντιγράφει την πραγματικότητα αλλά την κτίζει εξ υπαρχής, δημιουργώντας ένα παραξένισμα στον αναγνώστη, ακριβώς επειδή τον υποχρεώνει να αναπτύξει καινούργια αισθητήρια, ότι οι δομές και η μορφή του έργου, που συνιστούν «παρεκκλίσεις» από την ομιλούμενη γλώσσα, έχουν πρωτεύουσα σημασία για την παραγωγή και την πρόσληψή του από το κοινό του, ότι ο καλλιτέχνης πρέπει να αντιμετωπίζεται ως προσωπικός δημιουργός και ότι η απόλαυση του κειμένου είναι το πρώτο αίτημα της λογοτεχνίας σε σχέση με τους αποδέκτες της. Εφόσον η λογοτεχνία αντλεί από την πραγματικότητα, η μίμηση είναι αναπόφευκτη. Όμως, δεν είναι φωτογραφική απεικόνιση της πραγματικότητας, είναι αναπαράσταση μορφολογικά επεξεργασμένη.

Ούτε οι προσεγγίσεις αυτές απέφυγαν την επίκριση, αν και συγκριτικά με τις προηγούμενες είναι οι πιο ολοκληρωμένες. Η κύρια κατηγορία είναι αυτή που διατυπώθηκε και εναντίον του δόγματος «η τέχνη για την τέχνη», ότι δηλαδή η αντιμετώπιση του λογοτεχνικού έργου ως κλειστού σύμπαντος διαγράφει εντελώς την πραγματικότητα που το τροφοδότησε και την ανατροφοδότηση από το κοινό που θα το «καταναλώσει». Μ' άλλα λόγια, κάθε φορμαλιστική προσέγγιση ενδιαφέρεται για το λογοτεχνικό κείμενο και όχι για τον λογοτεχνικό λόγο ως συνολική επικοινωνιακή πρακτική.

Αν ο υψηλότερος στόχος της λογοτεχνίας είναι η πρόκληση αισθητικής απόλαυσης, τότε αυτή δεν μπορεί να προκύπτει τυχαία. Εργαλεία της είναι οι τεχνικές δόμησης του λογοτεχνικού έργου. Βέβαια, κάθε γλωσσική δομή **δεν** προκαλεί αισθητική απόλαυση. Είναι, λοιπόν, απαραίτητο να αντιδιαστέλλουμε τις αισθητικές από τις μη αισθητικές δομές. Προκαταρκτικά μπορούμε να πούμε ότι η ζύμη της λογοτεχνικής απόλαυσης συνδέεται με την έμπνευση του δημιουργού και την επινόηση νέων δομών ή την επεξεργασία παλαιών. Πάντως, δεν είναι οι παραδοσιακές περιγραφές λογοτεχνικών δομών (μέτρο, ρυθμός, ομοιοκαταληξία, παρήχηση, στροφικά συστήματα) ή τεχνικών (εικονοποιία, συμβολισμός, ειρωνεία) που μας προσφέρουν το κλειδί της αποκρυπτογράφησης των αισθητικών δομών. Αν υπάρχει ένα τέτοιο κλειδί, αυτό βρίσκεται σε ολιστικές ερμηνείες της λογοτεχνικής απόλαυσης, όπως για παράδειγμα η αριστοτελική θεωρία των αιτίων, που δεν αφήνει τίποτε στην τύχη σε ό,τι αφορά τη δόμηση του λογοτεχνικού έργου. Το περιεχόμενο του έργου είναι η **υλική** του αιτία, η οποία «υφίσταται» την επενέργεια της **μορφικής** αιτίας, δηλαδή της ειδικής μορφολογικής επεξεργασίας. Ο δημιουργός, που είναι υπεύθυνος για τη διαμόρφωση της κατάλληλης δομής είναι η **αποτελεσματική** αιτία και η αισθητική απόλαυση του αποδέκτη είναι η **τελική** αιτία της λογοτεχνικής δημιουργίας.

Για να αντιληφθούμε τη φύση μιας λογοτεχνικής δομής, πρέπει πρώτα να ξέρουμε τι είναι αυτό που δομείται. Κι αυτό που δομείται είναι μορφή και περιεχόμενο μαζί, μια **σημαίνουσα μορφή**, γιατί το ένα δεν μπορεί να υπάρξει χωριστά από το άλλο. Η γλωσσική (φωνήματα, μορφήματα, συντάξεις και σημασίες) και η μη γλωσσική (χαρακτήρες ηρώων, συναισθήματα, πράξεις, ιδέες και αξίες) ύλη της λογοτεχνίας δεν διαφέρει από την ύλη των άλλων ειδών λόγου. Αυτό που διαφέρει είναι ο τρόπος μορφοποίησής της. Η οργάνωση του λογοτεχνικού έργου δίνει –όσο κανένα άλλο είδος λόγου– προτεραιότητα στις δομές, οι οποίες έχουν οριζόντια διάταξη και ενότητα, λόγω της γραμμικότητας του λόγου, συγκρατούνται όμως από την κάθετη ενότητα, που κατεσχούν υλοποιεί το μορφικό αίτιο ενός έργου και επιτρέπει την εσωτερική συνομιλία των μερών με το σύνολο. Μια τέτοια οργάνωση έχει ως αποτέλεσμα τη **διαφορετικότητα της λογοτεχνικής γλώσσας** σε σύγκριση με την καθημερινή, διαφορετικότητα ήχων, σημασιών αλλά και προσώπων και καταστάσεων, εντέλει θεμάτων. Και έτσι μπαίνουμε στην επικράτεια του ύφους.

Το λογοτεχνικό ύφος είτε ως **παρέκκλιση** από το ύφος της καθημερινής συνομιλίας είτε ως **γλωσσική δομή** έχει συγκεντρώσει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον των μελετητών της λογοτεχνίας. Το μόνο που μπορεί κανείς να επισημάνει σχετικά με το λογοτεχνικό ύφος στα όρια ενός

μικρού άρθρου είναι τα επίπεδα ανάλυσής του. Η μελέτη των επιπέδων αυτών οδηγεί σε εσωτερικές διαφοροποιήσεις (από έργο σε έργο ή από λογοτέχνη σε λογοτέχνη) ή διαφοροποιήσεις του λογοτεχνικού ύφους από το ύφος άλλων ειδών λόγου. Μπορεί, λοιπόν, το ύφος του λογοτεχνικού έργου να αναλυθεί σε **φωνολογικό** (συνδυασμοί φωνημάτων), **γραμματικό** (συνδυασμοί γραμματικών κατηγοριών), **συντακτικό** (προτασιακές ποικιλίες), **ρυθμολογικό** (επιτονισμός) και **μεταγλωσσικό** επίπεδο (χώρος, χρόνος, πλοκή μύθου). Μπορεί, επιπλέον, να μελετηθεί και μέσα στα εποχικά, πολιτισμικά και καταστασιακά του συμφραζόμενα, γιατί το ύφος διαμορφώνεται και από εξωγλωσσικούς παράγοντες, όπως είδαμε να γίνεται και στα άλλα είδη λόγου.

[1] **Κείμενο 1:**

Ελένη Μπακαγιάννη

Σημειώσεις για το θέμα «γλώσσα και λογοτεχνία»

Poetic form is the organised coercion of language
R. Jakobson, "O cheshskom stikhe", 1923

Τί είναι λογοτεχνία; Ας δεχτούμε ως προκαταρκτική παραδοχή την απάντηση ότι λογοτεχνία είναι η τέχνη των λέξεων (Todorov), η ρηματική τέχνη (Jakobson) ή, αλλιώς, η τέχνη της γλώσσας. Αναγνωρίζουμε έτσι την ίδια στιγμή ότι ο ορισμός της λογοτεχνίας εξαρτάται και από ζητήματα όπως τί είναι τέχνη και τί είναι γλώσσα.

Σχετικά με το πρώτο ερώτημα, θεωρώ βοηθητικό να αναφερθώ σε κάποιες επισημάνσεις που κάνει ο ρώσος κριτικός Victor Shklovsky στο άρθρο του «Η τέχνη ως τεχνική» (1924). Ο Shklovsky ξεκινάει από την παρατήρηση ότι σύμφωνα με τους νόμους της ανθρώπινης αντίληψης, οι πράξεις που επαναλαμβάνονται περνάνε στο χώρο της συνήθειας (βλ. 1). Την πρώτη φορά που ερχόμαστε σε επαφή με ένα αντικείμενο (το βλέπουμε, το αγγίζουμε κλπ.), που βιώνουμε μια κατάσταση, που εκτελούμε μια πράξη, καταγράφουμε μια σημαντική, άμεση αίσθηση. Με την επανάληψη, η έκπληξη υποχωρεί και η επαφή, η κατάσταση ή η πράξη αυτή χάνει το νόημα που έχει από μόνη της και τελικά γίνεται αυτόματη. Το αντικείμενο από ξένο γίνονται γνωστό, δικό μας και δεδομένο. Δεν το αντιλαμβανόμαστε όπως είναι, αλλά όπως γνωρίζουμε ότι είναι (βλ. 2).

Ο ρόλος της τέχνης, κατά τον Shklovsky, είναι να επαναφέρει την πρώτη, σωματική και βιωματική επαφή που είχαμε με τα αντικείμενα, πριν αυτά καταγραφούν στη συνείδησή μας ως γνωστά· είναι η άρση της συνήθειας (βλ. 3).

Αυτό το κατορθώνει η τέχνη με τον γενικό μηχανισμό που ο Shklovsky ονομάζει **ανοικείωση**. Η τεχνική της ανοικείωσης σε γενικές γραμμές μας παρουσιάζει τα γνωστά, **οικεία** αντικείμενα σαν άγνωστα και διαφορετικά. Αναφέρω εδώ ένα πολύ πρόχειρο παράδειγμα, το έργο του Andy Warhol με τίτλο *Campbell's Soup*. Στον πίνακα αυτό ο θεατής θανατώνει με "μικροία μια Πονσέοβα

1. ...Εάν θελήσουμε να εξετάσουμε τους γενικούς νόμους της αντίληψης, βλέπουμε ότι η αντίληψη, καθώς γίνεται συνήθεια, γίνεται αυτόματη. Έτσι, για παράδειγμα, όλες οι συνήθειές μας υποχωρούν στην περιοχή του υποσυνείδητα αυτοματικού. Αν θυμηθεί κανείς την αίσθηση της πρώτης φοράς που κράτησε ένα στυλό, ή που μίλησε σε μια ξένη γλώσσα, και τη συγκρίνει με την αίσθηση της χιλιοστής φοράς που το έκανε αυτό, θα συμφωνήσει μαζί μας...
Shklovsky, 1924, Η τέχνη ως τεχνική.

2. ...Δεν αντιλαμβανόμαστε το οικείο, δεν το βλέπουμε, αλλά το αναγνωρίζουμε. Δεν βλέπουμε τους τοίχους του δωματίου μας, μας είναι τόσο δύσκολο να

Στον πίνακα αυτό ο θεατής αναγνωρίζει με ευκολία μια κονσέρβα έτοιμης σούπας από αυτές που ο αμερικανός καταναλωτής, τουλάχιστον, συναντά καθημερινά στα ράφια του σούπερ μάρκετ. Το έργο απομονώνει την κονσέρβα από το περιβάλλον της, την τοποθετεί σε λευκό φόντο και την μεγεθύνει, ζητώντας να γίνει το κέντρο της προσοχής μας. Η ανοικείωση βέβαια λειτουργεί με πολλούς τρόπους. Κύριο χαρακτηριστικό της είναι το παραξένισμα του δέκτη, η τοποθέτησή του απέναντι σε μια κατάσταση που δυσκολεύεται να αναγνωρίσει αυτόματα, με βάση το αποθεματικό των παραστάσεων που έχει καταγράψει ως γνωστές (βλ. 4). Είναι, τελικά, μια έκκληση για ενεργοποίηση των αισθήσεων και της άμεσης, βιωματικής σχέσης με τα πράγματα.

Επιστρέφουμε τώρα στην πρώτη μας παραδοχή (θυμίζω: ο ορισμός της λογοτεχνίας εξαρτάται και από ζητήματα όπως τί είναι τέχνη και τί είναι γλώσσα). Για την παρούσα διερεύνηση μπορούμε να απομονώσουμε στο σημείο αυτό τη χρήσιμη διαπίστωση –που προκύπτει από τα παραπάνω– ότι υπάρχει κάποια είδους σχέση ανάμεσα στους όρους *γλώσσα* και *λογοτεχνία*: είναι προφανές ότι το βασικό υλικό της λογοτεχνίας είναι η γλώσσα, όπως το βασικό υλικό της μουσικής είναι οι ήχοι, το βασικό υλικό του κινηματογράφου είναι οι εικόνες κ.ο.κ.

Κάθε τέχνη λοιπόν έχει τα υλικά της. Στη λογοτεχνία η ανοικείωση επιτυγχάνεται βασικά μέσω της γλώσσας (βλ. 5). Για παράδειγμα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η φράση *κινήθηκα προς το παγωμένο λευκό κέντρο του δωματίου* προκαλεί στο πρώτο της άκουσμα ένα παραξένισμα. Η γλώσσα εδώ λειτουργεί ανοικειωτικά, αφού ο δέκτης δυσκολεύεται να αναγνωρίσει αμέσως κάποιο γνωστό αντικείμενο. Δεν θα είχε το ίδιο πρόβλημα αν άκουγε τη φράση *κινήθηκα προς το ψυγείο*. Επιπλέον, θα λέγαμε ότι ο στόχος της πρώτης φράσης δεν είναι καθόλου να δώσει με τον πιο σύντομο τρόπο μια πληροφορία, δίνοντας δηλαδή το όνομα του αντικειμένου, αλλά να δημιουργήσει έναν ειδικό τρόπο περιγραφής του, μέσα από κάποια χαρακτηριστικά του, και, τελικά, να εστιάσει σε μια αισθητηριακή πρόσληψή του. Βέβαια, αν όλοι αναφερόμασταν στο ψυγείο με τις λέξεις *λευκό παγωμένο κέντρο του δωματίου* το αποτέλεσμα δεν θα ήταν το ίδιο. Η ανοικείωση, και άρα η λογοτεχνικότητα, λειτουργεί πάντα σε σχέση με το ποια είναι κάθε φορά η δεδομένη γλωσσική, κοινωνική και πολιτισμική πραγματικότητα (βλ. 6). Έτσι, αν πω *ακόμη μια φορά μας φορτώθηκε το φεγγάρι με την μπουκωμένη, παραμορφωμένη όψη του*, το πιθανότερο είναι να καταχωρίσει κάποιος τη φράση μου στο πεδίο της λογοτεχνίας, αφού η αποκρουστική εικόνα του φεγγαριού δεν συμφωνεί με την εικόνα που τρέφει ο πολιτισμός μας για το φεγγάρι.

Κατά συνέπεια, αν δεχτούμε ότι συναντάμε την τέχνη οπουδήποτε υπάρχει αυτή η ανοικειωτική λειτουργία, τότε «λογοτεχνική» χρήση της γλώσσας δεν συναντά κανείς μόνο στα είδη που ονομάζουμε «λογοτεχνικά» (ποίηση, πεζογραφία κλπ.) αλλά και σε οποιαδήποτε χρήση της γλώσσας με τα χαρακτηριστικά που περιγράψαμε.

Ο παραπάνω ορισμός της «ρηματικής τέχνης» ως ειδικής γλωσσικής

επισημάνουμε ένα λάθος σε ένα τυπογραφικό δοκίμιο – ιδιαίτερα αν είναι γραμμένο σε μια γλώσσα που ξέρουμε καλά, γιατί δεν μπορούμε να κάνουμε τον εαυτό μας να δει και να διαβάσει ενδελεχώς, και να μην αναγνωρίσει την οικεία λέξη...
Shklovsky, 1914, Η ανάσταση της λέξης.

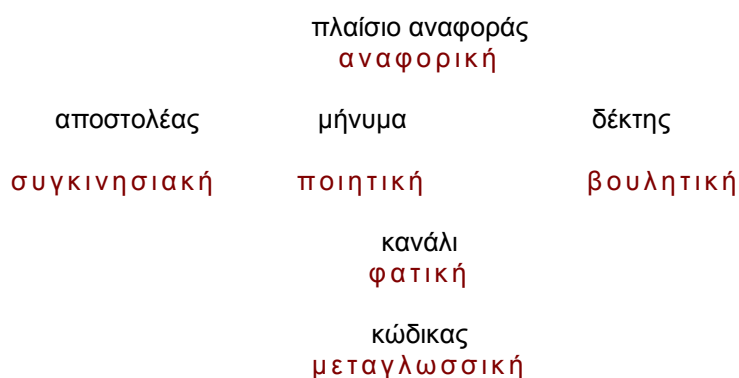
3. ...Η τέχνη υπάρχει για να επαναφέρει την αίσθηση της ζωής. Υπάρχει για να αισθανόμαστε τα πράγματα, για να κάνει την πέτρα πέτρινη. Ο σκοπός της τέχνης είναι να αποδίδει την αίσθηση των πραγμάτων όπως συλλαμβάνονται από τις αισθήσεις και όχι όπως γνωρίζουμε ότι είναι...
Shklovsky, 1924, Η τέχνη ως τεχνική.

4. ...Η τεχνική της τέχνης είναι να κάνει τα αντικείμενα «ασυνήθιστα», να κάνει τις μορφές δύσκολες, να αυξάνει τη δυσκολία και τη διάρκεια της αντίληψης γιατί η διαδικασία της αντίληψης αποτελεί από μόνη της αισθητικό στόχο και πρέπει να παρατείνεται...
Shklovsky, 1924, Η τέχνη ως τεχνική.

5. ...Εξετάζοντας τον ποιητικό λόγο, και συγκεκριμένα την φωνητική και λεξική δομή του, την ιδιαίτερη κατανομή των λέξεων και τις ιδιαίτερες νοητικές δομές που συγκροτούν οι λέξεις, βρίσκουμε παντού την υπογραφή της τέχνης – με άλλα λόγια, βρίσκουμε υλικό που

χρήσης θα μπορούσε να προσεγγιστεί και από άλλο δρόμο: με βάση την ανάλυση της ποιητικής λειτουργίας της γλώσσας από τον Roman Jakobson (*Γλωσσολογία και ποιητική*), την οποία θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Η αφετηρία του Jakobson είναι ένα επικοινωνιακό μοντέλο στο οποίο συμμετέχουν έξι βασικοί παράγοντες –ο αποστολέας ή πομπός, ο παραλήπτης ή δέκτης, το μήνυμα, ο επικοινωνιακός κώδικας, το πλαίσιο αναφοράς και το κανάλι. Καθένας από τους παράγοντες αυτούς ορίζει μια επικοινωνιακή λειτουργία. Ειδικότερα, κάθε παράγοντας της γλωσσικής επικοινωνίας ορίζει μία λειτουργία της γλώσσας. Ανάλογα λοιπόν με τον παράγοντα στον οποίο εστιάζει η επικοινωνία, διακρίνονται έξι βασικές γλωσσικές λειτουργίες: Η **αναφορική** εστιάζει στο πλαίσιο αναφοράς, η **συγκινησιακή** εστιάζει στον πομπό, η **βουλητική** εστιάζει στον δέκτη, η **φατική** εστιάζει στο κανάλι, η **μεταγλωσσική** εστιάζει στον κώδικα και η **ποιητική** εστιάζει στο μήνυμα. Ακολουθεί μια σχηματική αναπαράσταση του επικοινωνιακού μοντέλου όπου φαίνονται οι λειτουργίες και οι παράγοντες στους οποίους αναφέρονται:

Οι έξι λειτουργίες είναι παρούσες σε κάθε γλωσσικό γεγονός: μία από αυτές είναι κάθε φορά η δεσπόζουσα. Για παράδειγμα, η εκφώνηση της λέξης *εμπρός* όταν κάποιος σηκώνει το τηλέφωνο, πέρα από την πληροφορία που μεταφέρει σχετικά με το πλαίσιο αναφοράς της επικοινωνίας («είμαι εδώ και σου μιλάω», αναφορική λειτουργία), χρησιμεύει βασικά για να σημάνει –ως γλωσσική χειραψία– την έναρξη της συνομιλίας, επιτελεί δηλαδή φατική λειτουργία. Η ερώτηση *τί εννοείς?* λειτουργεί μεταγλωσσικά, αφού εστιάζει στον γλωσσικό κώδικα. Μια προστακτική (π.χ. *σήκω*) δηλώνει κυρίως μια αποπειρατική συμπεριφορά του πομπού, την επιθυμία του να κάνει κάτι ο δέκτης (βουλητική λειτουργία). Στα επιφωνήματα είναι άμεσα φανερό η συγκινησιακή φόρτιση του πομπού, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η συγκινησιακή λειτουργία είναι απύουσα από μηνύματα όπου κυριαρχεί άλλου τύπου λειτουργία.

Με την ίδια λογική, η ποιητική λειτουργία, χωρίς να είναι η αποκλειστική, είναι όμως η δεσπόζουσα λειτουργία της «ρηματικής τέχνης». Η λειτουργία αυτή πετυχαίνει την «εστίαση στο μήνυμα χάριν του μηνύματος», δηλαδή την πρόσληψη του ηχητικού πλέγματος μέσω των αισθήσεων, την προβολή της «απτικής» του σημείου (βλ. 7).

δημιουργήθηκε για να αφαιρέσει τον αυτοματισμό της αντίληψης... Shklovsky, 1924, Η τέχνη ως τεχνική.

6. ...Το γεγονός ότι ένα γλωσσικό απόσπασμα ήταν «ανοίκειο» δεν αποτελούσε απόδειξη ότι ήταν τέτοιο παντού και πάντοτε. Ήταν ανοίκειο μόνο σε σχέση με ένα συγκεκριμένο κανονιστικό γλωσσικό φόντο, και αν αυτό άλλαζε, ίσως το απόσπασμα αυτό θα έπαυε να νοείται ως λογοτεχνικό... Ήγκλετον, 1996, Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας.

7. ...Η ποιητικότητα είναι παρούσα όταν η λέξη γίνεται αισθητή ως λέξη και όχι ως απλή αναπαράσταση του αντικειμένου που ονομάζεται, ή εκδήλωση συγκίνησης. Όταν οι λέξεις και η σύνθεσή τους [δημιουργούν]...

Ο Jakobson ασχολήθηκε με τους μηχανισμούς με τους οποίους η ποιητική λειτουργία είναι δεσπόζουσα στην ποίηση. Σύμφωνα με μια γλωσσολογική παρατήρηση, όταν κάποιος μιλάει, επιτελεί ταυτόχρονα δύο ενέργειες: επιλέγει από ένα απόθεμα ισοδύναμων γλωσσικών μονάδων μία κατάλληλη και τη συνδυάζει με άλλες γλωσσικές μονάδες προκειμένου να σχηματίσει ακολουθίες. Για παράδειγμα, σε επίπεδο λεξικών μονάδων, θα έλεγε κανείς ότι στην πρόταση *χθες ο μικρός πήγε στον γιατρό* ο ομιλητής αφενός επέλεξε το στοιχείο *πήγε* από ένα σύνολο που περιλαμβάνει άλλα ισοδύναμα όπως *έτρεξε*, *τηλεφώνησε* κλπ., αφετέρου το συνδύασε ώστε να συμφωνεί με τα υπόλοιπα στοιχεία που είναι παρόντα στο λόγο του. Κάθε γλωσσική μονάδα, επομένως, ορίζεται με βάση δύο συντεταγμένες: τον άξονα της επιλογής ή παραδειγματικό άξονα, που απαρτίζεται από στοιχεία που βρίσκονται μεταξύ τους σε σχέση ομοιότητας, και τον άξονα του συνδυασμού ή συνταγματικό άξονα, τα στοιχεία του οποίου σχετίζονται με βάση τη συνάφεια (βλ. και 8). Ο Jakobson παρατηρεί ότι «η ποιητική λειτουργία προβάλλει την αρχή του ισοδυναμίου από τον άξονα της επιλογής στον άξονα του συνδυασμού». εντοπίζει δηλαδή την ποιητική λειτουργία σε ακολουθίες όπου η σχέση ομοιότητας επιβάλλεται στη συνάφεια. Και συνεχίζει: «στην ποίηση κάθε συλλαβή εξισώνεται με κάθε άλλη συλλαβή της ακολουθίας» φέρνοντας για παράδειγμα τη συμμετρία που παρουσιάζει η φράση *veni, vidi, vici*.

Αυτό που συμβαίνει σε παρόμοιες ακολουθίες είναι ότι η μορφική, ηχητική, μετρική, ρυθμική ομοιότητα των στοιχείων του μηνύματος επιφέρει την νοηματική ισοδυναμία. Πλήττει έτσι ο συμβατικός χαρακτήρας του γλωσσικού σημείου, η αυθαίρετη σύναψη ήχου και νοήματος, αφού το νόημα «αντηχεί» τον ήχο. Επιπλέον, η σχέση ομοιότητας που αναπτύσσεται μεταξύ των νοημάτων σε βάρος της συνάφειας φέρνει στην επιφάνεια έναν άμεσο τρόπο πρόσληψης, χωρίς τη μεσολάβηση κάποιου κώδικα.

Στην αισθητηριακή πρόσληψη της ποιητικής γλώσσας συμβάλλει και η σωματική ενεργοποίηση που επιτυγχάνεται μέσω της εκφοράς (βλ. 9).

Η μετάφραση των παραθεμάτων του Jakobson είναι από το βιβλίο Roman Jakobson, *Δοκίμια για τη γλώσσα της λογοτεχνίας*, εισ. και μτφρ. Α. Μπερλής (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της "Εστίας", 1998). Όπου δεν υπάρχει μεταφραστής, η απόδοση είναι δική μου.

τους, το νόημά τους, η εξωτερική και εσωτερική τους μορφή αποκτούν βάρος και αξία δική τους, αντί να αναφέρονται απαθώς στην πραγματικότητα... Jakobson, 1960, Τί είναι η ποίηση;

8. ...Τα συστατικά μέρη ενός πλέγματος συμφραζομένων βρίσκονται σε κατάσταση συνάφειας, ενώ σε ένα σύνολο στοιχείων υποκαταστάσεως τα σημεία συνδέονται με διάφορους βαθμούς ομοιότητας, που κυμαίνονται από την ισοδυναμία των συνωνύμων ως τον κοινό πυρήνα των αντωνύμων...
Jakobson, 1956, Δύο απόψεις της γλώσσας και δύο τύποι αφασικών διαταραχών.

9. ...Ο ρόλος της αρθρωτικής πλευράς του λόγου είναι αναμφίβολα σημαντικός για την απόλαυση μιας χωρίς νόημα «ακαταλαβίστικης λέξης». Ίσως γενικά, ένα μεγάλο μέρος της ευχαρίστησης που προσφέρει η ποίηση να οφείλεται στην πραγματικότητα της εκφοράς, στον ανεξάρτητο χορό των γλωσσικών οργάνων...
Shklovsky, 1916, O poezii i zaumnom yazyke",

Βιβλιογραφία

- EICHENBAUM, B. [1926] 1965. The theory of the «Formal Method». Στο *Russian Formalist Criticism: Four Essays*, μτφρ. και επιμ. L. T. Lemon & M. J. Reis. Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press.
- ΉΓΚΛΕΤΟΝ, Τ. 1996. *Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*. Εισαγωγή και θεώρηση μετάφρασης Δ. Τζιόβας, 4η έκδ. Αθήνα: Οδυσσέας.
- JAKOBSON, R. [1933-1934] 1987. What is poetry? Στο *Language in Literature*, επιμ. K. Pomorska & S. Rudy. Cambridge, Mass.: The Belknap Press.
- JAKOBSON, R. [1956] 1987. Two aspects of language and two types of aphasic disturbances. Στο *Language in Literature*, επιμ. K. Pomorska & S. Rudy. Cambridge, Mass.: The Belknap Press.
- JAKOBSON, R. [1960] 1987. Linguistics and Poetics. Στο *Language in Literature*, επιμ. K. Pomorska & S. Rudy. Cambridge, Mass.: The Belknap Press.
- MUKAROVSKY, J. [1940] 1976. On Poetic Language. Επιμ. και μτφρ. J. Burbank & P. Steiner. Lisse: The Peter de Ridder Press.
- SHKLOVSKY, V. [1924] 1965. Art as technique. Στο *Russian Formalist Criticism: Four Essays*, μτφρ. και επιμ. L. T. Lemon & M. J. Reis. Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press.
- SHKLOVSKY, V.. [1914] 1979. Η ανάσταση της λέξης. Στο *Για τον Φορμαλισμό*, μτφρ. Β. Λαμπρόπουλος. Αθήνα: Έρασμος.
- TODOROV, Τ. [1975] 1977. Λογοτεχνία και σημειωτική, μτφρ. Α. Παρίση. *Σπείρα* 6.

Συγγραφείς Εγκυκλοπαιδικού Οδηγού

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ

Παιδοψυχίατρος. Επίκουρος καθηγητής Ιατρικής Σχολής Α.Π.Θ. Δημοσιεύσεις: *Ψυχιατρική και Ιατρική: Τα όρια, οι ταυτότητες και οι σχέσεις*, 1991· *Από την ψυχαναλυτική θεωρία στις ψυχιατρικές πρακτικές* (επιμ. σε συνεργασία με τον Χ. Αποστολακάκη), 1ος τόμος, 1996, 2ος τόμος, 1999· *Προσεγγίσεις της γέννησης* (επιμ. σε συνεργασία με τον Σ. Μανωλόπουλο), 1998.

Κείμενα: 1. *Ανάπτυξη του παιδιού και γλώσσα*

2. *Γλώσσα και μετανάστευση: ψυχολογικές διαστάσεις*

3. *Μαθησιακές δυσκολίες και σχολική αποτυχία*

4. *Παθολογία της γλώσσας*

5. *Λογοθεραπεία* (σε συνεργασία με Γ. Τζιαρό)

* Γ' Ψυχιατρική Κλινική, Γενικό Περιφερειακό Νοσοκομείο ΑΧΕΠΑ, Α.Π.Θ. Στ. Κυριακίδη 1, 546 36 Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 994628.

ΓΙΑΝΝΗΣ

ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

Διδάκτωρ γλωσσολογίας. Μεταδιδακτορικός υπότροφος της Γερμανικής Εταιρίας Ερευνών (Deutsche Forschungsgemeinschaft) με ερευνητικό αντικείμενο τη γλώσσα των μέσων ενημέρωσης στη νεανική κουλτούρα. Συγγραφέας του βιβλίου *Deutsche Jugendsprache: Untersuchungen zu ihren Strukturen und Funktionen*, 1998, και επιμελητής (μαζί με τον Arno Scholz) του συλλογικού τόμου *Jugendsprache- langue des jeunes- youth language: Soziolinguistische und linguistische Perspektiven*, 1998. Έχει δημοσιεύσει σε θέματα κοινωνιογλωσσολογίας και κειμενογλωσσολογίας στη γερμανική, ελληνική και αγγλική γλώσσα. Τα τρέχοντα ερευνητικά του ενδιαφέροντα αφορούν τη γλωσσική ποικιλότητα στον λόγο των μέσων ενημέρωσης, την επικοινωνία στις νεανικές κουλτούρες και τις κοινωνιογλωσσικές όψεις της ορθογραφίας.

Κείμενα: *Η γλώσσα των νέων*

* Dr. Jannis K. Androutsopoulos, Bergheimerstr. 100, D-69115 Heidelberg, Germany. Τηλ. [49] 6221 28 384. Φαξ [49] 6221 54 35 72. Email: iandrout@urz-mail.urz.uni-heidelberg.de.
Web: http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~iandrout/archetyp_home.htm

ΝΙΟΒΗ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ

Μέλος του διδακτικού προσωπικού του Σχολείου Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Α.Π.Θ. και επιστημονική συνεργάτις στο Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Έχει συγγράψει σε συνεργασία με άλλες συναδέλφους διδακτικά βιβλία για τη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας. Συμμετέχει ως μέλος ή ως συντονίστρια σε ερευνητικά ευρωπαϊκά και άλλα προγράμματα μεταξύ των οποίων το Threshold Level, το Waystage, το Vantage Level για τα ελληνικά και η Πιστοποίηση επάρκειας της ελληνομάθειας.

Κείμενα: *Η διδασκαλία της νέας ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας* (σε συνεργασία με Δ. Μανάβη)

* Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Καραμαούνια 1, Πλατεία Σκρα, 551 31 Καλαμαριά, Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 459101, (031) 459103-5. Φαξ (031) 459107.

ΜΑΡΙΑ ΑΡΑΠΟΠΟΥΛΟΥ

Γλωσσολόγος. Επιστημονική συνεργάτις του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στον χώρο της κοινωνιογλωσσολογίας και της διδακτικής της μητρικής γλώσσας.

Κείμενα: 1. *Διαλεκτικοί θύλακοι της νέας ελληνικής*

2. *Η χρήση της γλώσσας στα μη γλωσσικά μαθήματα: ο λόγος των επιστημών* (σε συνεργασία με Γ. Γιαννουλοπούλου)

* Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Καραμαούνα 1, Πλατεία Σκρα, 551 31 Καλαμαριά, Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 459101, (031) 459103-5. Φαξ (031) 459107. Email: amaria@lit.auth.gr

ΓΙΑΝΝΟΥΛΑ ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ

Διδάκτωρ γλωσσολογίας. Επιστημονική συνεργάτις του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στον χώρο της θεωρητικής μορφολογίας, αλλά και στη συγκριτική εξέταση γλωσσικών ζητημάτων.

Κείμενα: 1. *Η νεοελληνική γλώσσα μετά τη διγλωσσία*

2. *Η χρήση της γλώσσας στα μη γλωσσικά μαθήματα: ο λόγος των επιστημών* (σε συνεργασία με Μ. Αραποπούλου)

* Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Καραμαούνα 1, Πλατεία Σκρα, 551 31 Καλαμαριά, Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 459101, (031) 459103-5. Φαξ (031) 459107. Email: gianulo@itl.auth.gr

ΜΙΧΑΛΗΣ ΔΑΜΑΝΑΚΗΣ

Καθηγητής Παιδαγωγικής στο Παιδαγωγικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Κρήτης και διευθυντής του Εργαστηρίου Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών. Μεταξύ των δημοσιεύσεων του περιλαμβάνονται και τα: *Μετανάστευση και Εκπαίδευση*, 1987· *Διερεύνηση των συνθηκών διεξαγωγής του μαθήματος μητρικής γλώσσας για τα ελληνόπουλα στην Ο.Δ. της Γερμανίας*, 1988· *Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα, Διαπολιτισμική προσέγγιση*, 1997.

Κείμενα: *Γλώσσα και μετανάστευση*

* Πανεπιστήμιο Κρήτης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε., Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών (Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.), Πανεπιστημιούπολη Γάλλου, 74100 Ρέθυμνο, Κρήτη. Τηλ. (0831) 51969. Φαξ (0831) 56364.

ΡΕΑ ΔΕΛΒΕΡΟΥΔΗ

Λέκτορας Γλωσσολογίας στο Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Πανεπιστημίου

Αθηνών. Ασχολείται με την αντιπαραβολή γαλλικών και ελληνικών, καθώς και με ζητήματα σύνταξης και σημασιολογίας της νέας ελληνικής. Μεταξύ των δημοσιεύσεών της περιλαμβάνεται: *La notion de sujet et sa realisation dans l'enonce en grec moderne et en francais*, 1996.

Κείμενα: 1. Γλώσσα και διάλεκτος

2. Γλωσσική ποικιλία

* Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιούπολη, 15784 Ιλίσια. Τηλ. (01) 7486 569

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΔΕΝΔΡΙΝΟΥ

Καθηγήτρια στο Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ασχολείται με την κοινωνιολογία της γλώσσας και της ξενόγλωσσης εκπαίδευσης, την κριτική ανάλυση του συνεχούς λόγου, καθώς και με τη διδακτική γλωσσών. Μεταξύ των δημοσιεύσεών της περιλαμβάνονται: *The EFL Textbook and Ideology*, 1992· *Foreign Language Education as Ideological Practice* (υπό έκδοση).

Κείμενα: 1. Διγλωσσία

2. Διδασκαλία της μητρικής γλώσσας

3. Διδακτική των ξένων γλωσσών

* Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ζωγράφου, Αθήνα. Τηλ. (01) 7249000, εσωτ. 7804. Φαξ (01) 7248979 Email: vdendrin@cc.uoa.gr

ΜΑΡΙΑ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

Γλωσσολόγος. Εκπαιδευτικός. Επιστημονική συνεργάτις του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα αφορούν τη θεωρητική γλωσσολογία, και ειδικότερα τη σχέση γλωσσολογίας και ψυχανάλυσης.

Κείμενα: 1. Γέννηση της γλώσσας

2. Ψυχισμός και γλώσσα

3. Το γλωσσικό λάθος (σε συνεργασία με Γ. Παπαναστασίου)

* Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Καραμαούνα 1, Πλατεία Σκρα, 551 31 Καλαμαριά, Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 459101, (031) 459103-5. Φαξ (031) 459107. Email: amaria@lit.auth.gr

MARY KALANTZIS

Καθηγήτρια Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο James Cook της Αυστραλίας. Είναι μέλος της συμβουλευτικής επιτροπής του Γραφείου Μετανάστευσης και Πολυπολιτισμικής Πληθυσμιακής Έρευνας. Μεταξύ των δημοσιεύσεών της περιλαμβάνονται: *Mistaken Identity: Multiculturalism and the Demise of Nationalism in Australia* (σε συνεργασία με τους Castles, Cope και Morrissey), 1992· *The Powers of Literacy: A genre Approach to Teaching Writing* (σε συνεργασία με τον Cope), 1993· *The Politics and Practice of Multiculturalism* (σε συνεργασία με τους Cope και Morrissey), 1995· *Multiliteracies* (σε συνεργασία με τον Cope), 1998.

Κείμενα: *Πολυγραμματισμοί*

* Faculty of Education, Language and Community Services, RMIT University, PO Box 71, Bundoora Victoria 3083, Australia. Τηλ. 0061 3 99257919. Φαξ 0061 3 99257723. Email: mary.kalantzis@rmit.edu.au.

ΕΛΕΝΗ ΚΑΡΑΝΤΖΟΛΑ

Διδάκτωρ γλωσσολογίας. Επιστημονική συνεργάτις του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα βρίσκονται στον χώρο της σημασιολογίας και της πραγματολογίας. Έχει επίσης δημοσιεύσει στον χώρο της ιστορίας της γλώσσας και της γλωσσολογίας, καθώς και σε ζητήματα γλωσσικού προγραμματισμού.

Κείμενα: *Γλώσσα και τυποποίηση*

* Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Συγγρού 56, 117 42 Αθήνα. Τηλ. (01) 9213112. Φαξ (01) 9219080. Email: kegathens@the.forthnet.gr

ΜΑΡΙΛΕΝΑ ΚΑΡΥΟΛΑΙΜΟΥ

Η Μαριλένα Καρυολαίμου είναι λέκτορας Γλωσσολογίας στο Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου. Τα επιστημονικά της ενδιαφέροντα αφορούν τον γλωσσικό προγραμματισμό και τη γλωσσική πολιτική, τις γλωσσικές στάσεις, την κοινωνιογλωσσολογία και τη διαλεκτολογία, την κυπριακή διάλεκτο και την κοινωνιογλωσσική κατάσταση στην Κύπρο σήμερα. Έχει επιμεληθεί δύο συλλογικούς τόμους του περιοδικού *Plurilinguismes* με θέμα «Sociolinguistique du Grec et de la Grèce» (Ιούνιος 1992/4) και «Des îles et des langues» (Ιούνιος 1998/15).

Κείμενα: *Η ελληνική γλώσσα στην Κύπρο*

* Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών σπουδών, Τ.Θ. 20537, 1678 Λευκωσία, Κύπρος. Τηλ. (01)357.2.8923.64. Φαξ (01)357.2. 75.13.83.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΑΤΗ

Αναπληρώτρια καθηγήτρια στο Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται σε ζητήματα ψυχολογίας και, κυρίως, ανάπτυξης της γλώσσας στο παιδί. Ασχολείται επίσης με τη σχέση γλώσσας, κοινωνίας και εκπαίδευσης καθώς και την ψυχολογική ανάπτυξη του παιδιού. Βιβλία: *Νοημοσύνη και φύλο*, 1990· *Γλώσσα και επικοινωνία στο παιδί*, 1992· *Γλώσσα και νόηση* (επιμέλεια, σε συνεργασία με τις Μ. Κονδύλη και Β. Νικηφορίδου), 1999.

Κείμενα: *Η απόκτηση της γλώσσας*

* Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ναβαρίνου 13Α, 106 80 Αθήνα. Τηλ. (01) 3616 813. Φαξ (01) 7485 721.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ

Διδάκτωρ Γλωσσολογίας. Επιστημονικός συνεργάτης του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας. Τα επιστημονικά του ενδιαφέροντα εστιάζονται στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας ως μητρικής και ως δεύτερης γλώσσας, στον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η τεχνολογία των υπολογιστών στη διδασκαλία του μαθήματος αυτού, στην παιδαγωγική αξιοποίηση της πληροφορικής τεχνολογίας και στην επιμόρφωση των διδασκόντων την ελληνική γλώσσα ως μητρική σε θέματα γλωσσικής διδασκαλίας και ηλεκτρονικών υπολογιστών.

Κείμενα: *Γλωσσική αγωγή: Νέες τεχνολογίες*

* Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Καραμαούνα 1, Πλατεία Σκρα, 551 31 Καλαμαριά, Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 459101, (031) 459103-5. Φαξ (031) 459107.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΑΝΑΒΗ

Μέλος του διδακτικού προσωπικού του Σχολείου Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Α.Π.Θ. και επιστημονική συνεργάτις στο Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Έχει συμμετάσχει στην συγγραφή διδακτικών βιβλίων για τη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας. Συμμετέχει ως μέλος ή ως συντονίστρια σε ερευνητικά ευρωπαϊκά και άλλα προγράμματα μεταξύ των οποίων το Threshold Level, το Waystage, το Vantage Level για τα ελληνικά και η Πιστοποίηση επάρκειας της ελληνομάθειας. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα βρίσκονται στο χώρο της διδασκαλίας της ελληνικής ως ξένης/δεύτερης γλώσσας και σε θέματα κοινωνιογλωσσολογίας (διγλωσσία, γλωσσική ποικιλία).

Κείμενα: *Η διδασκαλία της νέας ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας (σε συνεργασία με Ν. Αντωνοπούλου)*

* Σχολείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Τηλ. (031) 997569, 997571-2. Email: manavi@ccf.auth.gr

Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ

Ομότιμος καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας του Α.Π.Θ. Πρόεδρος και Γενικός Διευθυντής του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας. Έγραψε βιβλία, μονογραφίες και πλήθος άρθρα για τον Ηρόδοτο, τον Όμηρο, τους αρχαίους λυρικούς, καθώς επίσης για τη νεοελληνική ποίηση και πεζογραφία. Μετέφρασε Ηρόδοτο, Ησίοδο και Όμηρο - συνεχίζεται η μετάφραση της ομηρικής Οδύσσειας.

Κείμενα: *Ενδογλωσσική ανισοτιμία*

* Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Καραμαούνα 1, Πλατεία Σκρα, 551 31 Καλαμαριά, Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 459101, (031) 459103-5. Φαξ (031) 459107. Email: maronitis@greeklanguage.gr

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΗΤΣΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

Πρόσφατα εξελέγη λέκτορας στο Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τα επιστημονικά της ενδιαφέροντα κινούνται στον χώρο της κριτικής ανάλυσης συνεχούς λόγου, ανάλυσης και διδασκαλίας του ακαδημαϊκού λόγου, χρήσης πολυμέσων στην εκπαίδευση και εκπαιδευτικής τεχνολογίας.

Κείμενα: Γραμματισμός

* Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ζωγράφου 157 84, Αθήνα.
Τηλ. (01) 7277705, φαξ (01) 7248979. Email: mitsikopoulou@hotmail.com

ΕΛΕΝΗ ΜΠΟΥΤΟΥΛΟΥΣΗ

Επίκουρη καθηγήτρια Γλωσσολογίας στο Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Α.Π.Θ. Τα ενδιαφέροντά της κινούνται στον χώρο της πραγματολογίας, της κριτικής ανάλυσης του λόγου, της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και της διδασκαλίας της γλώσσας. Στις δημοσιεύσεις της περιλαμβάνεται το *Studien zur Valenz kognitiver Verben im Deutschen und Neugriechischen*, 1991.

Κείμενα: Γλωσσική επίγνωση

* Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 540 06, Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 997546.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΝΙΚΗΦΟΡΙΔΟΥ

Επίκουρη καθηγήτρια Γλωσσολογίας στο Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Βιβλία: *Θέματα νεοελληνικής σύνταξης: θεωρία - ασκήσεις* (σε συνεργασία με Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, Γ. Κατσιμαλή, Δ. Μαρκοπούλου και Α. Μόξερ), 1998· *Γλώσσα και νόηση* (επιμέλεια, σε συνεργασία με Δ. Κατή και Μ. Κονδύλη), 1999.

Κείμενα: Η γλωσσική αλλαγή

* Τμήμα Αγγλικών Σπουδών, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστημιούπολη, Ζωγράφου 15784, Αθήνα. Email: nikiforidou@ath.forthnet.gr

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

Γλωσσολόγος με ειδίκευση στην ιστορική γλωσσολογία. Διευθυντής του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών, ασχολήθηκε με τη σύνταξη του *Λεξικού της Κοινής Νεοελληνικής* τόσο στο ερμηνευτικό όσο και στο ετυμολογικό του τμήμα. Συγγραφέας του βιβλίου *Complements au Dictionnaire Etymologique du Grec Ancien de Pierre Chantraine*, 1994. Από το 1998 ετοιμάζει, επικεφαλής ομάδας συνεργατών, ένα νέο *Αντίστροφο Λεξικό της αρχαίας ελληνικής*.

Κείμενα: 1. Γλωσσικός δανεισμός

2. Γραμματικές της νέας ελληνικής

3. Λεξικά της νέας ελληνικής

4. Γλώσσα και γραφή

5. Γλώσσα και ορθογραφία

6. Το γλωσσικό λάθος (σε συνεργασία με Μ. Θεοδωροπούλου)

* Ινστιτούτο

Νεοελληνικών Σπουδών, Α.Π.Θ., 54006 Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 997038, (031) 819416.

ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Γλωσσολόγος, επιστημονικός συνεργάτης του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα βρίσκονται στον χώρο της πραγματολογίας και της κειμενογλωσσολογίας.

Κείμενα: 1. Προφορικός και γραπτός λόγος

2. Μέσα μαζικής ενημέρωσης: το επικοινωνιακό πλαίσιο και η γλώσσα τους

* Αφών Παπαϊωάννου 45, 58100 Γιαννιτσά. Τηλ. (0382) 20611.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΠΟΛΚΑΣ

Διδάκτωρ Κλασικής Φιλολογίας του Α.Π.Θ. και εκπαιδευτικός. Επιστημονικός συνεργάτης του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στο αρχαϊκό έπος, καθώς επίσης και σε ζητήματα θεωρίας και εφαρμογής του μαθήματος των αρχαίων ελληνικών στο γυμνάσιο και το λύκειο.

Κείμενα: Η διδασκαλία του μαθήματος της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και γραμματείας στο γυμνάσιο και το λύκειο.

* Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Καραμαούνα 1, Πλατεία Σκρα, 551 31 Καλαμαριά, Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 459101, (031) 459103-5. Φαξ (031) 459107.

ΟΛΓΑ ΠΡΟΦΙΛΗ

Υπάλληλος της Ε.Ε., υπεύθυνη για τη δράση υπέρ της διαφύλαξης και προώθησης των περιφερειακών και μειονοτικών γλωσσών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συμμετείχε στην εκπόνηση του γλωσσικού άτλαντα των λατινογενών γλωσσών. Στις δημοσιεύσεις της περιλαμβάνεται το *Description du systeme phonetique et phonologique du parler grico de Corigliano d'Otranto* (*Studi Linguistici Salentini* 14, 1984-85).

Κείμενα: 1. Γλώσσα/γλώσσες στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση

2. Μειονοτικές γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση

3. Γλωσσική πολιτική στην Ευρωπαϊκή Ένωση

* Olga Profili, Commission européenne, Direction générale XXII, Rue de la Loi 200, 1049, Bruxelles, Belgique. Τηλ. 00322 2959422, 2965612. Φαξ 00322 2964258.

ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ ΣΑΠΙΡΙΔΟΥ

Λέκτορας Γλωσσολογίας στο Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Α.Π.Θ. Ασχολείται με τη διδασκαλία και την έρευνα της διδακτικής ξένων γλωσσών και με τον γλωσσικό προγραμματισμό.

Κείμενα: *Το πολιτισμικό στοιχείο στο μάθημα της ξένης γλώσσας*

* Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 540 06, Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 997545. Email: sapird@del.auth.gr

ΟΥΡΑΝΙΑ ΣΕΜΟΓΛΟΥ

Λέκτορας στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Α.Π.Θ., με αντικείμενο *Εικονική αφήγηση και παιδική ηλικία*. Ασχολείται ερευνητικά με τη γλώσσα της εικόνας, με σημειωτική και ψυχαναλυτική οπτική. Υπό δημοσίευση: *Κόμικς και κωμικό στοιχείο: ψυχαναλυτική προσέγγιση ενός σημειωτικού είδους*.

Κείμενα: *Οπτική εκπαίδευση: προσεγγίσεις και προοπτικές*

* Αίαντος 1, Σαράντα Εκκλησιές, Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 215162, (031) 995014.

ΕΛΛΗ ΣΚΟΠΕΤΕΑ

Αναπληρώτρια καθηγήτρια Νεότερης Ιστορίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ. Μεταξύ των δημοσιεύσεων της περιλαμβάνονται τα βιβλία: *Το "Πρότυπο Βασίλειο" και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα [1830-1880]*, 1988· *Η Δύση της Ανατολής: Εικόνες απ' το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, 1992.

Κείμενα: *Γλώσσα και έθνος*

* Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 540 06, Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 997206.

ΡΕΝΑ ΣΤΑΥΡΙΔΗ-ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ

Αναπληρώτρια καθηγήτρια Ιστορίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Έχει ασχοληθεί με τις ιστορικές και ιδεολογικές διαστάσεις των γλωσσικών ζητημάτων. Μεταξύ των δημοσιεύσεων της περιλαμβάνονται: *Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα*, 1976· *Γλώσσα, εκπαίδευση και πολιτική*, 1999.

Κείμενα: *Το γλωσσικό ζήτημα*

*

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΖΙΑΡΟΣ

Λογοθεραπευτής, εξωτερικός συνεργάτης της Γ' Πανεπιστημιακής Κλινικής του Νοσοκομείου ΑΧΕΠΑ, Α.Π.Θ. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα βρίσκονται στον χώρο των μαθησιακών διαταραχών, των διάχυτων αναπτυξιακών διαταραχών και της αφασίας.

Κείμενα: *Λογοθεραπεία* (σε συνεργασία με Γ. Αμπατζόγλου)

* Γ' Ψυχιατρική Κλινική, Γενικό Περιφερειακό Νοσοκομείο ΑΧΕΠΑ, Α.Π.Θ. Στ. Κυριακίδη 1, 546 36 Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 994628.

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΤΡΑΜΠΟΥΛΗΣ

Γλωσσολόγος. Επιστημονικός συνεργάτης του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα κινούνται στον χώρο της φωνολογίας και της μετάφρασης.

Κείμενα: *Προσωδία*

* Αναγνωστοπούλου 56, 10673, Αθήνα. Τηλ. (01) 3601705. Email: tramboul@otenet.gr

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗΣ

Διδάκτωρ Διεθνούς Δικαίου. Συνεργάτης του Υπουργείου Εξωτερικών και του ΟΑΣΕ. Μεταξύ των δημοσιεύσεών του περιλαμβάνονται τα: *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα. Μία συμβολή των κοινωνικών επιστημών* (επιμέλεια σε συνεργασία με τον Δ. Χριστόπουλο), 1997· *Γλώσσες, αλφάβητο και εθνική ιδεολογία στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια* (επιμέλεια, υπό έκδοση).

Κείμενα: 1. *Μειονοτικές γλώσσες στην Ελλάδα*

2. *Προστασία των μειονοτικών γλωσσών*

* Αγ. Σεραφείμ 9, 546 43 Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 831 024. Φαξ (031) 226 421.

ΛΟΥΚΑΣ ΤΣΙΤΣΙΠΗΣ

Καθηγητής Ανθρωπολογίας και Γλωσσολογίας στο Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Α.Π.Θ. Μεταξύ των δημοσιεύσεών του περιλαμβάνεται το: *Εισαγωγή στην ανθρωπολογία της γλώσσας*, 1995· *Arvanitika (Albanian) and Greek in Contact: A Linguistic Anthropology of Praxis and Language Shift* (υπό εκτύπωση).

Κείμενα: 1. *Στάσεις απέναντι στη γλώσσα*

2. *Γλωσσική συρρίκνωση*

* Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 540 06, Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 997513.

ΡΟΥΛΑ ΤΣΟΚΑΛΙΔΟΥ

Διδάκτωρ Γλωσσολογίας. Επιστημονική συνεργάτις του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται σε θέματα διγλωσσίας και σχέσεων γλώσσας και φύλου. Στις δημοσιεύσεις της ανήκουν τα: *Developing Second Language from Primary School Models and Outcomes* (μέλος της συγγραφικής ομάδας), 1995· *Research Methods in Applied Linguistics* (μέλος της συγγραφικής ομάδας), 1995· *Το Φύλο της Γλώσσας: οδηγός μη σεξιστικής γλώσσας για τον ελληνικό δημόσιο λόγο*, 1996.

Κείμενα: *Γλώσσα και φύλο*

* Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Καραμαούνα 1, Πλατεία Σκρα, 551 31 Καλαμαριά, Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 459101, (031) 459103-5. Φαξ (031) 459107.

Α.-Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ

Καθηγητής Γλωσσολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και Διευθυντής του Τμήματος Γλωσσολογίας του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας. Το ερευνητικό του έργο επικεντρώνεται σε θέματα θεωρίας της γλώσσας και ιστορίας της ελληνικής.

Κείμενα: 1. *Η φύση της γλώσσας: γλώσσα και ιστορία*

2. *Πολυγλωσσία στην Ε.Ε.*

3. *Η νέα ελληνική γλώσσα και η ιστορία της*

4. *Η αρχαία και η νεότερη ελληνική γλώσσα: η αυτονομία της δημοτικής*

5. *Γλωσσική εκπαίδευση και γλωσσικός αποκλεισμός*

6. *Γλώσσα και νέες τεχνολογίες: πολιτική και κοινωνική διάσταση*

7. *Μετάφραση*

* Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Καραμαούνα 1, Πλατεία Σκρα, 551 31 Καλαμαριά, Θεσσαλονίκη. Τηλ. (031) 459101, (031) 459103-5. Φαξ (031) 459107. Email: achristi@lit.auth.gr